

प्रतिज्ञा पालन.

श्रीमद् बुद्धिसागरसरिण

श्रीमद् बुद्धिसागरस्य ग्रंथमाला. अंशक [३८].

प्रतिज्ञा खालन.

योगनिष्ठ, शास्त्रचिन्ताकर,
जैनाचार्य श्रीमद् बुद्धिसागरसूरिसिंह.

विवेचनकार,
शास्त्र नेत्रियंद्र घटावाला भारतनर.

प्रकाशक,
अध्यात्मज्ञानप्रसारक मंडल तरकूधी
शास्त्र. लक्ष्मणबाई करमचंद.
यंपागली—मुंबई.

वीर संवत् २४४३.] प्रत ५००. विक्रम संवत् १९७३.

मूल्य ०-५-०.

નિવેદન.

આ ગ્રંથમાલાના ૩૮ માં મહુકા રૂપે આજે ' પ્રતિજ્ઞા પાલન ' નામનો લઘુ પણ અતિ ઉપયોગી ગ્રંથ દૃષ્ટિપથમાં આવે છે, તે પરિપૂર્ણ વાંચી મનન કરી સર્વ કોઈ વાચકવર્ગ આનંદિત થશે, અને પ્રોતાના કાર્યમાં આગળ વધશે તો અવશ્ય હિતકર્તા નીવડશે, એમ આશા છે. આ મૂળ ગ્રંથ ૭૨ કાવ્યરૂપે શાસ્ત્રવિશારદ-જ્ઞાનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરે નિર્માણ કર્યો છે, અને તેના ઉપર વિવેચન શાહ નેમચંદ ઘટાભાઈ ભાસ્તરે લખ્યું છે. શ્રીમદ્ના ગ્રંથો ઉપર આ રીતે અનેક વ્યક્તિઓ વિવેચન કરવા પ્રેરાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે. તેમાં પણ શિક્ષણ આપતી સ્કુલોમાં ચલાવવા યોગ્ય અને ઈનામોમાં આપવા યોગ્ય-ગુણ શિક્ષણ સંગ્રામી અત્યંત ઉપયોગી એવા ' સાબરમતી કાવ્ય ' તથા આ ' પ્રતિજ્ઞા પાલન ' ગ્રંથોનાં વિવેચનો આવકારદાયક સાથે હિતકર થઈ પડશે એમ માનીએ છીએ.

કાગળો વગેરેની અત્યંત મોંઘવારીએ આ પુસ્તકની કીંમત ઇચ્છ. પ્રમાણે ઓછી રખાઈ નથી તો પણ પડતર કીંમત કરતાં ઓછી રાખી છે તે ગણતરી કરવાવાળા સત્તજનો સમજી શકે તેમ છે.

વિશેષ નહિ લખતાં સર્વ કોઈને આ ગ્રંથ સાચાંત વાંચી જવા પુનઃ બલામણુ કરવામાં આવે છે.

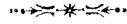
સં. ૧૯૭૩ દ્વારગુન રૂપુ અનુર્થી

અંબાગૃહી-મંબા.

નિવેદક.

વ્યવહારમજાનપ્રસારક મંડળ.

પ્રસ્તાવના.

સં. ૧૯૭૧ ની સાલમાં ગુરૂ મહારાજ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસા
ગરસૂરિજીએ પેથાપુરના સંઘના અત્યંતાગ્રહથી પેથાપુરમાં ચોમાસુ કર્યું
ત્યારે આસો માસમાં મારા મિત્ર રતિલાલ મગનલાલ સહિત હું ગુરૂ
શ્રીના દર્શનાર્થે પેથાપુર ગયો, ગુરૂશ્રીના ઉપદેશામૃતનું પાન કરીને
અનેક અનુભવને પ્રાપ્ત કર્યા હતા. ગુરૂશ્રીની આજ્ઞાથી તેમની પા
નગી નોંધબુક જોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. તેમની નોંધબુકમાં પ્રતિજ્ઞા
પાલન સંબંધી ૭૨ બહોત્તેર કંવાલિયો હૃદયોદ્ગારરૂપે લખેલી હતી
તે વાંચવામાં આવી અને તેના પર વિવેચન કરવાની ઇચ્છા થઈ.
તે બાબત ગુરૂશ્રીને જણાવવામાં આવી. ગુરૂશ્રીએ તે બાબતની અનુ
મતિ આપી, તેથી યથામતિ યથાશક્તિના અનુસારે પ્રતિજ્ઞાપાલન
પર વિવેચન કરવાની પ્રવૃત્તિ થઈ અને તે પૂર્ણ કરાઈ.

મનુષ્ય તરીકે ગણાવવા માટે પ્રતિજ્ઞા પાળવાની મુખ્ય જરૂર છે.
પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી તો
ધર્મી તરીકે ગણાવવાનો દાવો તો કયાંથી કરી શકાય? પ્રતિજ્ઞાપાલન
પ્રવૃત્તિથી અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી પ્રતિજ્ઞા પાળ
વાની અત્યંત જરૂર છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે અર્થાત્ આપેલું વચન
પાળવા માટે વિક્રમ રાજ્યએ અને હરિબળ માચ્છીએ પ્રાર્થાપૂર્ણ કર
વામાં ન્યૂનતા સેવી નહોતી. રાજ્યવ્યવહારમાં, રાજ્યશાસનમાં, અને
આજીવિકા વ્યવહારમાં, પ્રતિજ્ઞા પાળ્યા વિના કદિ ચાલી શકે તેમ નથી.
બાહ્યાવસ્થાથી પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણને વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો આચારમાં
મૂકે તો તેઓ વિશ્વને સ્વર્ગમય કરી શકે અને વિશ્વમાં સર્વ પ્રકારની
ઉન્નતિ કરી શકે.

ધર્મ વ્યવહારમાં પ્રતિજ્ઞાપાલન વિના કદિ ચાલી શકે તેમ નથી.
જેની પ્રતિજ્ઞાનું ઠેકાણું નથી તેના ધર્મનું ઠેકાણું નથી, માટે પ્રતિ
જ્ઞાપાલન શક્તિવાળો મનુષ્ય ધર્મી બનવાને અધિકારી બની શકે છે
પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે પ્રતિજ્ઞાપાત્રનું વિચારણા લેખો દ્વારા વિસ્તરે

દ્રાશ, પ્રકાશિત કરવાની અર્થાત જરૂર છે. સર્વ ગુણોને હૃદયમાં આવવાનું સ્થાન ખરેખર પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણ છે, માટે પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણને સર્વથી પહેલાં આચારમાં મૂકવાની જરૂર છે. પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણ સમાન કોઈ ધર્મ નથી. ટીલાં, ટપકાં, લાખો કરવામાં આવે, અને વચન બોલીને અથવા કોલ આપીને તેનો ભંગ કરવામાં આવે, તેથી કંઈ આત્મોન્નતિ, ધર્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. જે મનુષ્ય આ વિશ્વમાં પ્રમાણિક રહેવા ધારે છે, તેણે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા પાળવા કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. જે પોતાના વચનની-બોલની કિંમત કરી શકતો નથી તે વિશ્વમાં પોતાના આત્માની કિંમત કરાવી શકતો નથી. પોતાના વચન માટે જેને મહત્તા નથી તેને પોતાની જાત માટે મહત્તા નથી એમ કથવામાં અતિશયોક્તિ નથી. દરેક મનુષ્યે પોતાના બોલ પ્રમાણે વર્તીને અને દુઃખો સહન કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઈએ અને પ્રમાણિક બનવું જોઈએ.

સર્વ પ્રકારની કેળવણી પૂર્વે અને સર્વ પ્રકારની ડીઝીઓ પ્રાપ્ત કરવાની પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણને સિદ્ધ કરવો જોઈએ. ‘બહુ બોલો તે બાંઠો’ એ કહેવતનો અનુભવ કરીને મૌની બની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણ વિશિષ્ટ પુસ્તકો વાંચવા માત્રથી વા સાંભળવા માત્રથી કંઈ વળતું નથી. ગમે તે રીતે જ્યારે પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં આવે છે, ત્યારે આત્માની ઉન્નતિનું દાર ખુલ્લું કરી શકાય છે; માટે સજ્જનોએ પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા પાલન સંબંધી જેટલું વિવેચન કરવામાં આવે તેટલું ન્યૂન છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનનું વિવેચન કરવામાં પ્રથમાભ્યાસ હાવાથી વાક્ય હોય, શબ્દહોય આદિ જે જે હોયો થયા હોય તેને સજ્જનો સુધારશે. દ્વિતીયાવૃત્તિમાં તત્સંબંધી સુધારો કરવામાં આવશે. પ્રુહો સુધારવા માટે શુદ્ધમહારાજે જે સાહાય્ય આપી છે, તથા પ્રતિજ્ઞા પાલનનું વિવેચન કરવા માટે ઉદ્દારતા દર્શાવી પ્રેરણા કરી છે તે માટે તેમના અનેક ઉપકારનું સ્મરણ કરું છું. इत्येवं ज्ञान्तिः । ॐ गुरु

અમહાવાદ.

ઝવેરીવાડો-નિશાપોળ,
સં. ૧૯૭૩ શકગુન કૃષ્ણચતુર્થી

શા નેમિચંદ્ર ઘટાલાઈ માસ્તર.

ॐ श्री गुरुभ्यो नमः

प्रतिज्ञा पालन

सद्गुरुं नमस्कृत्य, प्रतिज्ञापालकं शुभम् ।
प्रतिज्ञाकाव्यग्रन्थस्य, विवृतिः क्रियते मया ॥

करीने काल बोलीथी, कर्युं स्वार्पण प्रतिज्ञाथी;
अहंताध्यासने छोडी, प्रतिज्ञा पाळ हिम्मतथी—?

विवेचन-वचनथी डोल (प्रतिज्ञा) करीने जे तडे स्वार्पण प्रतिज्ञाथी कर्युं होय तो, हे आत्मन् ! सर्व प्रकारेना अहंताध्यासने त्याग करी हिम्मतथी अर्थात् धैर्यथी प्रतिज्ञा पाळ. प्रतिज्ञा पालन दशाने कदापि भूखी शकाय तेम नथी. सदृश्य स्वशिष्यने संघोधी निर्देशे छे डे-डे आत्मन् ! त्हादे उत्तमोत्तम ज्ञान प्राप्त करवुं होय तो जे जे प्रतिज्ञाओ तडे हसतां पण करी होय ते ते सर्व स्वार्पण करीने हिम्मतथी पाण.

प्रतिज्ञायाः समो धर्मो, न भूतो न भविष्यति ।
प्रतिज्ञापालनेनैव, मृतोऽपि भुवि जीवति ॥

श्रीमद् बुद्धिसागरसूरि.

जमे तेजे प्रतिज्ञापाणक मनुष्य वीर धीर प्रभु थवाने समर्थ थाय छे, अकलंक अने निःकलंक हेवतुं अरित्र परेपर प्रतिज्ञा-पालननी आवश्यकता भाटे विद्युद् वेगे हृदयमां असर करे छे. अकलंक अने निःकलंकसाधुजे साधु दशाभां तत्त्वार्थ सूत्र पर टीका रची छे. ते अनेजे आदयावस्थाभां साधु थवा भाटे जे वचनो उक्तां हतां

તે મોટી ઉમ્મર થતાં સાધુ અવસ્થા અંગીકાર કરી સિદ્ધ કર્યાં હતાં શું? કોઈપણ ભારતવર્ષીય પ્રૌઢપ્રતાપનિધિ ક્ષત્રિય સિસોદીયા કુલદીપક ઇત્રપતિ શિવાજી મહારાજથી અભણ્યું હશે? મહારાજે મોગલ શહેનશાહતના અતિરાસથી પ્રભને મુક્ત કરવી એવી મહત્ પ્રતિજ્ઞા બાલ્યાવસ્થામાં સ્વહૃદયમાં કરી હતી. સર્વ હિંદીઓ સમ્રાટ ઐરંગઝેબના અત્યાચારી અમલની ધુસરીને વળગે નહિ એ મહારાજનો મહાન ઉદ્દેશ હતો. એ કાર્યમાં શું તેઓશ્રીએ પ્રતિકૂળ તાઓ નહોતી ભોગવી? તેઓ પોતાના કાર્યમાં કૃતેહમંદ થયા હતા. તેઓએ સમ્રાટ અકબરે રોપેલો સીદ્ધો યવન દંડ ઐરંગઝેબના વખતમાં વાળવાને શક્તિમાન થયા હતા, એટલુંજ નહિ પણ ચૂર્ણ કરવાને ભાગ્યશાળી થયા હતા—

કવિરાજ ભૂષણજી કહે છે:—

પીરા પૈગંબરા દિગંબરા દિખાઇ દેત,
સિદ્ધકી સિદ્ધાઇ ગઇ બહતપૂર સબકી;
કાસિ હુંતે કઝા ગઇ મથુરા મસીદ ભઈ,
શિવાજી ન હોતો તો સુનત હોત સબકી.

મહારાજનું ચરિત્ર વાંચવાથી તેમજ તેનો નિત્ય પાઠ કરવાથી ઉપરોક્ત ઉત્તમ તત્ત્વના આલેખનની અસર, મનુષ્યના હૃદય ઉપર ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે. જેઓને સ્વભુદ્ધિગણ ઉપર અને કર્તવ્ય ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ નથી, તેઓના હાથે કોઈ પણ મહત્ત્વનાં કાર્યો થતાં નથી, મહારાજમાં ઉપરોક્ત ગુણ જેમ શરીમાં શીતતા રહેલી છે તેમ કુદરતિ રીતે રહેલો હતો; અને તેથીજ અતિ ઉત્કૃષ્ટ, સાધારણ જન સમાજના વિચારની મર્યાદા બહાર, લીધેલી મહા પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો ઉદ્દેશ તેમનામાં રહેલો હતો. તેઓ ક્ષણભર પણ અસ્થિર રહેનો વિચાર કર્યા વગર પ્રતિજ્ઞા પાળવાને ઉત્સુક રહેતા. એટલુંજ નહિ પણ, કર્તવ્યપરાયણતાથી સિદ્ધ કરી બતાવતા હતા. તેઓ સ્વબાહ્ય ઉપરજ રણક્ષેત્રમાં ઝઝમતા હતા. અન્ય પુરૂષ સ્વપ્રતિજ્ઞાનો

એક અંશ સાથે છે, એવી આજના અર્ધદગ્ધ મનુષ્યો માફક તરફી લેવાની હિંમત સરખી પણ રાખવી નહિ !

જે હેં આત્મનુ !!! કોઈ પણ આબતની પ્રતિજ્ઞા કરી સર્વ સ્વાર્થજી કચું હોય તો તેથી પશ્ચાત્ લયાદિ વાસનાથી પાછો ફરીશ નહિ. “ પ્રતિજ્ઞા પાઠ હિંમતથી ” ખરેખર હિંમતથી પ્રતિજ્ઞા પાળ !!! એમ ગુરૂજી જણાવે છે, તેમાં અપૂર્વ રહસ્ય સમાયલું છે. હિંમત, શૌર્ય, બુદ્ધિક્ષણ, વિજ્ઞાન, સમર્થજી, વિના પ્રતિજ્ઞાનું કદાપિ પ્રતિપાલન થતું નથી—કાયર મનુષ્ય કદાપિ પ્રતિજ્ઞા પાળી શકતો નથી; કાયર મનુષ્યને લય તેમજ વહેમ ઘણો હોય છે; કાયર મનુષ્યને પ્રાણ ઘણા ઠહાલા હોય છે, તેથી તે જે જે સુખથી પ્રતિજ્ઞા કરે છે, તેની અપૂર્ણતામાંજ સ્વલવન વહે છે. હિંમતથી સ્વાર્થજી દશા પ્રકટાવવાની યોગ્યતા આવ્યાથી જે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં આવે છે તેઓનું પાલન કરી શકાય છે. ‘હિંમતની કિંમત નહિ જગમાં’ એ કાવ્યમાં લખેલી હિંમતની દશા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પ્રતિજ્ઞા પાળી શકાય છે. શરીર, મન, વાણી, યશ, કીર્તિ ધનાદિ સર્વ પ્રિય વસ્તુઓ કરતાં પ્રતિજ્ઞાની પ્રિયતા વિશેષતઃ સમજાય છે, ત્યારે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં હિંમત ગુણને ખીલવી શકાય છે. જ્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણની મહત્તા, ઉપયોગિતા સમજવામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં હિંમતને પ્રગટાવી શકાતી નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલન કરવામાં હિંમત વિના નપુંસક, ખાયલા જેવી દશા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, માટે કોઈ જાતની પ્રતિજ્ઞા કરતાં પૂર્વે હિંમત, ધૈર્ય શક્તિ ખીલવા પર વિશેષ લક્ષ્ય દેવાની જરૂર છે. નિર્ભયતા પ્રાપ્ત કર્યાં વિના ખરી હિંમત પ્રગટી શકતી નથી. માટે નિર્ભયતા પ્રાપ્ત કરી હિંમતને ખીલવી પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં આત્મલોગ આપવો જોઈએ.

જૈન સમાજના ચરમ તીર્થંકર મહાવીરની અદ્ભૂત પ્રતિજ્ઞાપાલન શક્તિ નિહાળવાની જરૂર છે. શ્રીમહાવીરે, માતાના ઉદરમાંજ મતાને વેદના ન થાય માટે હાલ્યા ચાલ્યા વગર શરીરને સંકોચી રાખ્યું. પુત્રવત્સલ માતાને આથી ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું અને

વિચાર કરવા લાગી, શું મારો ગર્ભ મૃત્યુને વશ થયો ? વા કોઈ દેવે તેનું હરણ કર્યું? ગર્ભનું પતન થયું. એવા વિચારોથી માતા શોકાગ્નિમાં ડુબી ગઈ. શ્રી મહાવીરે અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગથી સર્વ જાણ્યું અને ગર્ભમાંજ પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી માતાપિતાનું જીવન હોય ત્યાં સુધી સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરવું નહિ. પુત્રો તો આવાજ જોઈએ કે જેઓ માતાના દુઃખને જાણી તેનું નિવારણ કરવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરવા તત્પર થાય છે. આજકાલના ઈંગ્લીશ ભાષાથી અર્ધદગ્ધ થએલા કેટલાક પુત્રો માતા પિતાને તુચ્છ સમાન માને છે. ' પિતૃદેવો ભવ માતૃદેવો ભવ ' એવાં લાંબાં લાંબાં ભાષણ કરે છે. કિંતુ પ્રતિજ્ઞા પાલન શકિતને તો વેગળે મૂકીનેજ વાર્તાલાપ કરે છે. તેઓને તો ફક્ત મુખોચ્ચારણની પદ્ધતિનુંજ અવલંબન મોક્ષની નિઃસરણી તુલ્ય જણાય છે, પરંતુ કર્તવ્યમાં તો મીઠાં જેવાજ હોય છે. કાર્ય કરવાનું આંખું કે જાણું મૃત્યુ આંખું. આવા વાગ્બળો આજના કેટલાક સુધરેલા તરીકે ગણાતા પુત્રોમાં મુખ્યત્વે કરીને દૃશ્યમાન થાય છે.

ભારત માતા ! તારા સંતાનો ક્યારે શ્રીમહાવીરની માફક પિતૃ-વત્સલ, માતૃવત્સલ, થવાને ભાગ્યશાળી થશે ? દેવિ ! તારા સંતાનોમાં મહાવીરની અચળ પ્રતિજ્ઞા, હૃદયપટપર સોનેરી અક્ષરે સદાને માટે લખાયેલી હોવી જોઈએ. ખરેખર વીરપુરૂષો લીધેલી પ્રતિજ્ઞાપાલન માંજ મહત્તા ધરાવે છે, અને પ્રતિજ્ઞા કદાપિ પણ છોડતા નથી.

अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं
 क्रूमो विभर्ति धरणीं खलु पृष्ठभागे ।
 अम्भोनिधिर्वहति दुर्वहवाड्वाग्नि-
 मङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥

શિવે જે કાલકૂટ નામનું ઝેર પીધું છે તેને હજી સુધી તેત્યજી દેતા નથી. ક્રૂમવતારમાં વિપજીએ આ પૃથ્વીને કાચજાતું રૂપ ધારણ કરીને પોતાની પીઠ ઉપર ધારણ કરી છે. તે કાચબો પૃથ્વીના ભાગને ફેંકી દેતો નથી. સમુદ્ર વાડવાગ્નિને વહન કરે છે. આ ઉપરથી એટલું

સમજવાનું છે કે સત્ પુરૂષો જે કાર્ય માથે લે છે તેને કદાપિ ત્યજતા નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળવી તેજ ખરેખર સત્ય છે.

પ્રતિજ્ઞા વીરની શોભા, પ્રતિજ્ઞા કીર્તિનું લ્હાણું
પ્રતિજ્ઞા સ્વર્ગની કુંચી, પ્રતિજ્ઞા પ્રાણની મૂર્તિ—૨

ભાવાર્થ—

વીરશોભા પ્રતિજ્ઞૈવ, નાન્યત્ કિંચિદ્ વિચારય ।

પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટલોકસ્ય, જીવનં તત્તુ દૂષણમ્ ॥ ૧ ॥

યજ્ઞઃકીર્તિપ્રસાદોહિ, પ્રતિજ્ઞાપાલનાદ્ભવેત્ ।

કુંચિકા સ્વર્ગદ્વારસ્ય, પ્રતિજ્ઞૈવ વિભાવય ॥ ૨ ॥

પ્રાણમૂર્તિઃ પ્રતિજ્ઞૈવ, સર્વધર્મસ્ય જીવનમ્ ।

જાનાતિ તદ્દહસ્યં યઃ. સૈષ સાધુર્મહીતલે ॥ ૩ ॥

શ્રીબુદ્ધિસાગરસૂરિ.

ગમે તેવો વીર મનુષ્ય ગણાતો હોય પરંતુ, પ્રતિજ્ઞાપાલન શુભ વિના તે વીરની શોભાને લાયક નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલનમાંજ વીરની શોભા છે. નામવીર, સ્થાપનાવીર અને દ્રવ્ય વીર કરતાં પ્રતિજ્ઞાપાલન કરનાર વીરની ગ્યોર પ્રકારની શોભા છે. જ્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞાપાલનત્વ પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાં સુધી મનુષ્ય તરીકે વિશ્વમાં ગણાવું તે અયોગ્ય કંદે છે. અંધુઓ! ઝો ભારતવાસીઓ !!! જે તમારે કર્મવીર, ધર્મવીર, બનવું હોય તો લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરો. પ્રતિજ્ઞા દેવીનું આરાધન તન, મન અને ધનથી સતત આદરી, તેની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરો. પ્રતિજ્ઞાદેવીને પ્રસન્ન કરવા આત્મભોગ આપો. મૃત્યુનો ડર સહાને માટે તમારાથી વિસુખ રાખો. પ્રતિજ્ઞાના ધ્યાનમાંજ બસ મગ્ન થાઓ—સ્વપ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિમાંજ એકતા જોડી દો—લીન થઈ જાઓ—પ્રતિજ્ઞા પાળતાં આ જગત્માં છતાં કોઈ દેવી વિશ્વમાંજ છો અને દેવી શક્તિયોજ તમારે આધીન છે,

એવી સહભાવના હૃદયના કેન્દ્રમાં સ્થાપિત કરો. મહાન્ વીર ઈંગ્લીશ યોદ્ધા નેલશનનું નાવિક સેનાપતિ તરીકેનું કાર્યદક્ષ જીવન શું તમે તમારા હૃદયપટ ઉપર આલેખવા સમર્થ નથી? એ મહાન્ વીરની ઈ. સ. ૧૮૦૫ ના ટ્રફાલગરના દરિયાઈ યુદ્ધમાં શી પ્રતિજ્ઞા હતી. તેને સ્મરણ કરો. તમારા માનસિક રાજ્યમાં તમારા જીવનને મૂકો-અને પછી તે મહાન્ યોદ્ધાના-તે દિવસે લડાયક વહાણ ઉપર સમુદ્રદેવના પ્રેરિત મધુર પવનવડે તટસ્થ રહેતા વાવટા (Flags) ઉપર તમારી માનસિક દૃષ્ટિને એક ક્ષણભર સ્થાપિત કરો-અને તેમના (Flags) ઉપર રહેલા અક્ષરો-અરે સુવર્ણ રેખાઓ વાંચો.

“ England expects everyman to do his duty. ”

શું આ તે સત્ય હશે? શું તે વીર પુરૂષે કવિત પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા પાળી હતી-હા તે વીર પુરૂષે-કાર્યદક્ષ પુરૂષે-કર્તવ્ય પરાયણ મહાન્ પુરૂષે કંઈ વસ્તુનો ભોગ આપ્યો હતો. શું તનથી! શું મનથી! શું ધનથી! આ ત્રણમાંથી એકજનો ભોગ આપ્યો હતો શું? ના તે વીરે સર્વસ્વનો એટલે વિશ્વમાં-આ જ્ઞાનિ દુનિયામાં પોતાનું જીવન ઇતિહાસની આરસીમાં આત્મભોગ આપનારાઓમાં ગણાય તેવી રીતે સ્વભોગ આપ્યો હતો-અને સમુદ્ર દેવને આનંદ આપ્યો હતો. ભારતવાસીઓ આ દુનિયાના યૂરોપ, એશીયા, આફ્રિકા, અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલીયા વગેરે ખંડના સુધરેલાઓએ (educated) તેમજ અજ્ઞાનથી ભરેલા (ignorant-people) આફ્રિકાના કાળા સિધિઓએ અને અમેરિકાની આસપાસના ટાપુઓમાં રહેતા લોકોએ (Fuegians) પણ આ વીર પુરૂષના ચરિત્રને અને તેના પ્રતિજ્ઞાપાલનત્વ ગુણને હૃદયમાંજ સદાને માટે નિવાસ આપવો જોઈએ કે જેથી દરેક પળે કર્તવ્ય પરાયણતામાંથી વિમુખ થવાયજ નહિ.

પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ વિનાની સર્વ શૈલા આવળના પુલ સમાન છે. જેણે ઓલેલું વચન પાઠ્યું તેણે સર્વ પાઠ્યું. જે ઓલેલું વચન પાળતો નથી તેનું મુખ શોભતું નથી. કહ્યું છે કે—

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૭

(છઠ્ઠા પદ)

વચન પાળ તે રાય—બાકી છે રાંડીરાંડો.
 વચન પાળ તે રાય—બાકી છે ગયવર ગાંડો.
 વચન પાળ તે રાય—બાકી છે પંઠ સરીખા
 વચન પાળ તે રાય—બાકી છે કાંટા તીખા
 વચન પાળે જે કદી તેને નરખીત નવ ગણો
 શુભ સમાનજ લાગશે એ સહુને અળખામણો.

પ્રતિજ્ઞા પાલક વીરની શોભા સર્વત્ર પ્રસરે છે. પ્રતિજ્ઞા ખરેખર કીર્તિનું લ્હાણું છે. પ્રતિજ્ઞા વિના કીર્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મહાપુરુષોના પ્રાણ બચ તો પણ તેઓની પ્રતિજ્ઞા ટળતી નથી. પ્રતિજ્ઞાથી પ્રાપ્ત થએલ કીર્તિ આ વિશ્વમાં સૂર્ય કરતાં અધિક છે. રવિરાજ તો દિવસના વખતમાંજ પ્રકાશે છે; અને પ્રતિજ્ઞાથી પ્રાપ્ત થયેલી કીર્તિ તો રાત્રિ અને દિવસના વખતમાં પ્રકાશે છે. કીર્તિનું લ્હાણું લેવું હોય તો પ્રતિજ્ઞા પાળવાની બહીજ આવશ્યકતા છે. રામચન્દ્રે પ્રતિજ્ઞા પાળીને વિશ્વમાં કીર્તિનું લ્હાણું સંપન્ન કર્યું હતું. તે કયા ભારતવાસીની દૃષ્ટિ બહાર છે? રામ ક્રૂર પિતાની ના છતાં પણ સ્વપિતાનું વિકટ સંકટ ટાળવા અને કૈકેયી માતાની સુખ ભોગવવાની—અને ભરતને રાજ્યગાદીએ અભિષેક કરવાની લાલસાને તૃપ્ત કરવા બાર વર્ષ વનવાસમાં રહેવાને તૈયાર થયા અને આ સંસાર અસાર છે એમ માની રાજ્યપદને તિલાંજલિ આપી દીધી. ખરેખર રામ તે રામજાહતા—હૃદયમાં રમી રહેલા આત્મારામ જાહતા—અરે પરમાત્માની સાથે લીન પામેલા રામજાહતા—પિતૃ પ્રેમ કેવો હોય છે, તે આજના ઉછરતા યુવાનોમાં ભાગ્યેજ દૃશ્યમાન થાય છે.

સ્વર્ગની કુંચી ખરેખર પ્રતિજ્ઞાજ છે. ગમે તે સુવ્રતની પ્રતિજ્ઞા પાલનથી સ્વર્ગની કુંચી હસ્તગત થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળીને અનેક મહાત્માઓ સ્વર્ગપદને પામ્યા છે, તેનાં ગ્રંથોમાં અનેક દૃષ્ટાંતો મોજુદ છે. ગજસુકુમાળ, મેતાર્ય, બાપારાવળ, રાજસિંહ, ઝાલા માનસિંહ વગેરે અનેક મહાપુરુષો પ્રતિજ્ઞા પાળીને સગતિને પામ્યા છે. પ્રતિ-

૯

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

જ્ઞા જ અરેખર પ્રાણુની મૂર્તિ છે. જે મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાપાળે છે તેજ સ્વાત્માને રક્ષે છે. પ્રાણુની મૂર્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાને પાળતાં પ્રાણુની આહૂતિ આપવી પડે છે. પ્રાણુની મૂર્તિરૂપ પ્રતિજ્ઞાને જે પાળતાં શિષ્યે છે તે સર્વ પ્રકારનું અનુભવિક શિક્ષણ મેળવે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં એક ડગલું પણ પાછું પડવું જોઈએ નહિ.—કહેલું છે કે—

હરિશ્ચંદ્રે પ્રતિજ્ઞાથી, અમર કીર્તિ કરી જગમાં;
પ્રતિજ્ઞા આત્મની છાયા, સમજતા સંત યોગીઓ—૩

સત્ય વચની, સત્યની કસોટીમાં પારંગત થયેલા વિશ્વામિત્રના તપને ધૂળધાણી કરનાર, અને મહાત્મા વશિષ્ઠ ઋષિના તપને ઉત્કૃષ્ટ બનાવનાર નૃપતિ હરિશ્ચંદ્રની પ્રતિજ્ઞાથી કયો ભારતવાસી અબળયો હશે ? શું સત્યવચની નૃપે પ્રતિજ્ઞા પાળી અમર કીર્તિ આપ્યા વિશ્વમાં નથી પ્રસરાવી ? હરિશ્ચંદ્ર રાજાની કસોટીનો દાખલો સાળીત કરવા તેમના જીવનનો ટુંકમાં ઉલ્લેખ કરવાની અગત્ય છે. અયોધ્યા-પતિ મહાન નૃપતિ હરિશ્ચંદ્રના સત્યની કસોટી કરવા વિશ્વામિત્રે વશિષ્ઠ ઋષિ સાથે હરિશ્ચંદ્રને સત્યવ્રતમાંથી બાહિર કરવા સરત કરી નૃપતિ પાસે આવીને પોતાને યજ્ઞ કરવો છે; અને તેમાં એક હજાર અસરક્રી જોઈએ છે એવી માંગણી કરી. હરિશ્ચંદ્ર રાજપાટ સર્વ વિશ્વામિત્રને આપી દે છે. વિશ્વામિત્ર કહે છે કે તું તારું વચન બરોબર પાળજે હરિશ્ચંદ્ર કહે છે:-

(તિલક કામોદ—દોહરા.)

ચ દ્ર ટલે, સરજ ટલે, ટલે પૃથ્વી આકાશ,
ટલે ન અપને બચનસે, અય સ્વામી મહે દાસ;
ધન હૂં, તન હૂં. શીપ હૂં, દેહૂં ખ્યારી બન,
જીતેજી ધમાનમે કલ્હી ન ડાલું હાન.

રાજ્ય પદથી રચુત થયા પછી વિશ્વામિત્રે એક હજાર અસરક્રી માંગી. હા ? સત્યવાન હરિશ્ચંદ્ર ખરે તું પ્રતિજ્ઞામાં દ્રઠ રહ્યો ! અનાથ સ્થિતિમાં પણ સત્યવ્રત છોડવું નહિ, અને શિયળવતી, સાધ્વી તારા-

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૯

મતિને અગ્નિસેનને ત્યાં વેચી ? બાળક રોહિત ! તારી શી દશા થશે ? માતા વિના બાળક રહી શકશે શું ? ખરેખર માતૃપ્રેમ અત્યંત રૂપે વત્સલતા:પૂર્ણ માતાના હૃદયમાં રહે છે, તે દિવ્ય પ્રેમ સત્યવ્રતી નૃપની પત્નીમાં નહોતો શું ? બાળક રોહિત પણ માતા સાથે વેચાણ થયો; પણ ત્રિશ્વામિત્રની દક્ષિણા પૂર્ણ થઈ નહિ. હા દૈવ ! ઓ કૂર દૈવ ! હબર મહોર પૂરી થઈ નહિ. હે પ્રતાપી નૃપ ! ત્હારી ભદ્ર છોડીને એક વખત અસત્ય ભાષણ કર ! શું સત્યયુગનો પ્રલય થયો. રવિ રશ્મિઓ સ્પુરાવતો અંધ થયો; પ્રલયકાળ આવી પહોંચ્યો શું ? જગત્તું ચક્ર ફરતું અંધ થયું ? દેવો પણ શું આ કાળમાં નિદ્રા દેવીને આધીન થયા ? નહિ ! નહિ ! હું મારી તુચ્છ દેહ વેચીને પણ મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરીશ. તે સમયે તેના હૃદયમાં અતિ ઉચ્ચ, ઉત્કૃષ્ટભાવના રહેલી હતી તેના હૃદયમાં નીચેનો પ્રાચીન શ્લોક રમી રહ્યો હતો.

લજ્જા ગુણોઘજનની જનનીમિવ સ્વા-

મત્યન્તશુદ્ધહૃદયમનુવર્તમાનામ્ ।

તેજસ્વિનઃ સુખમસૂનપિ સંત્યજન્તિ,

સત્યવ્રતવ્યસનિનો ન પુનઃ પ્રતિજ્ઞામ્ ॥

હરિશ્ચંદ્રતું હૃદય પ્રપુલ્કિત થયું, ઉલ્લાસમાન થયું, હૃદયનો જ્ઞાનતંતુ જાગૃત્ થયો, નિત્યાનિત્યતું સ્વરૂપ પ્રકટ થયું, ધન્ય રાજ-શ્રીએ આત્મભોગ આપ્યો અને દક્ષિણા પૂર્ણ થઈ. શું વિશ્વામિત્ર સ્વપ્રતિજ્ઞા છોડી દેશે ? હરિશ્ચંદ્રની ખરી કસોટીનો વખત આવી પહોંચ્યો. સુવર્ણને અગ્નિમાં નાખવાનો વખત પણ આવ્યો. શું સુવર્ણ ખળી આખ થશે ? વા પીગલીને રસમય બનશે ? વા અતિ શુદ્ધ સ્વરૂપ ધારણ કરી પ્રેક્ષકતું મનરંજન કરશે ? રોહિતને કાલીનાગ ડસ્યો ને તેની ભવનદોરી તુટી. તારામતિ રોહિતના શબને સ્મશાનમાં લાવીને રોતી ખેસે છે:—

હા ખેટા ! હા પ્યારા ! કિસ નીંદોમાં તૂં સોયા !

અય પ્યારા ! મહપારા ! આંખો તો ખોલ !

અયનાં જો કે પાલે ! આંખો કે ઉજાલે !
 અય હારે, દુખિયારે ! ઓ પ્યારે ! ઓ પ્યારે !
 જગો તો અય ખેટા ! ઉઠો તો અય ખેટા !
 કુછ માંકો અય ખેટા ! મુંહસે તો ખોલ !

પ્રેમાળ માતા ક્ષમશાનમાં રૂદ્ધ કરી રહી છે અને સામેજ ત્યાં કર ઉધરાવનાર ચાંડાળ કાળસેનનો નોકર ત્યાં ઉભો છે. હું શું જોઉં છું ? શું મારા પતિએ ચાણુડાળને ત્યાં દાસત્વ સ્વીકાર્યું ? ધન્ય ! વીર ગુરૂષે સત્યવ્રતને તિલાંજલિ આપી નથી.

પ્રભો ! આત્માની નિત્યતાનો વિચાર તમારા હૃદયમાં સ્થાન કરી રહ્યો, હરિશ્ચંદ્ર ! તારી કસોટી પૂર્ણ થઈ. કલિકાળને માટે પ્રતિજ્ઞા સંબંધી તારૂં ઉદ્ધાર ઉદ્ધારણ મૂકી ગયો, હરિશ્ચંદ્રની પ્રતિજ્ઞા પાલન-શક્તિનો ખ્યાલ આવતાંની સાથે પ્રતિજ્ઞાપાલન શક્તિ મંત્રનો વિચારમાં અને આચારમાં સંચાર થાય છે. એક ચાણુડાળને ત્યાં પ્રતિજ્ઞા પાળવાને માટે વેચાવું અને પાણી ભરવું એ કાંઈ સામાન્ય બાબતો ગણી શકાય નહિ. હરિશ્ચંદ્રવત્ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં મનુષ્યોએ સર્વ-સ્વાર્પણ કરવું જોઈએ.

ઉપર્યુક્ત હુલામાં ગુરૂશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા આત્મની છાયા એમ કથ્યું છે. તે અત્યંત મનનીય અને સ્વીકરણીય છે.

પ્રતિકૃતિઃ પ્રતિજ્ઞૈવ, સ્વાત્મનઃ સર્વદા દ્રુવં ॥

મત્વૈવં હિ પ્રતિજ્ઞાયાઃ, પાલને કુરુ સ્વાદરમ્ ॥

(બુ. સૂરિકૃત)

સ્વાત્માના પ્રતિબિંબ રૂપ પ્રતિજ્ઞા છે. એમ સંત યોગિએ બોલ્યું છે. જે મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાથી બ્રહ્મ થાય છે, તે આત્માથી બ્રહ્મ થાય છે. કારણ કે પ્રતિજ્ઞાથી આત્મા ભિન્ન નથી. આત્મ શક્તિયોથી અભિન્ન પ્રતિજ્ઞા પાલન શક્તિ છે. અતઃ એવ પ્રતિજ્ઞા પાલનથી આત્મ શક્તિયો પ્રતિદિન વિકાસ પામે છે. જે મનુષ્યનો આત્મ પ્રતિ-

કૃતિ રૂપ પ્રતિજ્ઞા પર વિશ્વાસ નથી, તેનો સ્વાત્મા પર વિશ્વાસ નથી. એટલુંજ નહિ પરંતુ તે આત્માની પરમાત્મ દશા પ્રાપ્ત કરવાને તથા સ્વાસ્તિત્વ સંરક્ષણ કરવાને અધિકારી બની શકતો નથી. આત્મ છાયા રૂપ પ્રતિજ્ઞા પર જેને બહુ માન નથી. તેને સ્વાત્માપર બહુ માન નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલન માટે જે પ્રાણુ સમર્થણ કરે છે, તે આત્માની સર્વથા ઉન્નતિ કરે છે, એમ સમજવામાં કિંચિત્ પણ મૃધાવાદ નથી. વિક્રમ રાજાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાએ પાળવા માટે “ પ્રતિજ્ઞા પ્રાણુની છાયા ” એ સૂત્રને સારી રીતે આચારમાં મૂકી બતાવ્યું છે. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું એ આત્માના પાલન તુલ્ય છે; તેથી પ્રતિજ્ઞાને આત્માની છાયા રૂપ સમજીને સન્ત યોગિઓ સર્વ વસ્તુઓનો કારણ પ્રસંગે ત્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવામાં સદા ઉદ્યોગી રહે છે. “ કદાપિ આકાશ ચળે, પૃથ્વી ચળે, પરંતુ સન્ત મહાત્માઓનું વચન ચળતું નથી.” એમ જે યુક્તિ પ્રચલિત છે, તેના સાર “ પ્રતિજ્ઞા આત્મની છાયા ” માં સમાઈ જાય છે, એમ સમજીને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં કદાપિ પાછી પાની ન કરવી જોઈએ. જે સ્વાત્મછાયારૂપ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે તે સર્વ ધર્મથી ભષ્ટ થાય છે, એવું જાણી આત્મિક શક્તિઓ ખીલવવાને રાજા હરિશ્ચંદ્રની પેઠે પ્રતિજ્ઞાપાળક બનવું જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થઈ જગમાં-જીવ્યા તો શું ? મર્યા તો શું ?

પ્રતિજ્ઞા પાળીને સુઆ-રહ્યા એ જીવતા જગમાં. ૪

મનુષ્યો અનેક વખત પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે અને ભંગ પણ કરે છે. લીધેલી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયા પછી તેઓ જીવે છે અથવા મૃતવત્ત જેવાજ છે. પોતાની પ્રતિજ્ઞાપૂર્ણ કરીને જે આત્માઓ આ જ્ઞાનિ જ્ઞાનિયા ત્યજીને ચાલ્યા ગયા છે. તોપણ જગતમાં તેમની જીવન-બંધોતિ રવિસમ પ્રકાશમાન રહેલી છે. મનુષ્યો હરતાં, ફરતાં પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે, વચન આપે છે, કેલ કરાર કરે છે-પણ અફસોસની ખીના છે કે તેઓ શું કરે છે ? તેનું તે વખતે તેઓને ભાગ્યેજ ભાન હોય છે. કાર્ય કરતાં પહેલાં દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરવી જોઈએ, નીતિશતકમાં કહેલું છે કે,

गुणवद्गुणवद् वा कुर्वता कार्यमादौ
परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।
अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्ते-
र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥

મનુષ્ય એક વખત પ્રતિજ્ઞા લે છે. પછી જ્યારે તેને પ્રતિજ્ઞાના કાર્યનું સ્વરૂપ સમજાય છે. ત્યારે કાર્ય નહિ કરી શકે એવી તેને પ્રતીતિ થાય છે. વિચારહીન મનુષ્ય લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી શકતો નથી, અને પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જનસમાજ ભ્રષ્ટપ્રતિજ્ઞક ઉપર ભરૂં સો-વિશ્વાસ રાખી શકતા નથી. તે હંમેશા તેવાઓથી હૃદયમાં ડર્યા કરે છે. તેવા મનુષ્યનું જીવન વ્યર્થ જાય છે. તેનું જીવન તેને કારણહરૂંપે પરિણમે છે. તેનું દુઃખમય ભ્રષ્ટપ્રતિજ્ઞા જીવન વ્યતીત થતું નથી. અર્થાત્ તે ઘણા કાળ સુધી દુઃખ લોગવે છે અને તેને સર્વત્ર અધકારજ લાસે છે. આત્માની નિત્યતાનો વિચાર નષ્ટ થઈ જાય છે. યમ તેના માથા ઉપર ફરે છે એવી તેને આંતિ થાય છે. જેમ કમળો થયેલો મનુષ્ય હરેક વસ્તુ પીળી દેખે છે તેમ તેને આખા વિશ્વની કોઈપણ વસ્તુ ઉપર વિશ્વાસ બેસતો નથી.

જે મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાઓ પાળીને મરે છે, તેઓ જગત્માં અમર છે એમ જાણવું. મૂઠમોહી ક્ષણિક વિચારનો મનુષ્ય લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી શકતો નથી તેથી તે જીવતો છે, તો પણ મરણ શય્યામાં સુતે જાય છે. પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટનો વિશ્વાસ આવતો નથી. સર્વ પાપ કરતાં પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવું એ મહા પાપ છે. પ્રતિજ્ઞા પાળકો, આ વિશ્વમાં ઐતીહાસિક કાર્યો કરીને અમર નામ કરી શકે છે. લઘુમાં લઘુ પ્રતિજ્ઞા પાળવાની ટેવથી મોટી પ્રતિજ્ઞાઓ પણ પશ્ચાત્ પાળી શકાય છે. પ્રતિજ્ઞાનો દ્રોહ જા નાશ કરવાથી સ્વાત્માનો નાશ થાય છે. જે જાગતની પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવી હોય તેને આમરણાંતકાલે પણ પાળવી જોઈએ. વિવેચિય પુરૂષો પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ આ વિશ્વમાં પાણીના પરપોટાની પેઠે જીવન જીવન પૂર્ણ કરે છે.

એક શેકને એક પુત્ર હતો. તે મહા જુગારી, અસત્યવાદી હતો. તેના પિતાએ ભરતી વખતે પોતાના પુત્રને અસત્ય લાઘણ નહિ કરવું એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવી. પેલો જુગારી એક સમય રાજાનો લાડાર ફાડવાને નીકળ્યો. રાજાએ તેને માર્ગમાં પુછ્યું કે તું ક્યાં જાય છે? ત્યારે તેણે સત્ય વાત નિવેદન કરી. રાજાએ તેને ગાંડો ધારીને જવા દીધો. ચોરી કરીને પેલો જુગારી પાછો ફર્યો ત્યારે નગરચર્યાંજોઈને પાછા ફરતાં રાજાએ પુછ્યું તું કોણ છે? શું લઈ જાય છે? તું ક્યાં રહે છે? તેણે પૂર્વની માફક કહ્યું! માફ નામ પ્રતિજ્ઞાલાલ છે. મેં રત્નની પાંચ પેટીઓ ચોરી છે. હું મધ્યચોકમાં રહું છું. ખીજા દિવસે રાજાના લાંડારીએ ઠશ પેટીની ચોરી થઈ એવી ખીના જાહેર કરી. રાજાએ લાંડારીનું કપટ જાણ્યું પછી પ્રતિજ્ઞાલાલને બોલાવ્યો—અને સત્ય વાત ગ્રહણ કરી. ખીજી પાંચ પેટીઓ લાંડારીના ગૃહમાંથી નીકળી. રાજાએ, લાંડારીને પદવી ઉપરથી ભ્રષ્ટ કર્યો અને પ્રતિજ્ઞાલાલને લાંડારી બનાવ્યો. કારણ કે રાજાએ જાણ્યું કે આ જનુબ્ય કદાપિ અસત્ય લાઘણ કરશે નહિ. પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી અતિ ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

કરી સ્વાર્પણ પુનઃ પાછું, લઈશ ના જેહ આપેલું;

પ્રતિજ્ઞાના ખરા ટેકી, અગધન નાગના જેવા. પ

હે ભવ્ય મનુબ્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં તું પરિપૂર્ણ સાવધ થા. ત્હે પ્રતિજ્ઞાથી કોઈને સ્વાર્પણ કર્યું હોય તો તે પુનઃ પાછું લઈશ નહિ. અહંતા અને મમતાનો ત્યાગ કર્યો વિના કોઈ પણ મનુબ્યથી વા જગતના પ્રાણીથી સ્વાર્પણ કરી શકાતું નથી. જ્યારે જનક રાજાની સલામાં અષ્ટાવકે ગયા હતા ત્યારે અષ્ટાવકને અનેક પ્રશ્નો પુછ્યા હતા. પશ્ચાત્ જનકરાજા સંતોષ પામીને તેમને દક્ષિણા આપવાને તત્પર થયા. અષ્ટાવકે જનકરાજાનું “મન” દક્ષિણામાં માગ્યું. જનકરાજાએ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક તેમને સમર્પણ કર્યું. પશ્ચાત્ જનકનૃપે કોષાધ્યક્ષને સુવર્ણ નિષ્કો આપવાને આજ્ઞા કરી ત્યારે મહાપ્રભાવી, તેજસ્વી, જીતેન્દ્ર્ય અષ્ટાવકે જનકને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે રાજા! તું

પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ પાળી શકતો નથી કારણ કે તહે તાઝું “મન” દક્ષિણામાં અર્પણ કર્યું છે માટે આ વિષયમાં તું મ્હોટી ભૂલ કરે છે. હે જનક! જો તહે મને તાઝું ‘મન’ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક આપી દીધું હોય તો, આ સંસારમાં ત્હાઝું કેમ નથી. સ્ત્રી, કુટુંબ, પરિવાર, રાજ્યપાટ, સ્વર્ગ, માન, મમતા, અહંતા વિગેરે આ દુનિયાની સર્વ વસ્તુઓ મનથકી કલ્પાએલી છે. અને “મન” આપવાની સાથે એ સર્વ વસ્તુઓ તહે મને અર્પણ કરી છે. તો હવે ત્હારો આપવા લેવાનો અધિકાર ત્હારા હસ્તમાં શો રહેલો છે? મન, વાણી, અને કાયા ઉપર ત્હારો અધિકાર નથી. આજથી એ સર્વ મ્હારાં થએલાં છે. અષ્ટાવકના ઉપર્યુક્ત વચનોથી જનક વિદેહી મૂર્છાવશ થયો. અષ્ટાવકે નૃપને પ્રતિબોધી જણાવ્યું કે ત્હારે હવે મ્હાઝું ત્હાઝું નહિ કરતાં સાક્ષીભૂત થઈને સર્વ કર્મ કરવાં. એ પ્રમાણે કરવાથી પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ થશે.

જનકવિદેહીના આ આશ્ચર્ય દષ્ટાંતની સાથે સૌન્દર્યથી ભરપૂર દષ્ટાંતથી હિતશિક્ષા એ લેવાની છે કે પ્રતિજ્ઞાથી કેમ પણ વ્યક્તિને સ્વાર્થણ કર્યા બાદ જનક નૃપતિ માફક આત્મભોજ આપીને વર્તવું જોઈએ. સ્વાર્થણની પ્રતિજ્ઞામાં અડગ રહેવાથી સત્ય આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ પણ એવા પુરૂષને સર્વ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રતિજ્ઞાના ખરા ટેકી અગંધન નાગની પેઠે બોલેલા શબ્દોને સુખમાં પાછા પેસવા દેતા નથી. જૈનોના દશવૈકાલિક સૂત્રમાં અગંધન નાગની ઉપમાનું વર્ણન છે. નાગની અનેક ભતિયોમાં અગંધન કુલનો નાગ ડંસ દે છે. તે વિષ વમન કર્યા પછી પાછું લેતો નથી. સર્પવિષ ઉતારનારો ગાઝી આ નાગને બોલાવી શકે છે. તેને વિષ પાછું ચુસી લેવાનું ફરમાન કરે છે પરંતુ અગંધન નાગ તે વાલ માન્ય કરતો નથી. તેને ચીરી નાખવામાં આવે છે અગર અગ્નિમાં બાળીને ભસ્મ કરી દેવામાં આવે છે તથાપિ તે વમેલું વિષ પ્રાણાન્તે પાછું ગ્રહણ કરતો નથી, તદ્દત્ ઉચ્ચ મહા પુરૂષો પ્રતિજ્ઞાનાં વચનો બોલીને પશ્ચાત્ તે શબ્દોને સુખમાં પાછા પ્રવેશવા દેતા નથી

તેઓના પ્રાણુનો નાશ થાય તો પણ તેઓ કોલ-પ્રતિજ્ઞાના શબ્દોને પાછા ખેંચી લેતા નથી; અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞાથી પતિત થતા નથી. અગંધન નાગના જેવા પ્રતિજ્ઞા પાળકો આ વિશ્વમાં પોતાનું નામ અમર કરવા શક્તિમાન થાય છે. જેણે પ્રતિજ્ઞા કરીને પોતાનું સર્વસ્વ અન્યને સોંપ્યું અને પશ્ચાત્ તેને ગમે તેવાં દુઃખો આવી પડે છે ત્યાંયે તે આપેલી પ્રતિજ્ઞાને પાછી ખેંચી લેતો નથી. તે કસોટીના પ્રસંગે મૃત્યુને પ્રિયબંધુ સમાન ગણે છે, પરંતુ કોલ આપીને જે પ્રમાણે વર્તવાનું ધાર્યું હોય છે તેનાથી વિમુખ થતો નથી. કોલ અગર પ્રતિજ્ઞા કરીને તે પ્રમાણે વર્તવામાં ખરેખર આત્મલોગ આપવો પડે છે. મહાદેવની પેઠે અમૃતનો ત્યાગ કરીને વિષતું પાન કરવું પડે છે. અચાપિ નોજ્ઞતિ હરઃ કિલ કાલકૂટમ્ । અનેક ઇષ્ટ પ્રસંગોને ત્યાગીને અનિષ્ટ પ્રસંગો સ્વીકારવા પડે છે. દુનિયામાં હતા ન હતા જેવું થવું પડે છે. પરંતુ લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. અને ઉચ્ચારેલા વચનોને પુનઃ પાન કરવાની અગત્યતાને વિસ્મરણ કરવી પડે છે. આશ્ચર્ય જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે તેણે પ્રવૃત્તિ કરી હતી.

સમુત્સ્રાતા નન્દા નવ હૃદયશલ્યા इव भुवः,

કૃતા મૌર્યે લક્ષ્મીઃ સરસિ નલિનીવ સ્થિરપદા ।

દ્વયોઃ સારં તુલ્યં દ્વિતયમભિયુક્તેન મનસા

ફલં કોપપ્રીત્યોર્દ્વિષતિ ચ વિભક્તં સુહૃદિ ચ ॥

(મુદ્રારાક્ષસે)

પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે તેણે અનેક યુક્તિઓ કામે લગાડી હતી. પ્રતિજ્ઞા પાલન ધર્મને તેણે સર્વોત્તમ ધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો તેથી તે રાજ્ય પરિવર્તન કરવા સમર્થ થયો હતો. આશ્ચર્ય અગંધન નાગના જેવો હતો. તેણે મૃત્યુને પ્રિય ગણ્યું હતું. પરંતુ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દોને પાછા ગળ્યા નહોતા. તેથી તે ઇતિહાસના પાને અમર થઈ ગયો છે. આશ્ચર્ય પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ પાલીનેજ સ્વસ્થ બેસે હતો.

વિના વાહનહસ્તિભ્યો, મુચ્યતાં સર્વબન્ધનમ્ ।

પૂર્ણપ્રતિજ્ઞેન મયા, કેવલં બધ્યતે શિશ્વા ॥

(મુદ્રારાક્ષ્ણે)

ઉપર્યુક્ત શ્લોકની દ્વિતીય લાઇનમાં ચાણાક્ય કહે છે કે “ મારી પ્રતિજ્ઞાને સંપૂર્ણ રીતે પાળીનેજ કુલ મારા કેશોને મારાવરે બંધાય ” અગંધન નાગના જેવા થઇ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દને પાછા કહી ન ગળવામાં વાસ્તવિક મહત્તા રહેલી છે. અગંધન સર્પે પશુ જ્યારે વમેલું વિષ પાછું ખેચી લેતા નથી તો જેઓ મનુષ્યો થઇને પ્રતિજ્ઞાના શબ્દોને પાછા ખેચી લે છે તેઓ નિચ, દુષ્ટ, વીર્યહીન બનવા, પ્રતિજ્ઞા ઘાતક, અદૃષ્ટ મુખ, કહેવાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલન ધર્મમાં મરવું તે શ્રેયસ્કર છે પરંતુ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો પાછા ખેચી લઈ અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થઇ જીવવું તે અશ્રેયસ્કર છે. મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દોને ઉચ્ચારીને મરણાદિ અનેક લય પ્રસંગોથી કદાપિ પ્રતિજ્ઞાના શબ્દોને પાછા ન ગળવા જોઈએ. એમ ખાસ લક્ષ્યપૂર્વક વિચારવું જોઈએ. વચનની ટેક જતાં શ્વાસોર્ધ્વાસની ધમણથી જીવવું તે ખરેખર જીવવું ગણાતું નથી. મનુષ્યોએ વચનના ટેકીલા ખાસ બનવું જોઈએ. વચન આપીને તેનો ભંગ કરી ભલે ચક્રવર્તિનું પદ પ્રાપ્ત કરી જીવવામાં આવે પરંતુ તેવું જીવવું તે પામર જીવોને ઘટે છે; પરંતુ ઉત્તમ જીવોને યોગ્ય નથી. જે વચનની ટેક પાળવામાં સમજતો નથી તે આ વિશ્વમાં ગમે તેવી ભાષાનો વેત્તા (professor) હોય ત્હોયે તેનાથી કશું નથી. ઉચ્ચારેલાં વચનોને જ્યાં સુધી મુખમાં પાછાં ગળવામાં આવે ત્યાં સુધી અધમ જીવનનેજ યોગ્ય થવાય છે, ઇત્યાદિ અવબોધીને પ્રતિજ્ઞાના ખરા ટેકી બનવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાના ખરા ટેકી શરીર રહિત દશ્યામાં પણ સર્વત્ર જીવતા જાગતા છે. પ્રતિજ્ઞાના ખરા ટેકી મનુષ્યો જે દેશમાં જે સમાજમાં પાકે છે. તેનો ઉદ્ધાર થાય છે. પ્રતિજ્ઞાના ખરા ટેકીઓથી વિશ્વમાં પ્રમાણિકતાનો વ્યવહાર રહી શકે છે.

પ્રતિજ્ઞાનું દિવ્ય જીવન દર્શાવે છે.

મૂળ.

પ્રતિજ્ઞા છે ચિતા જેવી, જીવંતાં ભરમ થાવાનું;
અહો એ ભરમમાંહિથી, જીવીને દેવ થાવાનું. ૧

પ્રતિજ્ઞા ચિતાના જેવી છે. પ્રતિજ્ઞારૂપ ચિતામાં જીવતાં છતાં બળીને ભરમ થવું પડે છે. પશ્ચાત્ પ્રતિજ્ઞાપાલન રૂપ ભરમમાંથી પુનરજન્મજીવન ગ્રહીને દેવ થવાય છે. પ્રતિજ્ઞારૂપ ચિતામાં આત્માને હોઆ વિના કોઈ મનુષ્ય દેવ બની શકતો નથી. ઘગઘગતી ચિતામાં બળીને ભરમ થવું એવું જેના મનમાં હોય તેણે પ્રતિજ્ઞારૂપ ચિતાને ગ્રહણ કરવી જોઈએ. ચિતામાં બળીને જેટલું દુઃખ સહન કરવું પડે છે તેટલુંજ દુઃખ અરેખર કોઈ જાતની પ્રતિજ્ઞા પાળતાં સહન કરવું પડે છે, અને પશ્ચાત્ કોઈ દેવીરૂપ નવું જીવન ગ્રહણ કરવું પડે છે. ઇંગ્લાંડની રાણી મેરી પહેલાના વખતમાં પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મને માટે લેટી-મર અને રીડલી નામના એ ધર્માધ્યક્ષેને જીવતા ચિતામાં બાળી નાખવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ ફક્ત પોતાની પ્રતિજ્ઞાની ખાતર એક ધીજાને બાળીને, એક સ્વર પશુ ઉચાર્યા વિના આનંદ સાથે ધર્મની ખાતર જીવનની આહૂતિ આપી હતી. કિન્તુ એક અંશ માત્ર પશુ સ્વપ્રતિજ્ઞામાંથી ડગ્યા નહતા. આ નવા યુગમાં જો કે તેઓનું શરીર નાશ પામેલું છે તથાપિ તેઓ ઇતિહાસના પાને નવો અવતાર ધારણ કરીને કીર્તિરૂપ દેવીની માળા સ્વકંઠે આરોપણ કરી બીરાજે છે.

પ્રતિજ્ઞા પાલક ચિતામાં બળીને ભરમ થયા પશ્ચાત્ દેવાવતાર લેવા અરોઅર પ્રતિજ્ઞાપાલન રૂપ કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે. ઉત્તમ સાહસિક પુરૂષ-વિના પ્રતિજ્ઞારૂપ ચિતામાં બળી ભરમસાત્ થઈ, અન્ય દેવાંશી જીવન ગ્રહી શકાતું નથી. અમુક જાતના વિચારના આવેશમાં આવીને પ્રતિજ્ઞા

અહીં શકાય છે; પણ પશ્ચાત્ પ્રતિજ્ઞા પાલનનો સમય અતિ દુષ્કર લાગે છે. સર્વ પ્રકારના સુખોનો ત્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળવી પડે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાંજ અનેક મનુષ્યોના પ્રાણની આહૂતિ આપાય છે, પ્રતિજ્ઞા પાલતાં કિંચિત્ પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો આવશ્યક નથી. લોકલજ્જ, કાયરતા, બીકણપણું વગેરે અવગુણોનો ત્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે કોઈ સમયે શૂળી વા ફાંસીના લાકડા પર ચઢવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. ઘડપરથી શીર્ષ જુદું પ્રથમથી કરીને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. જે મનુષ્યો ડરકુમ્ભીયાં જેવા હોય છે તેઓ પ્રતિજ્ઞારૂપ દિવ્ય ચિતામાં પેસવાને અધિકારી નથી. લાલાલાબનો, કર્તવ્યાકર્તવ્યનો વિવેક કરીને પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરવી જોઈએ, અને પશ્ચાત્ ક્ષત્રિયોની પેઠે કેશરીયા વા જુહાર કરીને પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞારૂપ ચિતામાં બળી ભસ્મસાત્ થઈ મારે દિવ્ય પ્રમાણિક દેવજીવને જીવવું છે. એમ જો પૂર્ણ નિશ્ચય થાય તો કોઈ જાતની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. કોઈ સિંહ સમાન શૂરો બનીને પ્રતિજ્ઞા ગ્રહે છે અને પાલતી વખતે શિયાળ સમાન બને છે. કોઈ સિંહ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને સિંહ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા પાળે છે. કોઈ શિયાળ સમાન થઈ પ્રતિજ્ઞા કરે છે અને સિંહ સમાન બની પ્રતિજ્ઞા પાળે છે. કોઈ શિયાળ સમ બની પ્રતિજ્ઞા ગ્રહે છે અને શિયાળ સમ પ્રતિજ્ઞા પાળે છે. કોઈ પણ વચન, કોલ આપતાં પૂર્વે વિચાર કરવો જોઈએ. વચન અર્થાત્ કોલનું પાલન કરવામાં તો સતી જેમ ચિતામાં બળીને ભસ્મ બને છે; તેમ આત્માર્પણ કરવું જોઈએ. પ્રાણપતિને ખોળામાં લઈ સતીસ્ત્રી ચિતામાં બેસે છે, તેના મનમાં મૃત્યુનો લવલેશ ભય રહેતો નથી. પતિના પૂર્ણ પ્રેમથી સ્વપ્રાણોની અગ્નિને આહૂતિ આપવામાં તે જરા માત્ર ખચકાતી નથી, તેમ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શૂરવીર મનુષ્યોએ પ્રવર્તવું જોઈએ. રાજપુતાનાના શિરછત્ર પિતાતુલ્ય રાણા બીમસિંહ કેસરીયાં કરીને અન્ય સજપુતો સાથે વિદાય થયા તે પૂર્વે મહારાણી પદ્મિનીએ અન્ય સજપુત સ્ત્રીઓ તેમજ સુકુમાર બાળાઓ સાથે એક પ્રથંક

અમિ શિખામાં સ્વતુચ્છદેહને હોમી દીધો-પૂણાહૂતિ આપી, પ્રતિજ્ઞાએ
ભીમસિંહમાં અનંતબળની પ્રેરણા કરીને અલ્લાઉદ્દીનની પદ્મિનીને પર-
ણવાની આશાને કાચા તંતુની માફક નષ્ટ કરી નાખી. અલ્લાઉદ્દીન
ચિતોડનો ધ્વંસ કરીને તેમાં પેઠો પથ્થુ પછી તેને ચિતોડ સ્મશાન
તુલ્ય લાસ્યું, ત્યારે નાસીપાસ થઈને તે નિચેની ગઝલ ગાવા લાગ્યો.

આયે થે ગુલકે ખારતે ખસ ખાર લે ચલે
હિજરાકા પદ્મિનિકે ચહ આબર લે ચલે— ૧

... ..
ઇસ હય જાંઘી કે લીચે-હાય કયા કીયા
જખમી ખનાકે લાખોકો-નાચાર લે ચલે— ૩

... ..
ખરલે પદ્મકી દિલમે-નિહાયતથી આરબૂ
ખદલે ખૂશીકે હસરતે-દિદાર લે ચલે— ૫

... ..
કિસ જાંઘી પૈ શહર ચહ-વીસના કર દીયા
અફસોસ ખાજ કલકા એ લાર લે ચલે— ૭

ઉપરોક્ત કાવ્યથી આપણને એટલું માલુમ પડે છે કે અલ્લા-
ઉદ્દીન જેવા કૂર, રાક્ષસને પણ ચિતોડની દશા જોવાથી આ ક્ષણભંજર
દેહ છે એવી પ્રતીતિ થઈ હતી. સતી સ્ત્રીઓનાં જીવન અરેખર મનુષ્યનાં
હૃદયપટ ઉપર ઘણીજ સારી છાપ પાડી શકે છે. તેઓનું જીવન એક
શૂરવીર યોદ્ધાના જીવનને પણ પછાડી મૂકી દે છે. શરીરાદિ સુખો
ક્ષણિક છે તેના મોહથી મુંઝાઈને અનંતીવાર જીવો મૃત્યુના વશ
થયા પરંતુ પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે જેઓએ પ્રાણાહૂતિ આપી તેવો
પુરૂષો જગતમાં વિશ્વવંદ્ય થઈ ગયા છે. સર્વ જીવજંતુને એક દિવસ
મૃત્યુ વશ થવાનું છે; પરંતુ પ્રતિજ્ઞારૂપ ચિતામાં બળીને પશ્ચાત્ પુન-
રૂજીજીવન પ્રાપ્ત કરીને અમર થવાનું હોય છે તે દશાએ મરીને
પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં ઉત્તમ પરૂષોની માફક આદર્શ બનવું જોઈએ;

પ્રતિજ્ઞાથી પડયા પાછા, ખરા એ ખાયલા લોકો,
પ્રતિજ્ઞાપાલને શૂરા, ખરા એ મર્દ ગણવાના—૭

વિવેચન—જે લોકો પ્રતિજ્ઞા પાળતાં પાછા પડેલા છે તે ખરે-ખર ખાયલા, હીજડા, નપુંસક છે, જેઓ પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવામાં શૂરાં છે તે ખરેખરા મર્દ છે. પ્રતિજ્ઞાથી પડેલાઓ આ વિશ્વમાં પોતે ખાયલા બને છે, અને અન્ય મનુષ્યોને પણ ખાયલા બનાવે છે. જે મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞા કરી વિશ્વાસી બનીને પશ્ચાત્ વિશ્વાસઘાતક બને છે, તેઓ ખાયલા છે. જે લોકો પ્રતિજ્ઞાના કોલ કરીને અન્યના હૃદયમાં પ્રવેશી વિશ્વાસીઓનો દ્રોહ કરી તેઓના હૃદયોતું ખૂન કરે છે, તેઓ કર્મ ચંડાલના કરતાં મહા પાતકી બને છે. સત્ય બોલવા વિગેરે ગમે તે ભાતની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે—કોઈ વાત કોઈને ન કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે અને પશ્ચાત્ ક્રોધ, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, ક્રાંતપુટ, કલેશાદિના વશ થઈ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવામાં આવે તો પશ્ચાત્ જે જીવવું તે રાક્ષસ જીવન સમાન બાણવું.

એક બ્રાહ્મણી અને બીબીનું ઘર પાસે હતું. બ્રાહ્મણી અને બીબીને મિત્રાચારી થઈ; તેથી બીબીની સંગતથી બ્રાહ્મણીને માંસ લક્ષણ કરવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી બીબીએ તેણીને માંસ ખવરાવ્યું. બ્રાહ્મણીએ બીબી પાસેથી તે વાત અન્યને ના કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવી. અન્ય કોઈ પ્રસંગે બ્રાહ્મણી સાથે બીબીને લડાઈ થઈ. બીબીએ બ્રાહ્મણીને ઘણી ગાળો દીધી. પરંતુ બ્રાહ્મણી તે વાત બીબી કહી દેશે એવી બીકથી જરા માત્ર બોલી નહિ. બીબીએ બ્રાહ્મણીના કાનમાં કહ્યું કે—તું શા માટે ભય પામે છે. જે વાતની પ્રતિજ્ઞાથી હું બંધાયલી છું તે વાતને હું કદાપિ ઝહનત્માં જવા પામીશ પણ કોઈને કહીશ નહિ. માટે મારી સાથે બોલ. આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી બોધ એ લેવાનો છે કે પરસ્પર જાણ તેવો વિરોધ છતાં પણ જે બાબતની પ્રતિજ્ઞા કરી કોલ આપ્યો હોય તેનાથી ભ્રષ્ટ થવું તે જોઈએ. ગમે તેવી દશામાં પ્રતિજ્ઞાથી પાછા પડીને ખાયલા ન બનવું જોઈએ. વચનની ટેક જતાં સર્વસ્વ જતાં રહે છે—નાશ પામે છે. એક બાદશાહના મહેલની બારી ઉપર બેસી

એક કાગડો નિત્ય કાઉ, કાઉ કરતો હતો, તેથી પાદશાહને ઘણીજ ચીડ ચડતી હતી. પાદશાહે નોકરને તરવાર લાવવા હુકમ કર્યો. પેલો નોકર તરવાર આપે તે પહેલાં ચતુર કાગડો ઉડી ગયો. આ પ્રમાણે નિત્ય બનવા લાગ્યું. પાદશાહે એક વખત નોકરને કહ્યું કે જ્યારે હું તરવાર માગું ત્યારે મને બંદુક આપવી. નિત્યનિયમાનુસાર કાગડો ઘેસીને રાજાને ચીડવવા લાગ્યો. પાદશાહે તરવાર માંગી—તેથી કાગડો તરવારના વચનથી ઉડ્યો નહિ. પાદશાહે બંદુકનો ખાર કરીને કાગડાના પ્રાણ લીધા. કાગડો પૃથ્વી ઉપર તરફડવા લાગ્યો ત્યારે પાદશાહે તેને કહ્યું કે તું કેવો મર્યો ? કાગડાએ તેના ઉત્તરમાં કહ્યું કે હે પાદશાહ ! જરા વિચાર કર; હું મર્યો નથી પણ તું મર્યો છે. કારણ કે ત્હેં વિશ્વાસઘાત કરીને વચન પાળ્યું નથી. વચન પાલટવાથી તું આયલો નામર્દ બન્યો છે, માટે તુંજ મર્યો છે. કારણ કે જે વચન પાલટે છે તે મરેલો છે. પાદશાહ કાકની વાણીથી પશ્ચાન્તાપ કરવા લાગ્યો. ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતથી સાર એ લેવાનો છે કે જેઓ પ્રતિજ્ઞાથી ભદ્ર થાય છે તેઓ મરેલાજ છે—નામર્દ છે—જેઓ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શૂરા છે તેઓજ પ્રમાણિક છે; ખરેખરા મર્દ છે. પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્ય યશઃકીર્તિ પ્રતિષ્ઠાને પામે છે. પ્રતિજ્ઞા પાલકને આખું વિશ્વ પૂજે છે માટે મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞા પાળીને મર્દ બનવું જોઈએ, અને ભીરૂત્વનો દેશ નિકાલ કરવો જોઈએ, કે જેથી સ્વર્ગમાં દેવીઓ વિજય વરમાળને કંઠમાં આરોપે. તેઓને વિજયશ્રી હંમેશા ભેટવાને તત્પર થાય—એવી રીતે તેઓએ પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઈએ. ભર્તૃહરિએ નીતિ શતકમાં કહેલું છે કે—

સ્પૃહયતિ મુજયોરન્તરમાય કરવાલકરરુહવિંદીર્ગમ્ ।

વિજયશ્રીવીરાણાં, વ્યુત્પન્નં પ્રૌઢવનિતેવ ॥

આત્મા અમર છે. પુનર્જન્મમાં પ્રતિજ્ઞા પાળક ઉચ્ચ જીવનને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે નામર્દાઈનો ત્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શૂરા, વીર્યવાન, સાહસિક, ધૈર્યવાન બનવું જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મની સ્થિતિ.

સ્વયં હસ્તે વચન આપી-ફરે તે ફેગટીઓ છે.

કરી કાળું વદન નિજનું,-થતો હડધૂત જગમાંહિ. ૮

વિવેચન—કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈને કોઈ પણ બાબતનું સ્વહસ્તે વચન આપીને ફરે છે તે ફેગટીઓ અર્થાત્ નકામો છે. એવો નકામો મનુષ્ય પોતાનું મુખ કાળું કરીને વિશ્વમાં હડધૂત થાય છે. સ્વહસ્તે વચન આપી ફરી જનાર ફેગટીઓ મનુષ્ય સ્વમુખને કાળું કરે છે એટલુંજ નહિ પણ પશ્ચાત્ કોઈ પણ સ્થાને તે માન પામતો નથી; તેની લોકો નિંદા કરે છે; તેના બોલ ઉપર વા તેણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા ઉપર કોઈને વિશ્વાસ આવતો નથી. તે સ્વકર્ણે સ્વાપમાન સાંભળે છે, તેથી તે હાથવરાળ કરે છે. અને તેનું પરિણામ એ આવે છે કે તે જીવતાં મૃત્યુવશ થયેલોજ જણાય છે. પ્રતિજ્ઞા એજ મનુષ્યનો આત્મા છે. તેથી પ્રતિજ્ઞા પતિત મનુષ્ય જગત્માં હડધૂત થાય છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી. લાલચ અને ભય વિગેરેથી ઘણા મનુષ્યો વચન બ્રહ્મ થાય છે. સ્વહસ્તે કરેલી પ્રતિજ્ઞાથી કદાપિ જે મનુષ્યો બ્રહ્મ નથી થતા તેઓ દેહીપ્યમાન મુખે જગત્માં જ્યાં ત્યાં ફરી શકે છે. આપેલ વચન પાળનાર જગત્માં જ્યાં ત્યાં સન્માન, આદરસત્કાર વિગેરે માનનીય વસ્તુઓને પામે છે, અને નીચ દશામાંથી વિમુક્ત થઈને ઉચ્ચ દશાની પ્રાપ્તિ કરે છે. મરૂ ભૂમિનો એક મનુષ્ય વણજરો થઈ શુર્જર રાષ્ટ્રની રાજ્યધાની રાજનગર ઉર્ફે અહમદાવાદમાં આવી ચડ્યો. તેને પાંચ હજાર રૂપીઆની જરૂર પડી. તેની પાસે કોઈ પણ વસ્તુ ન હતી કે જે તે કોઈપણ વેપારીને ત્યાં બાના તરીકે મુકી શકે. તેણે એક શાહુકારની પેઠી ઉપર આવી પાંચ હજારની માંગણી કરી, અને બાનામાં પોતાની મૂછનો એક વાળ તોડીને આપ્યો. શાહુકાર ચતુર હતો તેથી તેણે પ્રશ્ન કર્યો કે વાળ વાંકો છે, ત્યારે મારવાડીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “વાંકો પણ માંકો હૈ” વાંકો પણ મારો છે. એ પર વિશ્વાસ

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૨૩

રાખી પાંચ હબર રૂપીઆ આપ્યા. આજના અવિશ્વાસી જમાનામાં તો જો કોઈ ઝોળખીતો હોય તે પણ જરૂરીયાતના વખતે અન્ય ઘંધુને મદદ તો ન કરે પણ ખીજે આપતો હોય તેને પણ ન આપવાની સલાહ આપે છે. શું આ તે સમાજસુધારો ? વા રાષ્ટ્રસુધારો, વા દેશ ભક્તિ વા રાજભક્તિ વા પ્રેમ ભક્તિ ? કોઈ પણ મનુષ્ય કહી શકશે ખરો કે ? આ જમાનો અવિશ્વાસથી ભરપૂર નથી. જે મનુષ્યો વચન આપીને પોતાની પ્રતિજ્ઞા સંપૂર્ણ રીતે પાળે છે તેઓજ ખરા વિશ્વાસને પાત્ર થાય છે અને તેઓ પ્રમાણિકતાને સ્વહૃદયમાં સ્થાન આપે છે. ઇતિહાસનાં પાનાં ઉથલાવતાં માલમ પડશે કે અનેક મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞા ભંગ કર્યો છે. પૃથ્વીરાજને સાતમી લડાઈમાં પરાજય કરનાર શાહાબુદ્દીન ઘોરીને પૃથ્વીરાજે છ છ વખત પરાજય પમાડી હિંદુસ્થાન બહાર અફઘાનિસ્તાનમાં કાઢી મૂક્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ પકડીને અભયદાન આપ્યું હતું અને ફરીથી હિંદુસ્થાન ઉપર આક્રમણ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવી હતી, છતાં શાહાબુદ્દીન ચડી આવ્યો. વિશ્વાસી પૃથ્વીરાજ સો મણ ઘોહની ઘેડીઓમાં જકડાયો અને પ્રતિજ્ઞા ભાંગનાર શાહાબુદ્દીન દિલ્હી તખ્તનાશીન થયો, પણ શું શાહાબુદ્દીન ખુદા તરફથી અમરપટો લઈને આવ્યો હતો ? તેનું પણ પૃથ્વીરાજનાજ તીરથી શીર્ષભાંગન થયું અને સદાને માટે દુર્ગતિમાં ગયો-નામોશી લેતો ગયો-તથા પાક પરવરદિગારને ગુસ્સે કરતો ગયો-શાહાબુદ્દીન તો ગયો પણ તેની નામોશી ઇતિહાસના પાને હજી પણ પુકારતી રહી ગઈ છે. ઐરંગઝેબે શિવાજી મહારાજને દરબારમાં સુલાકાત લઈ પાછો વિદાય કરવાનું વચન આપ્યું હતું. બહાદૂર શિવાજી દરબારમાં ગયો-કેલી બન્યો; પણ-કૂર, વિશ્વાસઘાતક ઐરંગઝેબને થાપ આપી પોતાની વિસુક્તિ કરી. ઐરંગઝેબના શીરે કાળી ટીલી-નામોશી-બેનસીઈ રહી ગઈ, પોતાના હસ્તે વચન આપીને જે ફરી ભય છે. તે આ વિશ્વમાં નકામો છે. અર્થાત્ જીવનને માટે લાયક નથી. પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ ધળના કરતાં પણ હલકો છે. વચન આપીને ફરી જનારા મનુષ્યો

હડકાયા કુતરાની માફક હડધૂત થાય છે, અને ઠરીને ઠેકાણે બેસતા નથી. પુનર્ભવમાં તેઓની ખૂરી દશા થાય છે. તેવા પુરૂષોના પગની ધૂળથી જગત્માં અપવિત્રતા પ્રસરે છે, અને બાણે પૃથ્વી માતા પણ તેવાઓનો ભાર સહન કરવા શક્તિમાન ન હોય તેમ દેખાય છે. શુદ્ધ જીવનમાં પ્રતિજ્ઞા પાળવાની ઘણીજ આવશ્યકતા છે. પ્રમાણિકતાને પ્રાણની મૂર્તિ તુલ્ય ગણવી જોઈએ, અને વિશ્વાસ ભંગ કદાપિ પ્રાણાંતે પણ ન કરવો જોઈએ એજ હિતશિક્ષા છે.

**પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મનું સુખદુઃ, સદા માટે રહે બહીલું;
ચહે નહિ સ્વર્ગસુંદરીઓ, વચનના ઘાતકોને રે. ૯**

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ મનુષ્યનું સુખ સદા માટે બહીલું રહે છે. આનંદબ્યોતિ તેના સુખ ઉપર સ્પુરાયમાન થતી નથી. સ્વર્ગની અપ્સરાઓ વચનના ઘાતકોને રહાતી નથી. તેવા મનુષ્યના સુખનું તેજ ઘટે છે. હૃદયની શક્તિઓની ક્ષીણતાની સાથે પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મનું સુખ મ્હાન થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપતિત મનુષ્યની વાણીમાં શક્તિનું માન્ય સ્વપ્ન દેખાઈ આવે છે તેથી તે વક્ષઃસ્થળ બાહાર કાઢીને ચાલી શકતો નથી—તેમજ કેાઇપણ પાસે હૃદયની માન્યતાઓને કાઢી શકતો નથી. મૃત્યુ અવસ્થામાં જે જે વસ્તુઓ—ચિન્હોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, તે ચિન્હો પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મમાં દૃશ્યમાન થાય છે. પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મને તેનો આત્મા (conscience) ડંખે છે. તેનું હૃદય તેના અકૃત્યના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે ઉપદેશ દેતું હોય એમ સમજાય છે. પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ અરા વખતે ઉંચું સુખ કરીને બોલી શકતો નથી, અને તેના અનેક વિકાસમય વિચારોનો સંકોચ વા નાશ થતો જાય છે. પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ વીર્યહીન થાય છે; તેથી તે આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. વીર્યહીન મનુષ્યને સ્વર્ગની સુંદરીઓ ઇચ્છી શકતી નથી. જે મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞા પાળતાં મન વાણી અને ક્રયાની બાબ કરી નાખે છે. પ્રતિજ્ઞાથી લવલેશ બ્રહ્મ થતા નથી તેઓને સ્વર્ગની અપ્સરાઓ દેવીઓ—ઈંદ્રાણીઓ, પણ માળા આરોપે છે. તન, મન, ધન,

વિગેરે બાહ્ય પદાર્થોમાં સુંઝાવાથી પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી ચ્યુત થવાય છે અને અધમ દશા પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળતાં શરીરાદિ વસ્તુઓ નાકના મેલ સમાન છે, એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય છે, તેનામાં ધૈર્યાદિ ગુણો ખીલી શકે છે, અને તે પ્રાણ સ્વાર્પણ કરી શકે છે તેથી જે દેવીઓ સ્વર્ગમાં તેઓની ઇચ્છા રાખે છે; તેમાં આશ્ચર્ય નથી. વચનના ઘાતક કદાપિ ન થવું જોઈએ. અખી બોલ્યા અને અખી ફેંક એવી સ્થિતિથી દૂર રહેવું જોઈએ.

જે મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞા પાલનરૂપ પ્રભુતાની આગળ સ્વજીવનને પાણીના પરપોટા સમાન અનુભવે છે તે મનુષ્યો ખરેખરી પ્રતિજ્ઞા પાળી શકે છે અને અન્ય કાયર મનુષ્યો આ ભવ અને પરભવથી ભ્રષ્ટ થાય છે એવું અવબોધીને કદાપિ ભ્રષ્ટ ન થવું જોઈએ.

વહેલા બોલ સુખમાંહી, કદા પાછા નહીં પેરો;

ખરેખર શૂરવીરોના, જગત્માં દેખશે જ્યાં ત્યાં. ૧૦

વિવેચન—શૂરવીર પુરૂષોના બોલેલા બોલો કદિ સુખમાં પાછા પ્રવેશતા નથી, એમ ભવ્ય આંધવો તમે જગત્માં જ્યાં ત્યાં દેખશે તો જાણશે. શ્રીચુત ગાંધી મોહનલાલ કરમચંદે દક્ષિણ આફ્રિકાના ટાન્સવાલમાં સત્યના આગ્રહની ઢિંદીઓ માટે સરકાર સામે લડત ચલાવી અને બોલ્યા પ્રમાણે તેમણે કરી ખતાવ્યું. પ્રતિજ્ઞા પાળક શૂરવીર ગાંધીની પેઠે અન્ય દેશલકત, ધર્મલકત, મહાત્માઓ બોલેલા શબ્દો સુખમાં પાછા પેસવા દેતાં નથી. જગત્માં મહા પુરૂષો બોલેલા શબ્દોને પ્રાણાંતે પણ પાળે છે. જગત્નું રાજ્ય મળતું હોય તો પણ તેની દરકાર ક્યાં વિના તેઓ પ્રથમ પોતાના બોલેલા બોલોને પાળવા સ્વાર્પણ કરે છે. મહાભારતના યુદ્ધમાં ભીષ્મ અને અર્જુને જે ઠાકણ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે સંપૂર્ણ રીતે પાળી હતી. પ્રતિજ્ઞા પાળવી એ સર્વ ફરજોમાં મોટી ફરજ છે. જેણે પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યું તેણે સર્વ ફરજો અદા કરી છે. હસ્તીના દંતુશળ બહાર નિકળ્યા તે નિકળ્યા. તેમ મહાત્માઓ બોલ્યા તેથી કદાપિ પાછા ફરતા નથી. પ્રતિજ્ઞા

પાલનમાં જે શૂરવીર અને છે તે દેશવીર, ધર્મવીર, કર્મવીર, જ્ઞાનવીર, દાનવીર, યુદ્ધવીર, ભક્તવીર, આદિ વીર પુરૂષોની પદવીઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સર્વ પ્રકારની વીરતાનું ખીજ ખરેખર પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ છે, એવું બાણીને શૂરવીર પુરૂષો ઓલોલા ઓલથી ચલાયમાન થતા નથી.

કમठकुलाचल दिग्गजफणिपति विधृतापि चलति वसुधेयम् ।
प्रतिपन्नममलमनसां न चलति पुसां युगान्तेपि ॥

(નીતિશતક)

વસુધા કાચ્યો, સાત કુલાચળ પર્વતો, દિશાઓમાં રહેલા દશ-ગજો અને શેષનાગથી પૃથ્વી ધારણ કરાઈ છે છતાં તે ચલાયમાન થાય છે. કિંતુ નિર્ભંગ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોનું પ્રતિપન્ન યુગના અન્તે પણ ચલાયમાન થતું નથી—પ્રતિજ્ઞા પાળકોજ નિર્ભંગ બુદ્ધિવાળા હોય છે.

દશરથ રાજાએ કૈકેયીને વચનથી વર આપ્યો હતો. રામને અયોધ્યાની ગાદી પર જે દિવસે બેસવાનું હતું તે દિવસેજ કૈકેયીએ દશરથ પાસે રામને રાજ્યાભિષેક ન કરવાની અને વનવાસ મોકલવાનો પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર માગ્યો. કૈકેયીની અશુભ માગણીથી દશરથ નૃપ વારંવાર મૂર્છાવશ થયા. દશરથ મહાવીર હતા. દશરથ રાજાએ રામને ક્રૂર પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે આજ્ઞા કરી. રામે બાર વર્ષ વનવાસ ભોગવ્યો. આપણે દશરથ ભૂપાળનાં આપેલા વચનનો વિચાર કરવો જોઈએ. સ્વવચન પાળવા માટે પ્રાણાધિક પ્રિય પુત્રને વનવાસની આજ્ઞા કરવી પડી. અહાહા ! કેવી તેમની પ્રતિજ્ઞા ! દશરથ જેવા મહા પુરૂષો પોતાના ઓલોને પાછા મુખમાં પેસવા હેતા નથી. શૂરવીરોનાં વચનો ભૂતકાળમાં પાછાં પેઠાં નથી, આ કાળમાં પણ પેસતાં નથી અને ભવિષ્યમાં પણ પેસશે નહિ. દશરથ જેવા પ્રતિજ્ઞા પાળકના ગૃહે રામ જેવા મહા પુરૂષોત્તમ પુરૂષનો અવતાર થાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળક શૂરવીરોથીજ આ જગતનું સૂત્ર ચાલી રહ્યું છે. ધનાદિક સર્વ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે; પરંતુ ઉચ્ચારેલા ઓલો પાછા

આવતા નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલન ધર્મની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ન્યૂન છે અનેક શૂરવીર પુરૂષોએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળીને વિશ્વમાં સ્વનામને અમર કર્યું છે. એવું બાણીને નિશ્ચય પૂર્વક વચન-પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં સદા ધૈર્યથી તત્પર થવું જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞા પાલકની અમરતા.

અમર દેહો નથી રહેતાં,—અમર મહેલો નથી રહેતા.

પ્રતિજ્ઞા પાળકો જગમાં—અમર રહેતા સદા નામે—૧૧

આ વિશ્વમાં જીવોના સદાને માટે અમર દેહો રહેતાં નથી, અને તેમજ કોઈના અમર મહેલો રહેતા નથી. પ્રતિપાળક મનુષ્યો સ્વ નામથી અમર રહે છે. જે જે વસ્તુઓની ક્ષણિકતા છે તેનો મોહ ધારણ કરીને શા માટે પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણથી ભ્રષ્ટ થવું જોઈએ ? પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણથી કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા અને ગુણાદિની પ્રાપ્તિથી આ વિશ્વમાં અમર રહી શકાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવી એ કંઈ નાની સૂની વાત નથી. હજારો મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞા લે છે. પરંતુ તેમાંથી એક બે ખરેખરી રીતે પાળી શકે છે. ભગતીયા તેલની પેઠે પ્રતિજ્ઞા પાળવી ટુપ્કર છે. વિશ્વાસ-ઘાતી, દેશદ્રોહી, ગુરૂદ્રોહી, આત્મદ્રોહી અને મિત્રદ્રોહી મનુષ્ય ખરેખરી પ્રતિજ્ઞા પાળવાને શક્તિમાન થતો નથી; સ્વાર્થી મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવાને દૃઢ થતો નથી. બાહ્ય પદાર્થોમાં અત્યંત આસક્ત મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાથી વિમુખ રહેવાને હિંમેશાં શક્તિમાન થાય છે. જેને શરીર પર અત્યંત રાગ છે, એવો મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવાને શક્તિમાન થતો નથી. ક્ષણમાં રૂષ્ટ થનાર અને ક્ષણમાં તુષ્ટ થનાર મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા દેવાનું આરાધન કરી શકતો નથી. અવિશ્વાસ, અધૈર્યમાન મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવાને હિંમતવાન હોતો નથી. અન્ય મનુષ્યના ઉપર આધાર રાખનાર પસ્તંત્ર

મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવાને શક્તિમાન્ થતો નથી. અનેક જાતની વાસનાઓથી દીન બનેલ મનુષ્ય પ્રમાદી બનવાથી પ્રતિજ્ઞા પાળવાને શક્તિમાન્ થતો નથી. જેને પોતાના આત્માની કિંમત નથી અને અન્યોના અભિપ્રાયો પર આધાર રાખે છે તે અનિશ્ચયાત્મા પ્રતિજ્ઞા પાળવાને શક્તિમાન્ થતો નથી. આ ભવમાં જે કંઈ છે તે છે એવો નાસ્તિક મનુષ્ય પ્રાયઃ પ્રતિજ્ઞા પાળવાને શક્તિ ધરાવી શકતો નથી. મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞા ગુણ્ણુ પાલન થઈ શકે એવા ગુણો મેળવીને પ્રતિજ્ઞા દેવીના ભક્ત બનવું જોઈએ. સર્થયશા રાજાએ પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવા માટે પોતાની પત્નીને પ્રાણાર્પણ કરવામાં કિંચિત્ ન્યૂનતા પણ રાખી ન હતી; તેથી તેમના પર દેવતા પ્રતિજ્ઞા દેવી પ્રસન્ન થઈ હતી. મેઘરથ નૃપે પારેવાનો જીવ બચાવવાને; તેને શરણે રાખ્યું હતું અને પોતાનું શરીર કાપીને સિંચાણને આપવાને તત્પર થયો, તેથી પ્રતિજ્ઞાપાલક મેઘરથ રાજાના ઉપર દેવતા તુષ્ટમાન થયા હતા. એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ ઉપર અનેક મહા પુરૂષોનાં દૃષ્ટાન્તો છે. અનેક પ્રતિજ્ઞાપાલકો પોતાના નામથી અમર થયા, થાય છે અને ભવિષ્યમાં થશે એવું જાણીને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં સ્વાર્પણ કરવામાં કદાપિ પાછા ન પડવું જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞાપાલકની કીર્તિ.

પ્રતિજ્ઞા પાળનારાની-જગત્માં જીવતી કીર્તિ,
ભલે હો રંક વા રાજ-જીવન્તા શાસ્ત્રના પાને—૧૨

પ્રતિજ્ઞા પાલકની વિશ્વમાં જીવતી કીર્તિ રહે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલક રંક હોય વા રાજ હોય પરંતુ તે શાસ્ત્રના પાને જીવતા રહે છે. અહાહા ! પ્રતિજ્ઞાપાળકોને ધન્ય છે કારણ કે તેઓનાં શરીર નષ્ટ થયા છતાં તેઓની કીર્તિ તો જીવતી રહે છે પ્રતિજ્ઞાપાળકની કીર્તિ અમર રહે છે. હીજડા, ખુશામતખોર, ઘાલધુસણીઆ, પાપબુદ્ધિવાળા મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞા પાળી શકતા નથી. લાખોવાર લાલાલાભનો વિચાર કરીને કોઈપણ પ્રતિજ્ઞા કરવી. આખી દુનિઆ અગડબગડ સમજાવીને બુદ્ધિ ફેરવવા માગે તથાપિ સ્થિરપ્રજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ કદાપિ પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થવું જોઈએ નહિ. ગમે તે જાતની પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી આત્મશક્તિ ખીલે છે, અને આત્મામાં પરમાત્મ પ્રભુનો અનુભવ આવે છે. બુદ્ધિવાદના કરતાં હૃદય વાદની પ્રતિજ્ઞા અત્યુત્તમ, અત્યુત્કૃષ્ટ અને અત્યંત સાત્વિક હોય છે. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાથી કાયરપણું નષ્ટ થાય છે, અને વિશ્વ પ્રતિ અનેક પ્રકારના ઉપકારો કરી શકાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળકમાં વીર્યની સ્પુરણા થાય છે, અને તેથી તે અગમગતા સૂર્યની પેઠે પરોપકારાર્થે આત્મભોગ આપીને પ્રતિજ્ઞાયુક્તકર્તવ્ય-કર્મનું આચરણ કરી શકે છે, તેથી તે કીર્તિ કમળાની પ્રાપ્તિની સાથે ઇતિહાસના પાને જીવતો રહે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

પ્રિય વાચકો ! તમો જો તમારી જીવનદોરીને પવિત્ર, ઉચ્ચ અને પરોપકારી બનાવવા ઇચ્છતા હોય તો તમો પ્રથમ નાની નાની પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને તેઓને પાળવામાં પ્રવૃત્તિ કરો, પશ્ચાત્ પ્રતિજ્ઞા પાળકનું મહત્વ અને તેની કીર્તિનો ખ્યાલ તમને આવશે. પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં રક્તની આહુતિ આપવાથી કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, યશની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વી-

યાની સાથે રૂશીયાની મિત્રાચારી હતી. રૂશિયાની સાથે ફ્રાંસને કોલકરાર હતા અને ફ્રાંસની સાથે સમુદ્રતું સામ્રાજ્ય લોગવનાર મહાન્ ઇંગ્લીશ નેશનને કોલકરાર હતા. તેથી રૂશીયા લડાઇમાં ઉતરતાં ફ્રાંસ પણ રૂસીયાના પક્ષમાં લડાઇમાં ઉતર્યું. લાખો વા કરોડો મનુષ્યોનો લોગ આપીને તે પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણની પ્રતિષ્ઠાથી વિશ્વમાં જીવતી કીર્તિને પામ્યું છે. ઇંગ્લાન્ડ, મિત્રાચારીની પ્રતિજ્ઞાથી બદ્ધ થઇને બેલજીયમ, ફ્રાંસ વિગેરે મિત્રરાજ્યોના પક્ષમાં ઉતરીને દશેદિશ કીર્તિને ફેલાવી રહ્યું છે. પ્રતિજ્ઞાથી અંધાયા બાદ બાહ્ય જીવનની આશાથી સ્વકોલથી બ્રહ્મ થવું એ કોઇપણ શૂરવીર કોમને વા પ્રબને શોભારૂપદ નથી. સ્વાર્થ લાલચથી પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ થનારને અપકીર્તિની જગતમાં પ્રાપ્તિ થાય છે. અતઃ એવ મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞા પાળીને શાન્તના પાને જીવતા થવા સદા ઉદ્યમી થવું જોઇએ-સદાકાળ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં આત્મવીર્ય સ્કુરાવણું જોઇએ, કોઇપણ રાષ્ટ્રની ઉન્નતિનો વા અવનતિનો આધાર રાષ્ટ્રીઓ ઉપર રહેલો હોય છે. તેની સાથે જો રાષ્ટ્રીઓ પ્રતિજ્ઞા બદ્ધ જીવન ગાળતા હોય છે તો કદાપિ અવનતિના ચક્રમાં ઘસડાઇ જતા નથી. બહાદૂર પ્રતિજ્ઞા પાલકો કોઇ ઉન્નતિના શિખર ઉપર રાષ્ટ્રને લાવતાં કાળક્ષેપ કરતા નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળક હંમેશાં વીર, ધીર, અને બાહોશ હોય છે. જે મનુષ્ય ઉપરોક્ત ત્રણ ગુણોમાંથી એકમાં પણ ન્યૂનતા ધરાવતો હોય તો તેણે વિશેષ ગુણ પ્રાપ્તિને માટે સતત ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ.

અહો એ ધન્ય માતાને-અહો એ ધન્ય પાલકને

અહો જેનાંજ સંતાનો-પ્રતિજ્ઞા બોલીને પાળે-૧૩

જેનાં સંતાનો પ્રતિજ્ઞાનાં વચનો બોલીને પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે, તેના માતૃપિતાને ધન્યવાદ ઘટે છે. માતાઓ અને પિતાઓએ પ્રતિજ્ઞા પાલન માટે આત્મલોગ આપવો જોઇએ. “ આપ તેવા બેટા અને વડ તેવા ટેટા ” એ કહેવતના સારનું આસ મનન કરીને તે પ્રમાણે સંતાનોને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં સ્થિર કરવા પોતે પ્રથમ તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઇએ. પુત્રોમાં અને પુત્રીઓમાં પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ સ્થિર

કરવા માટે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા પાલનનાં આદર્શ સ્વરૂપ માતાઓ અને પિતાઓએ બનવું જોઈએ. માતા અને પિતાના ગુણોતું અનુકરણ પ્રાયઃ સંતાનો કરી શકે છે. જેના માતાપિતાએ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં સ્વાર્પણ કર્યું હોય છે, તેના પુત્રોમાં પ્રાયઃ વારસામાં તે ગુણ ઉતરી શકે એમાં આશ્ચર્ય નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં પુત્રો અને પુત્રીઓ આત્મલોભ આપે છે તો તેથી માતાપિતાને ધન્યવાદ ઘટે છે. માતાપિતાએ સ્વસંતાનોને પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણમાં સ્થિર કરવા જોઈએ.

કૃપમાં વારિ હોય છે તો હવાડામાં આવે છે, તદ્વત્ પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ ખરેખર માતાપિતા અને ધર્મ ગુરૂઓમાં હોય છે. તો તે પુત્રોમાં સ્વભાવે પરિણમે છે. તુલસીદાસ કહે છે કે:—

“ જનની જણુજે ભકત જન, કાં દાતા કાં શૂર
“ નહિ તો રહે જે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર.

પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં ભકત અને પ્રતિજ્ઞા વચન આપવામાં પ્રસંગે દાતા તથા પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણમાં શૂર એવા પુત્રોને હે જનની ! તું જન્મ આપજે માતા ! તું સ્વપુત્રોને પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણમાં ઉત્તમ પુત્રોને બનાવજે કે જેથી સ્વસંતાનો પ્રતિજ્ઞા, ટેક, કોલકરાર, વચન, પાળવામાં શૂરા, આત્મલોભી, વીર, ધીર અને સાહસિક બની શકે. આ બાબતમાં માતાપિતાઓ અત્યંત કાળજી રાખે છે તેઓને ધન્યવાદ ઘટે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળક સંતાનોથી માતા અને પિતાતું મુખ ઉજળુ થાય છે, અને તેઓનાં નામ ઇતિહાસના પાને અમર થાય છે. જેનાં સંતાનો પ્રતિજ્ઞા, ટેક, કોલથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેનાં માતાઓ અને પિતાઓ અપયશના વાદળાં ઓહારી લે છે. માતાઓએ અને પિતાઓએ પુત્રોને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં આત્મલોભી બનાવવાજ જોઈએ.

હે ભારત માતા ! ક્યારે આપનાં સંતાનો પ્રતિજ્ઞા ધર્મને સમજતા થશે. માતાની કૃપા હંમેશાં સંતાનો ઉપર રહેલીજ છે. ત્યારે શું માતા તું અમને પર્વવત્ સુશિક્ષણ આપતાં પ્રતિબંધક થયાં છો ? હજી રામાયણ અને મહાભારતના અમુલ્ય પુસ્તકો કાળના ચક્રમાં નાશ

૩૨

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

યામવા નથી પામ્યાં—માતા તારા પ્રત્યેક સંતાનોને દરરોજ ઉપરોક્ત પુસ્તકોનો પ્રાતઃકાળમાં પાઠ શિખવા કટિબદ્ધ કર લીધ્મ જેવાની દારૂણ પ્રતિજ્ઞાઓનું મનન કરવાની શું આવશ્યકતા નથી ? ભીમે દુર્યોધનની જ ઘા ફાડવાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કેવી રીતે કરી તેનું લક્ષ ભારતવાસીઓમાં દૃઢ શું નહિ થાય ? કૃષ્ણનો અર્જુન પ્રતિ પ્રતિજ્ઞામાં દ્રઢ થવાનો યોધ તારા સંતાનોમાંથી નાશ પામ્યો ત્યારેજ હે માતા તારા દુષ્ટ સંતાનોને લીધે તારી પોતાની હુદ્દશા થઇ. ભારત માતાના સંતાનોએ પરિપૂર્ણ સ્વાર્પણ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં સદા તત્પર રહેવું જોઇએ.

અહો એ ધન્ય ભૂમિને, અહો એ ધન્ય છે કુળને;
પ્રતિજ્ઞા પાળકો ઉપજે—રહે ઇતિહાસના પાને.—૧૪

જ્યાં પ્રતિજ્ઞા પાળકો ઉપજે છે. એવી ભૂમિને અહો ધન્ય છે. તેમજ એવા કુળને ધન્ય છે, ધન્ય તે નગરી, ધન્ય વેળા—ઘડી, ધન્ય પિતા કુળવંશ જિનેશ્વર (ધર્મનાથસ્તવન) શ્રીમદ્ આનંદધનજી મહાત્મા કથે છે કે જે તીર્થંકરો જ્યાં જન્મ્યા તે ભૂમિ, નગરી, તે વેળા, તે વંશ અને તે કુળને ધન્યવાદ ઘટે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળકમાં મહા શૂર લોકોત્તર વીર તીર્થંકરોની પ્રતિજ્ઞાઓથી આર્યાવર્ત સદા મગરૂર છે. પ્રતિજ્ઞા જે દેશની ભૂમિમાં પળાય છે તે ભૂમિને ધન્યવાદ ઘટે છે. ગ્રીસ કરતાં, ઇજિપ્ત કરતાં, આર્યાવર્તમાં અનેક પ્રતિજ્ઞા પાલક મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આર્યાવર્તની ભૂમિને ધન્યવાદ ઘટે છે. પ્રતિજ્ઞા પાલકોથી જે ભૂમિ સ્પર્શાય છે તે ભૂમિમાં તેવા પ્રકારનાં આન્દોલનો પ્રગટે છે, અને તેથી ત્યાં પ્રતિજ્ઞા પાલક સંતાનોની ઉત્પત્તિ થાય છે. સર્વ દેશોમાં ભારત ભૂમિની શ્રેષ્ઠતા છે, તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં અનેક પ્રતિજ્ઞા પાલક મહાત્માઓ—યોદ્ધાઓ પૂર્વે થયા હતા: લવિષ્યમાં પણ ભારત માતાના ઉદરમાંથી અનેક પ્રતિજ્ઞા પાળક વીરો પ્રગટશે. પ્રતિજ્ઞા પાળકોનાં કુળો વખણાય છે. ભારતમાં જે જે જાતો ઉત્તમ ગણાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે જાતોમાં પ્રતિજ્ઞા પાળકો થયા હતા. ખરેખર પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યો ઇતિહાસના પાને અમર રહે છે. જે ભૂમિમાં દેશમાં પ્રતિજ્ઞા પાળકો ઉદ્ભવે છે તે ભૂમિ સર્વ દેશોમાં

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૩૩

વખણાય છે. આર્યાવર્તમાં જેમ મરૂસ્થળ રાજપુત રમણીઓને માટે તથા પ્રતિજ્ઞા પાળક ક્ષાત્ર વીરોને માટે મેવાડ વખણાય છે. તેમ જે જે દેશોમાં પ્રતિજ્ઞા પાળકો ઉદ્ભવે છે, તેઓના પવિત્ર વાતાવરણથી આજ્ઞાપાળક મનુષ્યોનો વિશેષતઃ પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. જે કુળમાં પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યો જન્મ ધારણ કરે છે, તે કુળની સર્વત્ર ખ્યાતિ પ્રસરે છે. અસુક અસુક કુળો અસુક અસુક ગુણને લીધે જેમ રૂઠ ખ્યાતિવાળાં થયેલાં હોય છે, તેમ પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યો જે કુળમાં વિશેષ ઉદ્ભવે છે તે કુળ પણ પ્રતિજ્ઞા પાલન માટે વિશ્વમાં ખ્યાતિને પામે છે. શીખ અને ગુરખાઓની જાત પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણને માટે વખણાય છે. શિશોદિયા રાજપુત્રો રણભુમિમાંથી કદાપિ પ્રયાણ ન કરી જાય તેના માટે વખણાય છે.

વિદ્યાની પ્રગતિ માટે ખંગાળમાં ટાગોરનું કુટુંબ વખણાય છે. સતી સ્ત્રીઓના પ્રાદુર્ભાવ માટે ગોહિલ અને ચાવડા રાજપુતોનું કુળ વખણાય છે. રાજ્ય વ્યવસ્થા-કારોબાર માટે બ્રિટિશ રાજ્ય પ્રસિદ્ધ છે. સાયન્સ વિદ્યાની પ્રગતિ માટે જર્મની વખણાય છે. સ્વાર્પણ જીવન માટે જાપાનિઝો વખણાય છે, તેમ પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણને માટે જે જે કુલોના મનુષ્યોએ આત્મસમર્પણ કર્યું હોય છે, તે તે વંશો ખ્યાતિને પારખ્યા છે. મનુષ્યોએ પોતાના દેશમાં અને પોતાના કુળમાં પ્રતિજ્ઞા પાલક મનુષ્યો ઉદ્ભવે એવા સહવિચારો અને આચારોનો ફેલાવો કરવો જોઈએ, કે જેથી પોતાના દેશની અને કુળની વિદ્યુત વેગે પ્રગતિ થયા કરે. પ્રતિજ્ઞા ગુણ પાલન કરનારા જનો પ્રગટયા વિના દેશનો અને કુળનો ઉદ્ધાર થતો નથી. દેશનો અને કુળનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અને દેશ અને કુળને ઇતિહાસના પાને સુવર્ણાક્ષરે અમર કરવા માટે કુળના મનુષ્યોએ મન, વચન અને કાયાથી અપૂર્વ પ્રતિજ્ઞા પાલન પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે જેથી પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યોની ભૂમિ અને કુળની ઉજ્જવળતા સર્વત્ર સર્વ દેશોમાં શશિસમ દેદિપ્યમાન થઈ રહે.

અહો એ ધન્ય ગુરૂઓને—અરે જેના હૃદય શિષ્યો ?
પ્રતિજ્ઞામાં અડગ રહીને—ગુરૂનું નામ દીપાવે—૧૫

અહો એ ગુરૂઓને ધન્ય છે કે જેના હૃદય શિષ્યો પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં સ્થિર રહીને ગુરૂનું નામ દીપાવે છે. ગુરૂનું હૃદય લીધા વિના હૃદય શિષ્યત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. હૃદયનું ગુરૂને સ્વાર્પણ કરીને અને તેમજ ગુરૂનું હૃદય લેઈ હૃદયરૂપ થઈને જેઓ વર્તે છે તે હૃદય શિષ્યો કહેવાય છે. ગુરૂ હૃદય લેવું અને સ્વહૃદય અર્પણ કરવું એ વિચાર શ્રેણિની બાહર છે, એટલું જ નહિ પણ મુશ્કેલ છે. ગુરૂના હૃદયમાં જે સહવિચારો હોય તેને પોતાના તરીકે પરિણમવવાથી હૃદય શિષ્ય તરીકે બનવાનો શિષ્યને અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરૂના હૃદય પ્રમાણે વર્તનારા ક્ષાત્રયોગી, કર્મવીર શિષ્યો પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં કટિબદ્ધ થઈને સ્વાત્મોન્નતિ કરી શકે છે. હૃદય શિષ્યો, પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરીને વિશ્વમાં ગુરૂનું નામ દીપાવી શકે છે, અને તેથી વિશ્વમાં તેઓના ગુરૂઓને ધન્યવાદ પ્રાપ્ત થાય છે. કેઈ પણ શિષ્ય જ્યારે ગુરૂના હૃદય રૂપ બને છે, ત્યારે તે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવાને શક્તિમાન થાય છે. અત્યંત શુદ્ધ પ્રીતિ, વિનય અને બહુમાનથી પોતાના ગુરૂનું હૃદય લેવાને શક્તિમાન થાય છે. ગુરૂઓએ નાનકગુરૂની માફક તેમજ ગુરૂ ગોવિંદસિંહની માફક હૃદય શિષ્યો બનાવવા જોઈએ. ગુરૂ ગોવિંદસિંહનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ હતો કે શત્રુઓને મારીને પણ સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવું. સ્વધર્મ પ્રતિપદ્યસ્વ, જહિ શત્રુન્ સમાગતાન્ (મહાભારત) ધર્મવીર ગોવિંદસિંહ વિક્રમ સંવત્ ૧૭૨૩ ના જ્યેષ્ઠ સુદી સપ્તમીને શનિવારે મધરાતે પગનામાં થયો હતો. સ્વપિતા તેજ બહાદુરજીનો ઔરંગઝેબના હુકમથી ઘાત થયો છે એવું જાણતાંજ પોતે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારા પિતાનું વેર લેવું જોઈએ, કારણ કે મારા પિતાએ ઇસ્લામ ધર્મ ન સ્વીકાર્યો,—“ શિર આપ્યું પણ ધર્મથી પતિત નજ થયા ” ઉપ રોક્ત પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછિ તેઓએ ખાલસા ધર્મ ફેલાવવા માંડ્યો અને સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરવા માંડી. પોતાના મહાન ધર્મકાર્યમાં તેમને હૃદયશિષ્યોની જરૂર પડી અને ભવાનીને લોગ આપવાનો છે માટે જે મારા હૃદય શિષ્યો હોય તેઓએ તૈયાર થઈ જવું. ગુરૂનું ફરમાન થતાં બીકણ, ખાયલા, હીજડા, નપંસક અને જાંદગીને બહાલી ગણ

નાર મનુષ્યો તો પરિષદમાંથી પલાયનજ કરી ગયા, પણ પ્રથમ ક્ષત્રિય વીર દયાસિંહ સ્વશિરની પૂર્ણાહુતિ આપવાને તૈયાર થયો. ગુરૂ તેને એક તંબુમાં લઇ ગયા, અને ણીબ્જોને માટે માંગણી કરી. ત્યારે ધર્મસિંહ નામનો એક જાટ તૈયાર થયો. આ પ્રમાણે તેમણે ણીબ્જ ત્રણ શિષ્યોની પસંદગી કરી. તેઓના નામ હિંમતસિંહ નામનો એક કહાર, મોહકચંદ નામનો એક રંગરેજ, અને છેલ્લો સાહેબસિંહ નામનો હબમ. ઉપરિકત પાંચે શિષ્યોજ ખરેખરા ગુરૂના હૃદયના શિષ્યો થયા. ભારતમાં આ નવી ફેશનની ફીસીયારીમાં તો ધર્મગુરૂઓની ઉપેક્ષા કરનાર ઘણા મનુષ્યો દેખાય છે, ને મોજશોખમાં કરોડોનો ઘણુ કાઢી નાખવો તેમાં કોઈ પણ જાતની હરકત નહિ પણ મહાત્મા, સંત પુરૂષોને જીવન ટકાવવા અન્ન આપવું તેમાં તો તેઓ હિંદુસ્થાનને ભાર રૂપ છે, નકામા છે-એવા ઘણાજ ઉત્તમ બિરૂદ આપતાં અનેકજનો અચકાતાજ નથી. જીવાનો ગુરૂઓને તમારા પ્રાણની આહુતિ આપો એટલે આપોઆપ સ્વર્ગમાં જવાને તૈયાર થશો. શિષ્યોને, વિદ્યાર્થીઓને પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણવડે મહાન ણનાવજ્ઞ જોઈએ. જેનામાં પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ આવે છે તેનામાં સ્વાભાવિક અન્ય ગુણોનો પ્રાહુર્ભાવ થાય છે-એવો દૃઢ નિશ્ચય ધારણ કરીને ગુરૂઓએ ટેક, પ્રતિજ્ઞા, કોલનો નિર્વાહ થાય એવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા પાલક ગુણી શિષ્ય પોતાના ગુરૂનું નામ દીપાવવા સમર્થ થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણમાં શિષ્યોને દૃઢ કરવાથી ધર્મોદ્ધાર અને દેશોદ્ધાર કરી શકાય છે. બોલેલું પાળવું એ પ્રમાણે શિષ્યોનું વર્તન થવાથી શિષ્યોની વિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠા વધે છે અને તેઓ મહાભારત કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. પોતાના બોલો પાળવાની શિષ્યોની પ્રમાણિકતામાં વધારો થાય છે. શિષ્યો જે જે કાર્યો કરે છે તેઓને અન્ય લોકો ધન્યવાદ પૂર્વક વધાવી લે છે. ગુરૂ ગોવિંદસિંહ અને તેઓના પાંચ હૃદય શિષ્યોની પ્રતિજ્ઞાનું ખાસ કરીને ઠરેક મનુષ્યે મનન કરવું જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞા પાલકની ઉચ્ચજાતિ.

અહો એ ધન્ય જાતિને, અહો જે જાતિમાં જનન્મ્યા;
પ્રતિજ્ઞા પાળીને પૂરી, કરે છે ઉચ્ચ જાતિને. ૧૬

જે જાતિમાં પ્રતિજ્ઞા પાળકો જન્મે છે તે જાતિને અને તે જાતિમાં જન્મેલાઓને પણ અહો ધન્ય છે, જેઓ પ્રતિજ્ઞા પાળીને સ્વજાતિને ઉચ્ચ કરે છે તેઓને ધન્ય છે. ભર્તૃહરિ નીતિશકમાં કહેલું છે કે,

परिवर्तिनि संसारे, मृतः को वा न जायते ।

सजातो येन जातेन, याति वंशसमुन्नतिम् ॥

પ્રતિજ્ઞા પાળકો જે જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જાતિની વિશ્વમાં પ્રશંસા અને પ્રસિદ્ધિ થાય છે. ગમે તે જાતિનો મનુષ્ય હોય પરંતુ જે પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે તેની જાતિ વિશ્વમાં ઉચ્ચ ગણાય છે. જે જાતિમાં પ્રતિજ્ઞા પાળકોનો પ્રકાશ થાય છે, તે જાતિ વિશ્વમાં અગ્રગણ્ય પદ પ્રાપ્ત કરે છે—આત્મવીર્યને રક્ષેરવીને અને આત્મ ભોગ આપીને પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરી શકાય છે. જેના હૃદયમાં પ્રતિજ્ઞાનું માન છે, તે સ્વજાતિને ઉન્નતિના ઉચ્ચ શિખર પર સ્થાપિત કરી શકે છે.

જે જાતના લોકો પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે, તે જાતિનું વિશ્વમાં અમર નામ રહે છે. સ્પાર્ટના લોકોથી ઇતિહાસનો જાણનાર ભાગ્યેજ અજાણ્યો હશે. તે બહાદુર જાતિનાં પરાક્રમો ગમે તેવા બહાદુર યોદ્ધાને કમકમાટ ઉપજાવ્યા વગર રહેતાં નથી. ત્રણ પુરૂષો દશહજાર યોદ્ધાના લશ્કરને મહાત્ કરે એ શું આશ્ચર્યની વાત નથી? આવા શૂરવીર યોદ્ધાઓ શાથી સ્પાર્ટની ભૂમિમાં પાક્યા હતા. તેઓ બાળકને એક નાની ટેકરી ઉપરથી ગબડાવી દેતા. જો બાળક જીવતું તો તેઓ સ્વજાતિની ઉન્નતિ કરી શકશે એવી માન્યતા રાખતા. ખરે-

ખર થતું પણ તેમજ. એક નાનો સરખો સ્પાર્ટનો દેશ મહાન રાજ્યનો પરાજય કરે તે બધો પ્રતાપ શાનો હોવો જોઈએ ? ખરેખર શૂરતાનોજ. તેઓ શૂરવીર પુરૂષો હતા એટલુંજ નહિ પણ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં પ્રાણને પણ હિંસાબમાં ગણતાજ નહિ. સ્પાર્ટન લોકો ખરેખર પ્રતિજ્ઞા પાળકજ હતા.

પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયેલી જાતિ વિશ્વમાં નીચ ગણાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળીને લોકો, ઉચ્ચ જાતિના અને એવું શિક્ષણ દરેક જાતિમાં, કોમમાં, વિભાગમાં, દેશમાં, મુલકમાં, ખંડમાં અને આખા વિશ્વમાં ફેલાવવું જોઈએ. કોઈ પણ જાતનું વચન પાળવામાં આવે, કોઈ પણ જોલ જોલીને અમુક કાર્ય સંબંધી પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે વા વચનથી બંધાવું પડે તો પશ્ચાત્ તે થકી વિદનો આવતાં પણ તે જાતિ પ્રતિજ્ઞાથી વિમુખ થતી નથી અને તેના માટે પ્રાણનું અર્પણ કરે છે. તે જાતિને કરોડો ધન્યવાદો મળે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળીને જે લોકો સ્વજાતિને સર્વોત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરાવે છે તેઓના નામને અને જન્મ સાક્ષ્યતાને ધન્ય છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનથી આત્મામાં પ્રભુનું તેજ પ્રગટે છે, અને દિવ્ય સુખથી ભરપુર આત્મા બને છે. દરેક જાતમાં પ્રતિજ્ઞા પાળકો ઉત્પન્ન થાય એવું જાતિના આગેવાનોએ શિક્ષણ આપવું જોઈએ અને આધુનિક સ્પર્ધાના જમાનામાં અન્ય જાતો કરતાં સ્વજાતિ કરોડો માઇલ પાછળ ન રહે એવું ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. જ્યાં પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં પ્રાણ દેવામાં આવે છે, ત્યાં ઉત્તમ જાતિત્વ છે.

અહો જે દેશના લોકો-પ્રતિજ્ઞા પાળતા ટેકે;

ધરે નહિં મૃત્યુની પરવા-જગત્માં દેશ શોભાવે. ૧૭

વિવેચન-અહો-જે દેશના લોકો ટેકવડે પ્રતિજ્ઞા પાળે છે અને મૃત્યુની પરવા ધરતા નથી તે દેશના લોકો સર્વ શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરીને જગત્માં સ્વદેશને શોભાવી શકે છે. પૂર્વે આર્યાવર્તના લોકો સર્વ દેશમાં પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં વખણાતા હતા. આર્ય દેશી મનુષ્યો પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં મત્સ્યને પાળીના પરપોટા સમાન ગણતા હતા.

અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે મૃત્યુને હિસાબમાં ગણુતા નહોતા તેથી તેઓ દેવી શકિતઓને ધારણુ કરી શકતા હતા. ગ્રીક લોકો પૂર્વે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શૂરા, ટેકીલા હતા તેથીજ તેઓ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ હતા અને આધુનિક જમાનામાં ઇતિહાસના પાને ખ્યાતિથી દેદીખ્યમાન છે. ભય, સ્વાર્થ, કાયરતા જે દેશમાં વૃદ્ધિ પામે છે તે દેશના લોકો પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણથી ભ્રષ્ટ થતા બન્ય છે. જે દેશના લોકો મૃત્યુની પરવા રાખે છે તે દેશમાં ભીડ મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે દેશના લોકોમાં પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણુ રહેતો નથી. તેથી તે દેશના લોકો ગુલામ, દાસ બનીને શૂરી જાતના પાદ તળે કચરાઈ બન્ય છે. અને તે શૂરી જાતિ પદભ્રષ્ટ પ્રબળે ઉચ્ચ થવા દેતી નથી. તથા જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, રસાયણુ, અને એવા અનેક વિજ્ઞાનોથી ઉચ્ચ દશા તે જાતિ પ્રાપ્ત કરે એવી અસલ સ્થિતિને તેઓ પ્રાપ્ત કરવા દેતા નથી. અસલ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને શૂરી જાતિ એવો ઓધ આપે છે કે તમારી જાતિને પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણુને માટે યોગ્ય બનાવો. ઉપરોક્ત જાતિને પ્રભુની પ્રભુતા અને સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેથી તે લોકો અજ્ઞાનરૂપ અધિકારમાં ઘસડાઈ બન્ય છે. પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ મનુષ્યોથી દેશની પડતી થાય છે. જે દેશના લોકો ટેકથી-વચનથી ફરી બન્ય છે, તે દેશની વિદ્યુત્ વેગે અધોગતિ થાય છે. જે દેશના લોકો પ્રતિજ્ઞાને પ્રાણુ સમાન ગણીને તે માટે આત્મસમર્પણુ કરવામાં મહાન્ ધર્મ સમજે છે, તે દેશના લોકોના શીર્ષ પર સ્વાતંત્ર્યનો અને પ્રગતિનો ભાનુ સદા ઝગમગે છે. પ્રતિજ્ઞા એ પ્રભુ સ્વરૂપ છે. ધર્મ્ય પ્રાતજ્ઞાના આરાધનથી પ્રભુનું આરાધન થાય છે. જે દેશના લોકો પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં અલ્પંત શૂરા, રસિક હોય છે, તે દેશના લોકોને અન્ય દેશના લોકો તરફથી અનેક બાબતોમાં કોટિશઃ ધન્યવાદ મળે છે. સ્વદેશ પ્રેમીઓએ આ સ્વદેશની વિભૂતિ પ્રસરાવવી હોય તો તો મૃત્યુની પરવા કર્યા શિવાય પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં તત્પર થવું જોઈએ. કે જેથી સર્વ શુભોન્નતિની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. પ્રત્યેક દેશની પ્રબળ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં કાયરતાથી વિમુખ થવું જોઈએ. દેશોદય, ધર્મોદય,

વગેરે ઉદ્યના સંમુખ ગતિ કરી શકાય એવી પ્રતિજ્ઞાઓથી કદાપિ પરાસ્મુખ ન થવું જોઈએ. મૃત્યુને સ્વપ્રેમી મનુષ્ય ગણી નિશ્ચય પૂર્વક દેશના લોકોએ હાનિ લાભનો વિવેક સંપ્રાપ્ત કરીને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ-પ્રતિજ્ઞા-ટેક, કોલ, પાળવામાં નવું જીવન રહેલું છે એમ સમજીને દેશના લોકોએ દેશાભિમાન પૂર્વક પ્રતિજ્ઞાઓને પાળવી જોઈએ. જે દેશના લોકો પ્રત્યેક શુભ પ્રગતિપ્રદ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે તેઓને આ જીવનમાં સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને તેઓ ભવાંતરે સુખી થવાની અભિલાષાને તિલાંજલિ આપે છે. જેઓ શુભ પ્રગતિપ્રદ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શરીર પ્રાણનો નાશ કરે છે તેઓને હંમેશાં જીવનમાં સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, યશની પ્રાપ્તિ તેઓના જીવનમાં નવો રસ પૂરે છે. અતએવ દેશના લોકોએ પ્રતિજ્ઞા પાળીને સ્વદેશને વિશ્વમાં વિભૂષિત કરવો જોઈએ.

અહો એ ધન્ય જીવંદાને-વદી પાછું ગ્રહે નહિ જે;

અહો એ જીભ પર રહેતી-વચન સિદ્ધ અને કીર્તિ ૧૮

વિવેચન-અહો ! એ જીવંદાને ધન્ય છે કે જે જીવંદા પ્રતિજ્ઞાતું વચન વદીને પાછું તને ગ્રહણ કરતી નથી. અહો ! જે જીવંદા શબ્દ બોલીને પાછા ખેંચી લેતી નથી તે જીવંદાપર વચન સિદ્ધિ અને કીર્તિ રહે છે. પ્રતિજ્ઞાયુક્ત જીવંદાને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યોની જીવંદાને ધન્યવાદ ઘટે છે. જે જીવંદા પ્રતિજ્ઞા વચન બોલીને પાછું ખેંચી લે છે તે લુલીની ઉપમાથી પ્રસિદ્ધ થાય છે. જીવંદાની મહત્તા વચન બોલી પાછું નહિ ખેંચી લેવામાં છે. જીવંદા કદાપિ પ્રાણાંતે પણ બોલીને પાછું ખેંચી લેતી નથી તે જીવંદા પર વચન સિદ્ધિ અને કીર્તિ રહે છે એમ યોગીઓ જણાવે છે. વચન સિદ્ધિની ઉત્પત્તિની ઇચ્છા જેના મનમાં હોય તેણે ભાષા સમિતિ પૂર્વક બોલ્યું પાછું ન ખેંચી લેવાય એવા ઉપયોગ પૂર્વક બોલવું જોઈએ. “વીર્યપાત કરતાં વચનનો પાત અનન્ત ગણેા હાનિ કરે છે” એવો અનુભવ કરીને. અકવાટ, લવારો લ્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞાતું પાલન થાય એવો દ્રઢ સંકલ્પ કરીને જીવંદાથી બોલવું જોઈએ.

‘ અળી યોલ્યા અળી ફેક ’ એવી પ્રતિજ્ઞાવાળાને વચનની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી નથી. સત્ય પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં દ્રઢ સંકલ્પવાળા મનુષ્યોને વચન સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે જીવંત કદાપિ પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ શબ્દોને ઉચ્ચારતી નથી એવી જીવંત પર વચન સિદ્ધિ વસે છે અને કીર્તિ વસે છે. એમાં જરા માત્ર સંશય નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલન શબ્દોવડે જે જીવંત સદા શોભી રહે છે તે જીવંત પર સત્યના મહિમાથી ધાર વર્ષે વચન સિદ્ધિ આવીને વસે છે અને જે કદાપિ નાશ ન થાય એવી કીર્તિ પ્રગટીને વસે છે તેથી તે જીવંત આ વિશ્વમાં સરસ્વતીની પેઠે પૂજાય છે—સેવાય છે—અને મનાય છે. વચન સિદ્ધિ અને કીર્તિની ઇચ્છાવાળાએ સત્ય પ્રતિજ્ઞાચુકત શબ્દો યોલ્યાને તેઓથી કદાપિ પાછા ન ફરવું જોઈએ. આ જગતમાં જેટલી વિપત્તિયો છે, તેટલી વિપત્તિયો ખરેખર જીવંતથી જે જે શબ્દો યોલાય છે તે તે શબ્દોને પાછા ન ખેંચી લેતાં સામી ઉપસ્થિત થાય છે. તો પણ જે યોલેલા યોલો પાળે છે તેના આગળ તે નમે છે અને પાછી ફરી જાય છે અને વચન સિદ્ધિ અને કીર્તિ આપીને તેઓ દુઃખને સ્થાને સુખ કરી દે છે.

માટે જીવંતથી જે જે પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો યોલવામાં આવે તે શબ્દો પ્રમાણે વર્તવાને યોદ્ધાની પેઠે મરણીયા થઈને વર્તવું જોઈએ. આધુનિક સમયમાં જે જે વચન સિદ્ધિવાળા મહાત્માઓ જણાય છે, તેઓની જીવંતથી તેમના યોલો કદાપિ પાછા ખેંચાતા નથી એમ ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. મહાપુરુષોનાં વચનો—યોલો કદાપિ ફરતા નથી એવો કુદરતી નિયમ છે, વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની સિદ્ધિયો છે. આત્મોન્નતિ કરવા માટે સજ્જનોએ જીવંતથી યોલાતા પ્રતિજ્ઞાના શબ્દોને ખાસ પાળવા જોઈએ. ભીષ્મપિતામહુની દારૂણ પ્રતિજ્ઞાથી કોઈ પણ આર્ય અજાણ્યો હશે નહિ. અનેક કાર્યને વિષે ઉત્કૃષ્ટ હિંમેશાં પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે અને ભીષ્મ જેટલું બળ મેળવવા માટે ભીષ્મ પિતામહુનું નામ પ્રાતઃસ્મરણીય છે.

અહો એ ધન્ય માનવને-શિખાવે પાઠ અન્થોને;

અની આદર્શવત પોતે-ત્યજીને સર્વ સ્વાર્થોને. ૧૬

વિવેચન-અન્ય મનુષ્યોને પ્રતિજ્ઞા પાલનનો પાઠ જે સર્વ સ્વાર્થોનો ત્યાગ કરીને તથા આદર્શવત્ બનીને શિખાવે છે તે માનવને ધન્ય છે. પ્રતિજ્ઞાને પાળીને અન્યજનોને કંઈ કહેવામાં આવે છે તેની અન્ય જનોપર સારી અસર થાય છે. પોતાના આચરણની અન્યો પર જેવી અસર થાય છે તેવી ફક્ત કહેણીથી અસર થતી નથી. ઈંગ્લીશમાં કહેવત છે કે- 'Examples are better than precepts.' વિશ્વમાં પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યો ઉત્પન્ન કરવા હોય તો પ્રથમ પોતે પ્રતિજ્ઞા પાળક બનવું જોઈએ. દુનિયાની આગળ બોલવાની જરૂર નથી, પરંતુ બોલીને તે પ્રમાણે વર્તવાની જરૂર છે. સર્વ મનુષ્યોને કહેણી પ્રમાણે રહેણીની જરૂર છે. દુનિયા, મૌની એવા પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્ય યાસેથી પ્રતિજ્ઞા પાલનનો પાઠ શિખીને તેને જેટલો આચારમાં મૂકે છે તેટલો ભાષણની લવાઈથી આચારમાં મૂકી શકતી નથી. બોલીને તે પ્રમાણે વર્તી બતાવવાથી આદર્શ પુરૂષ બની શકાય છે પરંતુ બકબકાટ કરવા માત્રથી આદર્શ પુરૂષત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. આ વિશ્વમાં બોલીને ફરી જાય એવા મનુષ્યોનો પાર નથી, પણ બોલ બોલીને તે પ્રમાણે વર્તે એવા પુરૂષો તો લાખે એક મળી શકે છે. શુદ્ધ ગોવિંદસિંહના બે બાળકોને ચૌરંગજેબ બાદશાહની આજ્ઞાથી સરહારે ભીંતમાં ચણી દીધા હતા પરંતુ બંને બાળકોએ પિતાના બોલ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવામાં જરા માત્ર મૃત્યુનો ભય ગણ્યો નહિ, અને ભીંતમાં ચણાઈને આ નાશવંત દેહને છોડી ગયા. તેઓનું આ કૃત્ય સાંભળીને શુદ્ધ ગોવિંદસિંહને આશ્ચર્ય સાથે ગ્લાનિ ઉદ્ભવી. પરંતુ સાહેબની મરણ એવું ઉચ્ચારીને તે બાળકોને ધન્યવાદ આપ્યો. પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં આ દ્રષ્ટાંત સામાન્ય ગણી શકાય નહિ. જે મુખે તે બાળકોએ સાહેબને-રામને-જાપ્યા તેથી કદિ ભ્રષ્ટ થયા નહિ. આ ઉપરથી સાર લેવાનો એ છે કે પ્રતિજ્ઞા પાળકોના જીવન ચરિત્રોથી તેઓ અન્યજનોપર સારી છાપ બેસાડી શકે છે. માટે સુદ્ધ મનુષ્યોએ મુખથી લવલવ-ખટખટ-ન કરતાં જે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હોય તેઓનું પાલન કરવું કે જેથી સ્વયમેવ વિશ્વ-

જનોને અસર થાય, અને પ્રતિજ્ઞા પાળક બની શકાય. પ્રતિજ્ઞા પાલન સંબંધમાં આદર્શ પુરૂષ બનવા માટે સર્વ સ્વાર્થોનો ત્યાગ કરવો પડે છે—પ્રતિજ્ઞા પાલકોજ સત્પુરૂષો કહેવાય છે. નીતિશતકમાં કથેલું છે કે,

एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान्परित्यज्य ये
सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय निघ्नन्ति ये
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥

સ્વાર્થી મનુષ્યો રાક્ષસ જેવા છે. તેથી તેઓ પ્રતિજ્ઞા પાલન કરી શકતા નથી. સ્વાર્થી મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાને સ્વાર્થની ખાતર ત્યજી દેતાં એક ક્ષણ પણ વિચાર કરતા નથી. સ્વાર્થી મનુષ્યોના હૃદયમાં પ્રતિજ્ઞા પાલનનું મહત્ત્વ હોતું નથી. તેથી તેઓ પ્રતિજ્ઞાઓ—કોલો—આપીને અન્ય મનુષ્યના હૃદયને—પ્રાણને સ્વાર્થ પ્રસંગે ઘાત કરીને કર્મ અંડાળનું પાપ પોતાનાં શીર્ષપર ઠોડી લે છે. સ્વાર્થી મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને તેઓના બહાને અન્યજનોનો વિશ્વાસ મેળવીને તેઓને ઠગવામાં—દુઃખ દેવામાં ખાસી રાખતા નથી. સ્વાર્થી મનુષ્યો કોઈ જાતની પ્રતિજ્ઞા કરે છે, પરંતુ સ્વાર્થના લીધે તેઓનો વિશ્વાસ આવી શકતો નથી. સ્વાર્થી મનુષ્યો—મિત્રદ્રોહી—ધર્મદ્રોહી—દેશદ્રોહી, રાજ્યદ્રોહી કૃતઘની અને આત્મદ્રોહી બની મહાપાપના લોકતા બને છે. જેઓ સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થોનું અલિદાન કરીને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં શૂરા બને છે તેઓ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં આદર્શ પુરૂષ બની અન્યોને પ્રતિજ્ઞા પાલનનો પાઠ શિખવી શકે છે. વિશ્વમાં એવા પ્રતિજ્ઞા પાળક આદર્શ પુરૂષો ઘણા પ્રગટો અને તેઓના આદર્શ જીવનથી વિશ્વમાં સર્વત્ર સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ થાઓ.

અહો એ ધન્ય માનવને—બની વિશ્વાસની મૂર્તિ;
જગત્માં સત્યને થાપે—ખરો એ શાહુકારજ છે. ૨૦

વિવેચન—અહો એ માનવને ધન્ય છે કે જે પ્રતિજ્ઞા પાલનથી સર્વત્ર વિશ્વાસની મૂર્તિ બનીને જગતમાં સત્યને સ્થાપી શકે છે. ખરે-

ખર એવો માનવજ શાહુકારજ છે. પ્રતિજ્ઞા પાલન વિના ખંડુ શાહુકાર-પણું પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી, જેની ઓલીએ બંધ નહિ—જે ઓલ ઓલીને વારંવાર ફરી જાય છે, તે શાહુકાર, શેઠ, પારેખ—ખરેખરો ખની શકતો નથી. ઓલીને તે પ્રમાણે વર્તવાના પ્રમાણિકપણા વિના જગત્માં શાહુકારીપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. ખરેખરા શાહુકાર થવું હોય તો પ્રતિજ્ઞા પાલન રૂપ સત્યને પ્રભુની ચેઠે માન આપી પ્રવર્તવું જોઈએ. મહા પુરૂષના મુખમાંથી જે જે ઓલ નીકળે છે. તે પ્રતિજ્ઞા રૂપજ છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનથી વિશ્વનો વિશ્વાસ મેળવી શકાય છે. “ નામે શેઠ રળી ખાય અને નામે ચોર માર્યો જાય. ” એવી જગત્માં કહેવત વર્તે છે. તેમાંથી ઘણા અનુભવ લેવાનો છે. જો પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણ વિશ્વમાં દેદીપ્યમાન હોત નહીં તો કરોડો રૂપીઆની લેવડ દેવડનો અંતજ આવી ગયો હોત અને નાણા પ્રકરણ કે જેના માટે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તનતોડ મહેનત ઉઠાવીને જનસમાજ આગળ મૂકવા પુસ્તકોદ્ધારા, પત્રોદ્ધારા, વિચારોને તે વિષય માટે બહાર પ્રજા સન્મુખ રજુ કરે છે. તેનો પશુ સદાને માટે બહિષ્કાર થયો હોત. વિશ્વાસ, પ્રતિજ્ઞા, વચન, કોલ, Promise ઉપરજ જગત્નો આધાર છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનથી સર્વત્ર મનુષ્યોમાં પોતાનો વિશ્વાસ એસે છે. તેથી ઓલેલા ઓલેને પાળવામાં સ્વનામ સર્વત્ર વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ થતાં સર્વ પ્રકારના વ્યવહારમાં શાહુકારી પદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી આજીવિકાદિ કાર્યોમાં વિશ્વની સહાય મળે છે. તેથી તે માનવને વિશ્વના લોકો ધન્યવાદ આપી શકે છે. જગત્માં તેવા પ્રતિજ્ઞા પાળકો સત્યની સ્થાપના કરવા અને શાહુકારીપણું પ્રગટાવવા અને અન્ય જનોને દુષ્ટાંતભૂત થવા ઉત્પન્ન થાય છે એમાં જરા માત્ર શંકા નથી. શાહ નામની ખીરૂદ—વા અટક પ્રતિજ્ઞા પાળકનેજ મળે છે.

અહો એ ધન્ય માનવને—વિપત્તિયો સહી કોટી;

પ્રતિજ્ઞા પાળતો ઓલે—અહંતાને ત્યજી દૂરે. ૨૧

વિવેચન—અહો એ મનુષ્યને ધન્યવાદ ઘટે છે કે જે ઓલવડે અહંતાને દૂર કરી કોટિ વિપત્તિયો સહીને પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે. જ્યાં

સુધી અહંતા છે ત્યાં સુધી શરીરમાં-નામમાં-રૂપમાં અને બાહ્યમાં મમતા થાય છે, અને જ્યાં સુધી શરીરાદિમાં અહંતા થાય છે ત્યાં સુધી પ્રતિજ્ઞાનું પરિપૂર્ણ પાલન થઈ શકતું નથી. અહંતા અને મમતાથી બાહ્ય પદાર્થોમાં મુઝાવાતું થાય છે અને તેથી બોલેલા બોલનું ભાન રહેતું નથી. જ્યાં સુધી અહંતા મમતા છે ત્યાં સુધી શરીર પ્રાણાદિનો લોભ આપતાં જીવ અચકાય છે અને શરીરાદિનો ત્યાગ કરવાના પ્રસંગે અહંતાદિના ઉદયથી પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થવાય છે. જ્યાં સુધી અહંતા-મમતા છે ત્યાં સુધી મરણીયા બનીને પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરી શકાતું નથી. અહંતા અને મમતાથી પ્રતિજ્ઞાના મહા યુદ્ધમાંથી નાદાન જીવો પલાયન કરી જાય છે. અહંતાથી પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં મૃત્યુનો ભય રહે છે અને તેથી ગુલામગીરી પ્રાપ્ત થાય છે. જે દેશના લોકો અહંતાના ગુલામ બને છે તેઓ વિશ્વના ગુલામો બને છે. અને તેનું પરિણામ અંતે એ આવે છે કે તે દેશના લોકો ભવિષ્યની સંતતિના શાપરૂપ થઈ પડે છે. અહંતા અને મમતા વિના પ્રતિજ્ઞા જીવનથી જીવવાનું રૂચે છે અને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં અનેક વિપત્તિઓ આવી પડે છે તો તેઓના સામું યુદ્ધ કરી શકાય છે. હું અમુક કાર્ય કરીશ-અમુક માટે અમુક કરીશ. અમુક બાબતમાં અમુક સેવા બજાવીશ-અમુક વચનથી બંધાઈને ચાલીશ-અમુકને અમુક વાર્તા નહિ કહું. અમુકને મન, વચન, અને કાર્યાનું અર્પણ કરું છું ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને તે પ્રમાણે પ્રવર્તતાં અહંતા રહિત મનુષ્ય કોટી વિપત્તિઓને સહન કરે છે અને પરિષદોથી વિપત્તિઓથી પોતે નહિ જીતાવાથી પુરૂષ એવું નામ પ્રસિદ્ધ કરે છે. જે પોતાના બોલ વડે પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે તે મનુષ્યને વિપત્તિઓને સહ્યા બાદ કોટી ધન્યવાદો ઘટે છે-સુવર્ણની પેઠે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં અનેક વિપત્તિઓ રૂપ તાપને સહવા પડે છે. અનેક દુઃખો સહ્યા વિના કોઈ મહા પુરૂષ બની શકતો નથી-શતઘા વિપત્તિઓ સહન કર્યા વિના કદાપિ ખરેખરા મહા પુરૂષ બની શકાતું નથી. વિપત્તિઓ સહવાથી કોઈ પણ મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા પાલક થઈ શકે છે.

અહો એ ત્યાગી છે પૂરો-ત્યજી સુખની સહુ આશા પડેલાં કષ્ટ વેડીને-પ્રતિજ્ઞા બોલીને પાળે—૨૨

વિવેચન—જે મનુષ્ય બાહ્ય સુખની સર્વ આશાઓનો ત્યાગ કરીને શીર્ષપર પડેલાં સર્વ કષ્ટોને વેડીને પ્રતિજ્ઞા બોલીને પાળે છે, તે પૂર્ણ ત્યાગી છે. સુખની આશાઓનો ત્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળતાં ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. સુખની આશાઓના ત્યાગની સાથે સર્વ પ્રકારની ભમતાનો પણ ત્યાગ થાય છે. તેથી હૃદયમાં પૂર્ણ ત્યાગીપણું પ્રગટે છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં સર્વ સુખની આશાઓનો હોમ કરવામાં આવે છે, તેથી પૂર્ણ ત્યાગી ખરેખર પ્રતિજ્ઞા પાળક થાય છે. શીર્ષ સુંડાવા માત્રથી વા ફક્ત વેષ પહેરવા માત્રથી ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં સુખાશાઓના ત્યાગથી ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે ઇશુકાઠરટની પેઠે ફાંસીના લાકડાપર શીર્ષ રાખવા જેવી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં અનેક કષ્ટો પડતાં ઇષ્ટ મિત્રો-સહાયકો પણ દૂર ખસી જાય છે. સ્વાશ્રથી બનીને દુઃખમાં સુખ માની કષ્ટનો પન્થ કાપવો પડે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે પહેલાથી ત્યાગી થવું પડે છે. બાદશાહોને કન્યાઓ ન આપવી એવી પ્રતિજ્ઞા પાળક રાજપુત રાજાઓના શીરે અનેક કષ્ટો આવી પડતાં તેઓ જંગલે જંગલ ભટક્યા. પરંતુ મુસલમાન બાદશાહોને કન્યાઓ આપી નહિ. તેઓ એકના બે થયા નહિ તેથી તેઓનાં કુલ ઉદયપુર રાણાના સિસોદિયા કુલ માફક વખણાય છે.

ગુરુઓ સાથે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ માટે મિત્રો સાથે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ માટે સ્વજન સાથે કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ માટે મિત્ર, ગુરુ, બંધુ વિગેરેને આપેલાં વચનો પાળવા માટે કષ્ટો સહવાં પડે છે, પરંતુ કષ્ટોની પેલી પાર જતાં સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમાં અંશ માત્ર પણ સંશય નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં મૂર્છાના ત્યાગી બનનારાઓ આ વિશ્વમાં સર્વત્ર મહાદેવરૂપ ગણાય છે. બાહ્ય સુખોને તુચ્છ ગણીને તેને લાત મારીને ધીરવીર પુરૂષો પ્રતિજ્ઞા ટેક-વચનને પાળી શકે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્ય તોપ બંદુક, તરવાર, ફાંસી, સિંહ, અગ્નિ, આદિ કોઈથી ડરતો

નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે કષ્ટોને ઉત્સવ સમાન માનીને તે સહે છે. જે પ્રથમથી સુખની આશાઓનો ત્યાગ કરીને દુઃખના ભડકામાં કુદી પડે છે અને પ્રતિજ્ઞા પાળે છે તે મનુષ્ય શરીર છતાં અલૌકિક દેવી જીવનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે દુઃખ પડે તે સુખ રૂપજ છે. એમ માનીને જે પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે તે ખરેખર ત્યાગી છે. ઉત્તમ પુરૂષો એક વખત હસ્તમાં લીધેલા કાર્યને હંમેશાં પાર પાડે છે. જે એક વખત પ્રતિજ્ઞા કરી કે અમુક કાર્ય મારે સાધ્ય કરવું એમ નિશ્ચય કર્યો હોય તો કરોડો સંકટો પડતાં પણ તે કાર્યની પૂર્ણતા કરવી જોઈએ. ભર્તૃહરિ કહે છે કે:-

પ્રારમ્ભ્યતે ન સ્વલુ વિગ્રમયેન નીચૈઃ
પ્રારમ્ય વિગ્રનિહતા વિરમન્તિ મધ્યાઃ ।
વિગ્રૈઃ પુનઃ પુનરપિ પ્રતિહન્યમાનાઃ
પ્રારબ્ધમુત્તમગુણા ન પરિત્યજન્તિ ॥

ઉપરોક્ત શ્લોકનું પરિપૂર્ણ મનન કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળવાને કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. જે પ્રતિજ્ઞા પાલન શુભ પ્રાપ્ત થયો તો ખરે-ખરા ત્યાગીનું બિરૂદ પણ પ્રાપ્ત થયું સમજવું.

વિદેહી શ્રી જનક પેઠે, કરી સ્વાર્પણ લહે સુખડાં
ત્યજીને ચિત્તમાંનું સહુ-કરી સ્વાર્પણ વધું પાળે—૨૩

વિવેચન—જનક વિદેહીની પેઠે પ્રતિજ્ઞાકારકો પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવા માટે સર્વ સ્વાર્પણ કરીને સુખો પામે છે. ચિત્તમાંનું અહંમતા ભયાદિનું વાતાવરણ ત્યજીને પ્રતિજ્ઞા કારકો પોતાનું બોલેલું પાળે છે. જનક વિદેહી સંબંધી પૂર્વે કથવામાં આવ્યું છે.—ઉત્તમ પુરૂષો સર્વ સ્વાર્પણ કરીને જનકની દક્ષિણા દાનના બોલની પેઠે વધું—બોલેલું પાળે છે—ચિત્તની અસ્થિરતા ત્યજીને ચિત્ત-મન-હૃદયની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. ચિત્તની પ્રસન્નતા વિના દિવ્યતા સ્ફુરાયમાન થતી નથી. ચિત્તની

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૪૯

પ્રસન્નતા તેજ ખરેખરી દિવ્યતા છે. જ્યાં સુધી મનમાં ભય હોય ત્યાં સુધી ખરી કસોટીના પ્રસંગે પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. મનમાંથી ભીતિ પલાયન થવાની સાથે આત્મિક બળ ખીલવા માંડે છે. ભયાદિ વાસનાઓનો સર્વથા નાશ કરવો જોઈએ. મેરૂની પેઠે નિષ્પ્રકંપ મન થવાથી બોલેલા બોલને પાળવામાં અડગ રહી શકાય છે. ચાર વેદનું શ્રવણ, પઠન, કરવામાં આવે; એકસો ને આઠ ઉપનિષદો ભણવામાં આવે; અઠાર પુરાણ, કુરાન, બાયબલ, અને ઇતરેતર પુસ્તકોનું મનન કરવામાં આવે પરંતુ જ્યાં સુધી મનમાં ભયાદિ દોષોનું વાતાવરણ છે ત્યાં સુધી આત્મવીર્ય સ્પુરાવી શકાતું નથી. આત્મવીર્યને સ્ફેરવીને પ્રતિજ્ઞા પાળવી હોય તો વિદેહી જનકની પેઠે સ્વાર્પણ કરવું જોઈએ. મહા યુદ્ધાદિ પ્રસંગોમાં યુરોપી રાજ્યોને સ્વપાદ નીચે લાવનાર વીર રત્ન નેપોલીયન બોનાપાર્ટની પેઠે નિભર્ય મન કરવું જોઈએ. તોપના ગોળાઓથી ઉડેલી ધૂળને તે આજ્ઞાપત્રો લખેલા તેના માટે ખલોટીંગના સ્થાને કલ્પી લેતો હતો. તોપના ગોળા તેના હૃદયને કંપાયમાન કરી શકતા નહિ. નેપોલીયનની પેઠે ભયાદિ વાતાવરણથી રહિત મન કરીને બોલેલા બોલ પાળવાને સદા શૂરવીર બનવું જોઈએ. ઉત્તમ પુરુષોના વચનમાં-જીંહામાં-આખા વિશ્વનું સામ્રાજ્ય વસે છે. કારણ કે જો તેઓ પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થાય તો વિશ્વમાં સત્યનું તંત્ર તુટી જાય અને અસત્યનું જોર સર્વ સ્થળે થઈ જાય. પરંતુ વિશ્વના નિયમ પ્રમાણે ભૂત-વર્તમાન-અને ભવિષ્યમાં પણ સત્ય અને અસત્ય તો સાથેજ રહેવાનાં. માટે બોલેલા વચનોની કિંમત સમજવી જોઈએ.

અહો જે સ્વાર્થ વિધાના-બની કીડા વદ્યું ત્યાગે;

જિજ્ઞાસા આત્મની હાનિ-કરે ન સ્વાન્નોતિ સાચી. ૨૪

વિવેચન-અહો જે સ્વાર્થ રૂપ વિધાના કીડા બનીને બોલેલા બોલને ત્યાગે છે તે પોતાના આત્મની હાનિ કરે છે અને સાચી સ્વાન્નોતિ કરી શકતા નથી. સ્વાર્થ કીટકો સત્ય સ્વાન્નોતિના પન્થમાં એક યગલું પણ મૂકી શકતા નથી. સ્વાર્થથી મારામારીમાં સપડાયેલા

મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ બની આત્મહાનિ કરી શકે છે. આત્મોન્નતિના પ્રાણુભૂત-વીર્યભૂત સત્ય પ્રતિજ્ઞા છે. પ્રતિજ્ઞા ટેક-વચનથી ભ્રષ્ટ થનારાઓ કદાપિ બાહ્યથી ઉન્નતિને અમુક કાળ સુધી પામી શકે, એવું તેમને ભાન્તિથી ભાસી શકે. પરંતુ પશ્ચાત્તો તે એવી અધોગતિમાં આવી પડે છે કે ઘાણીના વૃષભની પેઠે હતા ત્યાંના ત્યાં દેખાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયેલા મનુષ્યના હૃદયની ચન્દ્રયક્ષમાના જેવી સ્થિતિ થાય છે. પૂર્વે પણ કથવામાં આંચું છે કે સ્વાર્થ રૂપ ઝેરી મીઠાશથી લોકો પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે પરંતુ તેઓ અવનતિના વિકરાળ મુખમાં સપડાય છે. એમ તેઓ સ્વાર્થ અધો જાણી શકતા નથી. પ્રતિજ્ઞા ભંગથી જે સ્વાત્મહાનિ થાય છે એવી અન્ય કશાથી થતી નથી. વચન આપીને તેને પાછું પીજતાં વા બોલીને પાછું ગળી જતાં આત્મઘાત થાય છે, તે સ્થૂળ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો દેખી શકતા નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ, પ્રહ્મજ્ઞાનીઓ, વીર મહાત્માઓ પ્રતિજ્ઞા ભંગથી થનારી વાસ્તવિક હાનિને પારખી શકે છે તેથી તેઓ પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવા કરતાં બાહ્ય સ્થૂળ પ્રાણુનો હોમ કરવામાં લવલેશ સંકેચ પામતા નથી. પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરનારા સ્વાર્થ રૂપ વિષ્ઠાના કીડા છે તેથી તે પ્રતિજ્ઞા પાલનરૂપ અમૃત રસના સ્વાદની લહેરી લેવાને કિંચિત્ પણ શક્તિમાન થઈ શકતા નથી. પ્રતિજ્ઞા પાલનરૂપ અમૃતપાનથી દેવત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ મહર્ષિઓ કહે છે. બોલીને પાળવું. બોલીને ફરવું નહિ. આપેલા કોલ પ્રમાણે વર્તવું, એ દિવ્ય અમૃતનું પાન છે. તેનો જેણે સ્વાદ લીધો છે, તે અમર થયેલ જાણવો. પ્રતિજ્ઞા પાલનરૂપ અમૃતપાન કરનારાઓ સત્ય સ્વાન્નોતિ કરી શકે છે, એવો જ્યારે દૃઢ નિશ્ચય થાય છે, ત્યારે માથું મૂકીને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં સ્વજીવનનો હોમ કરીને દેવત્વ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળકો ત્રણ કાળમાં અમર છે. એવો અનુભવ આવે છે ત્યારે પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં બાહ્ય પ્રાણુનો ત્યાગ કરવો એ જળતરંગ સમાન સમન્વય છે. દેશભક્તિ, ધર્મભક્તિ રાજ્ય ભક્તિ, આચાર્ય ભક્તિ, ગુરુ ભક્તિ, કુટુંબ ભક્તિ, મિત્ર ભક્તિ અને માતૃપિતાની ભક્તિમાં ઉપર્યુક્ત ભાવનાની પરિપકવ દશા થતાં

પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે પ્રાણત્યાગ એ ઉત્સવ સમાન આનન્દપ્રદ કર્તવ્ય સમબલ્ય છે અને પ્રતિજ્ઞા પાલનથી સત્ય સ્વેન્નનતિ સાધી શકાય છે એમ જગજીવર કરવામાં આવે છે.

પ્રતિજ્ઞા ભંગ જે કરતા-ખરા તે ભંગીઓ જગમાં,
પ્રતિજ્ઞા ત્યાગ રૂપ વિષા-વદનમાં જે ગ્રહ પાછા—રપ

વિવેચન—જગતમાં, હિંદુસ્થાનમાં વિષ્ઠાના ઉપાડનારાઓને ભંગીઓ કહેવામાં આવે છે. ભંગીઓ નીચ ગણાય છે. પરંતુ જ્ઞાનીઓ કથે છે કે તે ભંગીઓની બતથી ભંગીઓ છે પરંતુ વાસ્તવિક ભંગીઓ તો જેઓ પ્રતિજ્ઞાઓ-(ખોલેલા ખોલને) પાળતા નથી તેજ બહુવા. બતિથી ભંગીઓ વિષ્ઠાના ટોપલાને ઉપાડીને નગર-ગામ-વા શહેર બહાર ફેંકી દે છે, અને પ્રતિજ્ઞા ભંગથી બનેલા ભંગીઓ તો પ્રતિજ્ઞા ત્યાગ રૂપ વિષ્ઠાને પાછી મુખમાં ગ્રહણ કરે છે. અહાહા ! આ તેઓનું ભંગીપણું તો આશ્ચર્ય ઉપબલવે એવું છે. આ વિષે તેઓને ભાગ્યેજ ખ્યાલ હોય છે. જ્યાં જ્યાં નજર પડે ત્યાં ત્યાં આવા પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ ભંગીઓનો અઝાર તો ખુલ્લો સમજવો. તેમાં દાખલ થવાને પાસની જરૂર હોતી નથી. એક વખત પ્રતિજ્ઞા-કોલ, વચનનો ભંગ કરો એટલે તમે પણ તે અઝારના મેખર થઈ ચૂક્યા સમજવા.

શુભ કાર્યો કરવા માટે વા કોઈને વિશ્વાસ ભંગ નહિ કરવા સંબંધી વા રહસ્ય ભંગ નહિ કરવા સંબંધી આપેલી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈ ગમે તેવા શેઠના વા રાબના વા અધિકારીના વેશમાં રહેવા છતાં ભંગીના કરતાં વિશેષ ઉત્તમ જીવન તો નથીજ એમ ખાસ સમજવું. ભલે-પ્રાતઃકાળે ચાના કપ ઉડાવો, માલ મિષ્ટાન્ન ખાઓ, ચિરૂટ મોમાંથી દૂર નહિ મૂકવાની બાધા લો, પરંતુ રાત્રિ દિવસ તમારા હૃદયમાં પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ રૂપી કીટો સદા હૃદયને કોતરી ખાશે એમાં લવલેશ શંકા નથી. આ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે, એવું તેઓને સદા માલુમ પડે છે, પણ સ્વાર્થ તેઓને અંધ બનાવે છે. મનુષ્યોએ વચન આપતાં પૂર્વે હજાર વિચાર બદકે કરોડો વિચાર કર્યા

પછીજ પ્રતિજ્ઞાથી બદ્ધ થવું જોઈએ. પશ્ચાત્ વચન પાળવામાં મેરૂ સમાન થવું જોઈએ, અને પ્રતિજ્ઞા ત્યાગરૂપ વિષ્ઠાને ફરી જઈ કદિ ગ્રહણ કરવી જોઈએ નહિ, આર્યાવર્તમાં પ્રતિજ્ઞા ભંગ નહિ કરનારા વીર પુરૂષોનો પ્રાદુર્ભવ થશે ત્યારેજ સર્વ પ્રકારની શુભ પ્રગતિનો ઉદ્ધાર થશે. ચત્રતત્ર ભ્રમણ કરતાં, ઉઠતાં બેસતાં, પાણીના પરપોટાની માફક જ્યાં ત્યાં ભંગ થાય છે. તે દેશની અને સમાજની ઉન્નતિનો સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ રાખી શકાય નહિ, પૂર્વનો સૂર્ય પશ્ચિમમાં કદાપિ ઉગે પણ વીર પુરૂષોની પ્રતિજ્ઞા ફરે નહિ. એ સિદ્ધાંતને જ્યારે જનસમાજ આચારમાં મૂકશે, ત્યારે તે સમાજની વિદ્યુત્ વેગે શુભ પ્રગતિ થશે. પ્રતિજ્ઞા પાલક વીર પુરૂષોની વિષ્ઠા ઉપાડવાને માટે પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરનાર ભંગીઓ અધિકારી બની શકે છે. પ્રતિજ્ઞા પાળક વીર પુરૂષોના દાસ બનીને પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ મનુષ્યો જીવી શકે છે. પ્રતિજ્ઞા ત્યાગરૂપ વિષ્ઠાને ગ્રહીને જે લોકો જીવે છે તેઓ જૂઠના કરતાં પણ હલકા છે. એવું જાણીને પ્રતિજ્ઞા ભંગ કદાપિ સુજ્ઞાએ કરવો જોઈએ નહિ. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શુભોન્નતિ છે એવું સમજીને સ્વકૃત પ્રતિજ્ઞા પાળક બનવું જોઈએ, એજ સત્પુરૂષોની શિક્ષા છે.

**ક્ષણિક મનના બનીને જે-પ્રતિજ્ઞાઓ કરી લોપે,
ફરે જેની પ્રતિજ્ઞાઓ-ફરે તહેનું કર્થું માન્યું—૨૬**

વિવેચન—જે મનુષ્યો ક્ષણિક મનના બનીને પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને લોપે છે, તેઓનું વિશ્વમાં પ્રમાણિકપણું રહેતું નથી. ક્ષણે ક્ષણે જેના વિચારો બદલાયા કરે છે તે ક્ષણિક મનનો કહેવાય છે. જેને પોતાના મનપર અન્યોના ભિન્ન ભિન્ન અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચારોની અસર ક્ષણે ક્ષણે થાય છે, તે ક્ષણિક મનનો કહેવાય છે. જેનું મન ક્ષણે ક્ષણે બદલાતું રહે છે તે ક્ષણિક મનનો કહેવાય છે. ક્ષણિક મનના મનુષ્યોનો વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. વાઘ, વરૂ, સિંહ અને સર્પનો કદાપિ વિશ્વાસ રાખી શકાય પરંતુ ક્ષણિક મનવાળા મનુષ્યનો વિશ્વાસ રાખી શકાતો નથી. ક્ષણિક મનવાળો મનુષ્ય જેમાં નિમિત્તો પામે છે તેવો થઈ જાય

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૫૧

છે, તે અન્યના પર સ્વમન આધિન રાખે છે, તેનામાં વિચારોની ક્ષણિકતાથી તે આખી દુનિયામાં ધૂમકેતુ સમાન ભયંકર થઈ પડે છે. ક્ષણિક મનના મનુષ્યો કદાપિ પ્રતિજ્ઞા કરે છે, પરંતુ તેઓના વિચારો પાણીના પરપોટાની પેઠે ક્ષણિક હોવાથી તેઓની કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ, આપેલાં વચનો, જળતરંગ પેઠે ક્ષણિક નિવડે છે અને તેથી તેઓ દેશને, રાજ્યને, સમાજને, સંઘને, કુટુંબને અને મિત્રોને ભયંકર થઈ પડે છે. માટે ક્ષણિક મનના મનુષ્યોની પ્રતિજ્ઞાઓથી અને તેમને આપેલાં વચનોથી ચેતીને વર્તવું જોઈએ. ક્ષણિક મનના મનુષ્યોમાં વીર્યની મંદતાને લીધે, તેઓની પ્રતિજ્ઞાથી અન્ય મનુષ્યોને ઘણું વેઠવું પડે છે. ક્ષણિક મનના મનુષ્યો ક્ષણમાં મિત્ર બને છે અને ક્ષણમાં શત્રુ થાય છે. તેઓ ગમે તેવા દૃઢનિશ્ચયથી કાંઈ કહે તોપણ તે પાળી શકતા નથી. અમુક વખતે અમુક કાર્ય કરીશ. અમુક વખતે અમુક વાતને નહિ પ્રકાશું, ઇત્યાદિ અનેક આખતોનાં વચનોને ક્ષણિક મનુષ્યો આપે છે; પરંતુ અદ્ય દિવસના સમ્ભાગમથી તેઓની પ્રતિજ્ઞાઓની-બોલોની ભ્રષ્ટતાથી તેઓ ક્ષણિક મનના છે તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. શત્રુના મિત્ર બનનારા “ક્ષણે રૂષ ક્ષણે તુષ્ટ” એવા ક્ષણિક મનના મનુષ્યોની પ્રતિજ્ઞાઓપર અને આપેલાં વચનોપર વિશ્વાસ રાખવો તે ગરહન પર તરવાર મૂકવા બરોબર છે.

જેની પ્રતિજ્ઞાઓ-બોલોલા બોલો, વચનો-ફરે છે તેનું કર્યું અને માન્યું સર્વ ફરે છે. જેની પ્રતિજ્ઞા ફરે છે તેનું સર્વ ફરે છે. નીચમાં નીચ ગણાતો મનુષ્ય હોય પરંતુ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં એકકો છે તો તેનું જીવન ઉત્તમ થાય છે, પરંતુ જે ઉચ્ચજાતિનો જ્ઞાનદાન મનુષ્ય ગણાતો હોય અને વચન પાળવામાં ક્ષણિક મનનો છે તો તેનું સર્વ જીવન અમાનુષી છે. કોઈને વચન આપીને ન પાળવા કરતાં પ્રથમથી વચન-કોલ ન આપવો તે હજાર દરજ્જે ઉત્તમ છે. કે જેથી અન્ય મનુષ્યના હૃદયના ઘાત તો ન કરી શકાય. મનુષ્યોએ યાદ રાખવું કે જેઓની પ્રતિજ્ઞાઓ ફરે છે, જેઓ બોલોલા બોલને શુકની સાથે ગળી જાય છે, તેઓ કોઈના થયા નથી અને ત્રણકાળમાં કોઈના થવાના નથી. આપેલા

પરં

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

વચનનો લોપ કરવો એ અધર્મ છે. જેની પ્રતિજ્ઞાઓ ફરે છે એવ ક્ષણિક મનના પુરૂષોનો પ્રાણાંતે પણ વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં દ્રઢ મનના થવાની ઘણીજ જરૂર છે.

અરે વિશ્વાસ તેનો શો?—ફરે જે બોલ બોલીને,
ખરી વખતે રહે અળગો—ગળુ કાપે ફરી જઈને—૨૭

વિવેચન—જે બોલ બોલીને ફરી જાય છે તેનો અરે શે વિશ્વાસ? પ્રતિજ્ઞાના બોલો બોલીને ફરી જનાર મનુષ્ય, ખરી અણીન પ્રસંગે અળગો—દૂર રહે છે, અને તે પ્રેમ સંબંધથી, મિત્ર સંબંધથી ગુરૂ શિષ્ય સંબંધથી—આદિ અનેક પ્રકારના આંધેલા સંબંધોથી ફર જઈને ગળુ કાપે છે. તેને સોગંદથી કોઈની જાતે સંબંધ આંધ્યો હોય છે તોપણ સ્વાર્થ—લોભાદિ પ્રસંગ પામી ફરી જાય છે. અને મિત્રદ્રોહ, રાજ્યદ્રોહ એવા અનેક પ્રકારના દ્રોહના પાપો કરવામાં અચકાતો નથી માટે તેવા લોકોનો વિશ્વાસ કરવો એ કોઈ રીતે પણ યોગ્ય છે નહિ બોલીને ફરી જનારા મનુષ્યો સ્વાર્થથી અંધ બનીને અન્ય મનુષ્યોનાં ગળાં કાપવાનો ઘોળે દિવસે ધંધો કરે છે અને તેથીના જગજહોર છે.

પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થઈને જેઓ વિશ્વાસઘાત કરે છે તેઓનું જીવન હિંસક પશુઓ કરતાં પણ અત્યંત અશુભ છે. જે ક્ષાત્રકર્મ વીરો છે, તેઓ ક્ષણે ક્ષણે બોલીને ફરી જતા નથી. ચિતોડના રાણાના જ્યેષ્ઠ પુત્રે પોતાના પિતાની મરજીની અનુસાર લઘુ અંધુને રાજ્યગાદિ આપવાની પ્રતિજ્ઞા મરણાન્ત સુધી પાળી. રાજપુત વીરો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જ્યારે કેશરીયાં કરીને લડે છે ત્યારે રણભૂમિમાંથી નાશી જતા નથી, પણ ભૂમાતાના ખોળે સ્વશીર્ષની આહૂતિ આપવાને તત્પરજ રહે છે. તેઓ જો એક વખત વચન આપે છે તો મરણ સુધી પાળે છે, તેથીજ તેઓની પ્રશંસા જગજહોર છે. જ્યારથી રાજપુત વીરોમાં પ્રતિજ્ઞાની હાનિ થવા લાગી ત્યારથીજ “ તેઓની પડતી થવા લાગી ” બોલીને નહિ ફરી જનારા મનુષ્યો તમારા નહિ બોલાવ્યા છતાં તમારા વિશ્વાસના પાત્ર થવાને સતત ઉદ્યમ કરી રહેલા હોય છે, વિશ્વમાં જેટલે

અંશે પ્રતિજ્ઞા પાળકોની ઉત્પત્તિ તેટલે અંશે જગતની ઉન્નતિ થયેલી સમજવી. જે સમયનો વિચાર કરી દૂર રહે છે તે પ્રતિજ્ઞા પાલનથી ભ્રષ્ટ થાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ વિશ્વમાં સર્વ કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થાય છે. એવંબોધ પામીને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં કટિબદ્ધ થવું જોઈએ.

વચન આપી ફરી જાવે-કરે બોલ્યું અબોલ્યું જે,
ઉતારી કૂપમાંહિ તે-ઉપરથી દોરડું કાપે—૨૮

વિવેચન—જે મનુષ્ય વચન આપીને ફરી જાય છે, અને પોતાનું બોલ્યું અબોલ્યું કરે છે તે અન્ય મનુષ્યને કૂપમાં ઉતારીને ઉપરથી દોરડું કાપી નાખનાર જાણવો. વચન આપીને ફરી જવું તે તે મહા અધર્મ છે. બોલ્યું અબોલ્યું કરવું તે જીવતાં મરવા જેવું છે. વચન આપીને ફરી જનાર મનુષ્ય છતાં મનુષ્ય નથી; અને તે બોલનાર છતાં બોલકો છે. કોઈને વચન આપીને વિશ્વાસી બનાવી પશ્ચાત્ વચન ભંગ કરી તેને દુઃખના આડામાં ઉતારવો તે કોઈ રીતે યોગ્ય છે જ નહિ. મનુષ્ય જીવનના શ્વાસોશ્વાસ સમાન વિશ્વવ્યવહારમાં પ્રતિજ્ઞા પાલન પ્રવૃત્તિ છે, તે પ્રવૃત્તિનો લોપ થતાં વિશ્વવ્યવહારની અને ધર્મ વ્યવહારની હાનિ થાય છે. વચન આપીને ફરી જનાર મનુષ્ય પોતાનો વિશ્વ સાથેનો સંબંધ કાપી નાખે છે. અને તે પ્રમાણિકતામાં પૂજો મૂકે છે. “બોલો તો કદાપિ ન ફરો.” નહિં તો મૂકલાવ ગ્રહણ કરો. તરવારનો ઘા ફૂટે છે પરંતુ જે વચન આપીને ફરી જાય છે અને બોલ્યાને અબોલ્યું કરે છે તેનો ઘા, વાણી વિનોદના મલમ પટ્ટાથી પણ ફૂટતો નથી. માન મરતબાને અઆડામાં ફેંકી દેઈને પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઈએ.

કરે લાખો પ્રતિજ્ઞાઓ-જીવાનો બાળ ને વૃદ્ધો
પ્રતિજ્ઞા પાળતા વિરલા-હૃદયને વાણીની ટેકે—૨૯

વિવેચન—યુવકો બાળકો અને વૃદ્ધો લાખો પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે પરંતુ તેમાંથી વિરલા મનુષ્યો હૃદય અને વાણીની ટેકે પ્રતિજ્ઞા પાળી શકે છે. મનુષ્યો, દરરોજ, મહીને વા વર્ષે અસુક પ્રસંગો પામીને

પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે, પરંતુ તે પ્રતિજ્ઞાઓને પાળવામાં ટકી રહેનાર તો વિરલા હોય છે. સંવત ૧૯૬૪-૬૫ માં હિંદુસ્થાનમાં જ્યાં ત્યાં વિદેશી ખાંડનો બહિષ્કાર થયો હતો. તે વખતે લાખો માણસોએ તેવી ખાંડનો પ્રતિજ્ઞાથી બહિષ્કાર કર્યો હતો. તે વખતે લાખો માણસોએ તેવી ખાંડનો ઉપયોગ ન કરવાને પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી. પણ અક્સોસ ? તે પ્રતિજ્ઞાને અત્યાર સુધી પાળનારા તો કોઈ વિરલા પુરૂષો માલમ પડે છે. વક્તાઓ, સાધુઓ, ગુરૂઓ, તેમજ અન્ય વિદ્વાનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે અનેક વિષયોની મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે, પરંતુ પાળતી વખતે મૂષક કોન્ક્રન્સ જેવું થાય છે. લડાયક બેન્ડ વાગે છે ત્યારે પવૈયા સરખા પણ લડાઈમાં સંચરે છે, પરંતુ જ્યારે તરવારોના ખડખડાટ, બંદુક અને તોપોના ભયંકર અવાજો કર્ણગોચર થાય છે ત્યારે ઊંઘી પુછડીએ ભીરૂ પવૈયાઓ નાશી જાય છે. વચન આપીને પાળી બતાવવું તે સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. પ્રતિજ્ઞા લેવા કરતાં પ્રતિજ્ઞા પાળવાની અનન્ત ઘણી કિંમત છે. વચન પાળકોની, કોલપાળકોની, પ્રતિજ્ઞાપાળકોની જેટલી સ્તુતિ વા પ્રાર્થના કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. તેવા વીર પુરૂષોની તો દેવ તરીકે પૂજા કરવી જોઈએ અને પ્રાતઃકાળે અકાળપુરૂષના નામ જોડે જીવતા પ્રતિજ્ઞા પાળકોનું નામ સ્મરણ કરવું જોઈએ. હૃદય અને વાણીની ટેકથી પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં જેટલું સામર્થ્ય હોય તેટલું ઉત્સર્ગ અને અપવાહ માર્ગોથી વાપરવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા લેવામાં વા આપવામાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી; કિંતુ સર્વ વિપત્તિઓની સામા ઉલા રહીને પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં આત્મ મહત્તા રહેલી છે. જોધાબાઈએ દિલ્હીમાં સ્વપ્રતિવ્રતા ધર્મની માનસિક પ્રતિજ્ઞાને-ટેકને અકબર બાદશાહને નમાવી સિદ્ધ કરી આપી હતી. ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતથી એવો અવબોધ થાય છે કે વચનથી પ્રતિજ્ઞાનું, ટેકનું ઉચ્ચારણ કર્યાવિના સ્વકર્તવ્યથી અખિલ વિશ્વપર સ્વજીવનની અસર કરી શકાય છે-જીવનનો શુદ્ધ પ્રવાહ સિંચી શકાય છે, અને જીવનનું રહસ્ય સમજાવી શકાય છે. અતઃ એવ હૃદયને વાણીની ટેકે પ્રતિજ્ઞા, કોલ, વચન પાળવામાં કિંચિત્ ન્યૂનતા દર્શાવવી જોઈએ નહિ.

પ્રતિજ્ઞા પાળવા માંહિ—ખરી કિંમત માનવની ખરી પ્રામાણ્યની કુચી—પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ શૂકર છે—૩૦

વિવેચન—મનુષ્યની સત્ય કિંમત પ્રતિજ્ઞા, વચન, કોલ, પાળવામાં રહી છે, સત્ય પ્રમાણિકતાની કુચી પ્રતિજ્ઞા પાળવી તે છે. પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ આત્મા બૂંડ સમાન છે. બૂંડ જેમ વિદ્યાથી ઉદર નિર્વાહ કરે છે તેમ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મતારૂપ મલીન પદાર્થ લક્ષ્ય કરીને જીવન વ્યતીત કરે છે. શૂકરને જેમ કોઈ માન આપતું નથી તેમ વચન ભંગ કરનારાઓને કોઈ માનની દૃષ્ટિથી જોતું નથી. શૂકર જેમ મલીન દુર્ગંધિ જળવાળા ખાડાઓમાં પડી રહે છે તેમ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ મનુષ્ય સ્વાર્થ, ભેદ, કુટ, નીચતા, દોષોથી મલીન પાપના ખાડામાં પડી રહે છે. ભંડના પરિવારથી જેમ બૂંડતું રક્ષણ થતું નથી તેમ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મના પરિવારથી તેનું રક્ષણ થતું નથી. બૂંડ જેમ દેખાવમાં સુંદર લાગતું નથી તેમ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ મનુષ્ય સ્વઆત્મ ભીતિના લીધે શોકના ચિન્હોથી સુંદર લાગતો નથી. સદ્ભાગ્યે—જો તેવો પુરૂષ સુંદર હોય પણ ઉત્તમ જનોને સારો લાગતો નથી. બૂંડ કરતાં પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ એક રીતે તો ઘણુંજ ખરાબ છે. બૂંડ તો અન્યની વિષ્ઠા લક્ષણ કરે છે પણ સ્વવિષ્ઠા લક્ષણ કરતું નથી. કિંતુ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ જનો તો પોતાના ઘોલો પાછા ખેંચી લઈને બૂંડ કરતાં પણ વિશેષ નીચતા સાબીત કરે છે. પાશ્ચાત્યો બૂંડને પાળે છે. કારણ કે બૂંડ પણ તેઓને ખાવામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ બૂંડ તો સ્વવચનનો ખહિષ્કાર કરવાથી સ્વગુરૂતું, આચાર્યતું, કુટુંબતું, શેઠતું, ઉપરીતું, માલીકતું, મિત્રતું, નૃપતિતું ભણુ કરવા સમર્થ થતો નથી; તેઓના રક્ષણને માટે સ્વજીવનની આહૂતિ આપી શકતો નથી. કિંવા તેઓને આપેલાં વચનો, કોલકરાર, પ્રતિજ્ઞાઓનો ભંગ કરી, તેઓતુંજ અહિત કરવામાં કાંઈપણ કચ્ચાશ રાખતો નથી.

પ્રતિજ્ઞા સુક્તિ નિઃસરણી—પ્રતિજ્ઞા શક્તિમયદેવી;
પ્રતિજ્ઞાથી પડે તેનો—વિનિપાત જ થતો શતધા. ૩૧

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞા પાલન ખરેખર શક્તિમય દેવી છે તેથી તેની આરાધના કરતાં જે પાછો પડે છે તેનો શત પ્રકારે બલકે લાખો પ્રકારે નાશ થાય છે. “ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટજનનાં શતમુખો વિનિપાતઃ” જે વચન ટેકથી પડે છે તે ગમે તેવો ઉચ્ચ હોય છે છતાં પડતો પડતો છેક અવનતિના તળીએ આવી પડે છે. પવિત્ર ગંગાનું જેમ સ્વર્ગમાંથી શિવના મસ્તક ઉપર અને શિવના મસ્તક ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર—અને ભૂમાતાના જોળેથી સમુદ્રમાં અને સમુદ્ર વડે પાતાળમાં ગમનથયું તેવીજ રીતે પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટની સ્થિતિ થાય છે.

પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થનાર મનુષ્ય એક ભૂલ કરતાં છેક નીચો બાય છે. પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટતાની સાથે નીચતા—પતિત દશાનો અત્યંત સંબંધ છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનત્વથી પશ્ચાત્ ભ્રષ્ટ થતાં આત્મોન્નતિના શિખરથી રાજ્યો, શૈલીયાઓ, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ, સમાજ, કુટુંબ, ભતિ વગેરેનો વિનિપાત થયા વિના રહેતો નથી.

પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થનાર કદાપિ એમ માને કે હું ઉન્નતિ પર છું પરંતુ તેમાં તેની ભૂલ છે. મરાઠાઓએ શિવાલની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે રાજ્ય પ્રગતિ માટે જે યુદ્ધ પાછળથી કર્યું હોત તો તેમનો પાછળથી શતમુખ વિનિપાત થયો તે થાત નહિ. શિવાલની પ્રતિજ્ઞા હતી કે હિંદુઓ સાથે યુદ્ધ કરવું નહિ. હિંદુઓના ઉદ્ધાર માટે યુદ્ધ કરવું. મુસલમાનો જે કોઈ હિંદુને સતાવે તો હિંદુનો પક્ષ લેવો. હિંદુ રાજ્ય સાથે આથ ભીડીને માંહોમાંહે લડીને નબળા પડી જવું નહિ. હિંદુઓમાં અને હિંદુ રાજ્યોમાં પરસ્પર પુટ કરવી નહિ. મહારાષ્ટ્રીઓએ પરસ્પર યુદ્ધ કરવું જોઈએ નહિ. ઇત્યાદિ શિવાલના બોલો પ્રમાણે મરાઠાઓએ વર્તન રાખ્યું નહિ. તેઓએ રાજપુતો સાથે યુદ્ધો આરંભ્યાં માંહોમાંહે કપાઈને મુઆ. શિવાલનો મુળ ઉદ્દેશ ભૂલી ગયા, અને એશઆરામ, મોજ શોખમાં પડી જઈ પોતાના હાથે સ્વપગ પર કુહાડો માર્યો. પાણીપતના પાંચમા યુદ્ધ વખતે મારવાડના રાજાઓની સલાહને તુરછકારી નાખી તેથીજ મરાઠાઓનો શતધા વિતિપાત થયો.

તદ્વત્ જે જે મનુષ્યો શુભ પ્રતિજ્ઞાઓથી, ઉદ્યની પ્રતિજ્ઞાઓથી પડે છે તેઓનો શતમુખ વિનિપાત-અવનતિ થાય છે.

પ્રતિજ્ઞા જીવતી શક્તિ, કરીને પૂર્ણ પાળ્યાથી;
પ્રતિજ્ઞા ચૂકતાં ચૂક્યો, ખરેખર સ્વપ્રતિષ્ઠાને. ૩૨

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞારૂપ જીવતી શક્તિને પૂર્ણ પાળ્યાથી સ્વાત્મ-પ્રતિષ્ઠાની સિદ્ધિ થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનને ચૂકતાં મનુષ્ય સ્વપ્રતિષ્ઠાને ચૂકે છે. પ્રતિજ્ઞા પાલન કર્યા વિના કોઈની વિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠા થઈ નથી અને ભવિષ્યમાં થવાની નથી. જેના યોલની પ્રતિષ્ઠા પડતી નથી તેના આત્માની પ્રતિષ્ઠા પડતી નથી. જેની પ્રતિજ્ઞાનું ઠેકાણું નથી, તેના આત્માની નિર્બળતા છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં જે શાહુકારી છે તેવી ગાડી, ઘોડા, લક્ષ્મી અને સત્તામાં નથી. પ્રતિજ્ઞા ચૂકવાની સાથે સ્વ-પ્રતિષ્ઠા મહત્તાને મનુષ્ય ચૂકે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં સીકું જીવન છે, અને જેણે તેનાં મિષ્ટ કૃષો આસ્વાદ્યાં છે, તે પ્રતિજ્ઞાથી પાત થવા કરતાં મૃત્યુને પ્રાણથી પ્રિય ગણે છે. સ્વપ્રતિષ્ઠાની રક્ષા કરવી હોય તો પ્રતિજ્ઞારૂપ જીવતી શક્તિનું આરાધન કરવું જોઈએ. મૃતઃપ્રાય થયેલી શક્તિયો કરતાં જીવતી શક્તિથી વિશેષ અગતિ થાય છે. પ્રતિજ્ઞારૂપ જીવતી શક્તિથી મનુષ્ય ખરેખર શરીર છતાં જીવતો દેવ થાય છે. એવો જેને નિશ્ચય થાય છે, તે પ્રતિજ્ઞાપાલનરૂપ જીવતી શક્તિથી ક્ષણ માત્ર પણ દૂર રહેતો નથી.

પ્રતિષ્ઠાના ખરા પ્રાણો, પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં છે;
પ્રતિષ્ઠાની ખરી સ્થિરતા, પ્રતિજ્ઞા પાળવા પર છે. ૩૩

વિવેચન—પ્રતિષ્ઠાના ખરા પ્રાણો ખરેખર પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં રહેલા છે, અને તેમજ પ્રતિષ્ઠાની ખરી સ્થિરતા પણ પ્રતિજ્ઞા પાળવા પર છે. શિવાજીએ જ્યારે દેશોદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તત્સમયે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે પતિવ્રતાના પતિવ્રતની રક્ષા કરવી. સાધુ, ગરીબ, અનાથ, ગાય વગેરેની રક્ષા કરવી. શિવાજીએ મૃત્યુ પર્યન્ત

તે પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરી બતાવ્યું. શિવાજીએ પ્રતિજ્ઞાપાલનથી સત્ય હિંદુધર્મોદ્ધારકની પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી. શિવાજીની પ્રતિષ્ઠાની સ્થિરતા ખરેખર તેણે કરેલી પ્રતિજ્ઞાના પાલનથી થઈ હતી. પ્રતિષ્ઠાની ખરી સ્થિરતા કરવી હોય તો પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. નૃપતિ, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, જ્ઞાની, સાધુ અને દરેકની પ્રતિષ્ઠા ખરેખર પ્રતિજ્ઞાપાલનથી થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી મનુષ્ય જીવતા દેવ તરીકે બને છે. અને વિશ્વમાં મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીની માફક અક્ષરદેહે અમર થાય છે.

પેથડશાહ, કરમાશાહ, દેદાશાહ, સમરાશાહ, મુંબાલ પ્રધાન વગેરે જેન શ્રેષ્ઠિયોએ પ્રતિજ્ઞાઓને પાળી સ્વાત્મોન્નતિ કરી હતી અને તેથી તેઓ ગુજરાત વગેરે દેશોમાં પૂજાયા હતા.

ગમે તેવી પ્રતિજ્ઞાને, કરીને હઠ નહીં પાછો;

પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ પાળ્યાથી, મળે છે અન્ય શક્તિયો. ૩૪

વિવેચન—ગુરૂદેવ જણાવે છે કે હે લબ્ય મનુષ્ય ? પ્રતિજ્ઞા કરીને તું જરા માત્ર પાછો હઠ નહિ. પ્રતિજ્ઞાનું પૂર્ણપાલન કર્યાથી અન્યશક્તિયોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી પાછા હઠવાથી આત્મબળ ખીલતું દબાઈ જાય છે. મહાદાલ, ઠાકીઆ મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાથી પાછા હઠીને સ્થાનવત્ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. ગુરૂ ગોવિંદસિંહને અમુક શક્તિયોની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. વનરાજે સ્વપિતાનું રાજ્ય ઉદ્ધારવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેના પાલનની સાથે અન્યશક્તિયોની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. એક પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ પાલન કરી કે તેની સાથે અન્ય પ્રતિજ્ઞાઓને પાળવાનું બળ જાગૃત્ થાય છે. જેમ એક નદીનો પ્રવાહ શરૂ થાય છે. ત્યારે તેનામાં અન્ય ઝરણાં આવીને મળે છે અને તેઓ મૂળ નદીને મોટું સ્વરૂપ આપે છે. તદ્દત્ એક પ્રતિજ્ઞા પાલન બળ પ્રવાહમાં અન્યશક્તિયોના પ્રવાહો મળે છે અને તેથી રાઈનો પર્વત થાય તેટલું બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રતિજ્ઞાના વિચારોનો, અમલ કરવો ખરા ધૈર્યે;
ત્યજીને ભીતિયો સઘળી, વિચરવું સ્વપ્રતિજ્ઞામાં. ૩૫

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞારૂપ કરેલા વિચારોને આચારમાં મૂકવા માટે સત્ય ધૈર્યવડે અમલ કરવો જોઈએ અને પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં સર્વ ભીતિયોનો ત્યાગ કરીને વિચરવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાત વિચારોનો અમલ કરવામાં સત્યકર્મયોગીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, મહારાણા બાપા રાવળને પ્રતિજ્ઞાત વિચારોનો અમલ કરવામાં ઘણું કષ્ટ વેડવું પડ્યું હતું. માર્ટીન લ્યુથરને સ્વવિચારોનો અમલ કરવા માટે પોપના અસહ્ય પ્રહાર સહન કરવા પડ્યા હતા ગેલેલીએ સ્વવિચારોને મરણાંત કષ્ટવડે વિશ્વમાં પ્રચાર્યા હતા; પરંતુ કિંચિત્માત્ર મૃત્યુનો ભય પામ્યો નહતો. ઇસુક્રીષ્ટે પ્રતિજ્ઞાત વિચારોને વિશ્વમાં જાહેર કરવાને હસ્ત અને પગમાં ખીલા ઠોકાવવાનું પસંદ કર્યું હતું. મહાત્મા સોક્રેટીસે સ્વપ્રતિજ્ઞાત વિચારોના સત્યને અવલંબવામાં ઝેરના ખ્યાલાને અમૃતરૂપ માની લઈ તેનું પાન કર્યું હતું; મહાત્મા સોક્રેટીસને અનેકશઃ ધન્યવાદ ઘટે છે. સર્વ પ્રકારની ભીતિઓથી ભયો વિના સત્યના પૂજારી બની શકાતું નથી. સત્ય સ્વરૂપને ફેલાવો કરતાં બહીવું તેજ મરણ છે અને નાશ છે, એમ જ્યારે નિશ્ચય થાય છે; ત્યારે વિચારોનો અમલ થાય છે. ઘણી વખત મનુષ્ય નકામા આગામી ભયોને કદાપી ડરકું મીઠાંની પેઠે સ્વપ્રતિજ્ઞાત વિચારોથી ભ્રષ્ટ થાય છે. સ્વપ્રતિજ્ઞાત વિચારોનો અમલ કરવા માટે સ્વાશ્રયી બનો અને કોઈનાથી ડરો નહિ.

જીવે નિજને મર્યા માની, પ્રતિજ્ઞા પાળ કીધેલી;
અમર થાવું પ્રતિજ્ઞાથી, જીવતાં દિવ્ય જીવનથી. ૩૬.

વિવેચન—પોતાને જીવતાં છતાં મરેલો માનીને કીધેલી પ્રતિજ્ઞાને હે ભવ્ય મનુષ્ય ! તું પાળ. મનુષ્યજીવને જીવતાં છતાં પ્રતિજ્ઞાથી દિવ્ય જીવન મેળવી અમર થવું જોઈએ. સત્ય બોલવાની

પ્રતિજ્ઞા કર્યા બાદ અસત્ય બોલવું એ કોઈ રીતે ઉત્તમ નથી. લોકો મને શું કહેશે ? માફ શું થશે ? આબુખાબુનું શું કરવું ? ઇત્યાદિ અનેક વિચારોથી પોતાને પ્રથમ મરેલા માનવું જોઈએ કે જેથી લોક-સંજ્ઞા ટળતાં આત્મસ્વાતાંત્ર્ય પૂર્વક આપેલા વચનને પાળી શકાય. સ્વાશ્રયી બનીને લોકોના વિચારોની મોરલીપર ન નાચતાં સ્વસત્ય વિચાર પૂર્વક પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. જે મુખથી બોલીને ફરી જાય છે, જે બોલતાવતું વચન આપે છે તેથી ફરી જાય છે. તેવો મનુષ્ય દિવ્ય જીવનની આનન્દ રસની ઝાંખીને અનુભવી શકતો નથી. મૂઠજીવને અને સ્વાર્થજીવને જીવનારાઓને આનન્દરસની ઝાંખી થઈ શકતી નથી. ભલે ઘોડાગાડીમાં બેસવાનું મળે—લક્ષ્મી સત્તાદિ વડે લોકોમાં મહાન ગણવાનું થતું હોય; પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલન વિના દિવ્યરસની ઝાંખી સ્વપ્નમાં પણ આવી શકે નહિ. દુનિયા મને શું કહેશે ? દુનિયામાં હું કેવો ગણાઈશ ? ઇત્યાદિ મરેલા વિચારોને જેઓ માને છે. તેઓ તો મરેલા જ છે. એવા મરેલા પુનઃ તેજ શરીરે આત્મ-ગુણો વડે જીવતા થતા નથી. સ્વતાંત્ર વિચારોનો પ્રબળ પ્રવાહ વહે છે, ત્યારે જીવતા છતાં મરીને પુનઃ તેજ શરીરમાં આત્માના દિવ્ય જીવને જીવતું થઈ શકાય છે. દુનિયા ઘોર પૂજક છે. જીવતાને દુનિયા પૂજતી નથી. મરેલાને પૂજે છે. માટેજ દુનિયાને ઘોરળી કહી છે. “ દુનિયા ઝૂકતી હૈ ઝૂકાનેવાલા ચાહિયે ” એવી અનેક ઉપમાઓ આ દુનિયાના વિચિત્ર પ્રસંગોમાં મનુષ્યોને માલૂમ પડે છે—જ્ઞાત થાય છે. માટે દુનિયાની દરકાર કર્યા વિના હે મનુષ્ય ! તું તારી કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પાળ કે જેથી દિવ્યજીવનથી અમર બની શકે. જો તું દુનિયાની દરકાર કરવા ગયો તો તારો મૂળ સ્વભાવ ભૂલી જઈને આડા અવળે માર્ગે અથડાઈ પડીશ. નિત્યાનંદના આનન્દની ખુમારીનો રસ આખવાને ભાગ્યશાળી થઈ શકીશ નહિ; માટે વસ્તુતઃ વિચારીને પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવામાં ઉદ્યમવંત થા !

પ્રતિજ્ઞા અર્જુને કીધી, ખરી રીતે કરી પાળી;

પ્રતાપે સ્વપ્રતિજ્ઞાથી, દીપાવ્યું નામ પોતાનું. ૩૭

વિવેચન-મહાભારતના યુદ્ધમાં જ્યદ્રથને દિવસના છેલ્લા ભાગ સુધી મારવાને અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. તે ખરી રીતે પાળી બતાવી. મહાભારતના યુદ્ધમાં ગાન્ડીવધનવા જ ખરેખરે નાયક હતો. રથાર્જુ પાણિ જેવાએ પણ જેતું સારથિપણું કર્યું અને અર્જુનને સ્વપ્રતિજ્ઞા પાળવામાં સહાય કરી. ખરેખર પરમાત્માની, સન્ત મહાત્માઓની મહેરબાની હોય છે તોજ કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ સિદ્ધ થાય છે, અર્જુનના જેવી પ્રતિજ્ઞા કરનારા અને પાળનારા તો વિરલા મનુષ્યો સદ્ભાગ્યે જણાય છે. રાજકુલતિલક, વીરશ્રેષ્ઠ, મેવાડેશ્વર, રાજપુત સ્થાનના સાચા કોહીનૂર મહારાણા પ્રતાપસિંહના નામથી ભાગ્યેજ કોઈ ભારતવાસી અભણ્યો હશે. જ્યારે જ્યારે કોઈપણ દેશ ઉપર, રાજ્ય ઉપર, કેમ ઉપર, સમાજ ઉપર, વા વ્યકિત ઉપર, અસહ્ય દુઃખ વા સંકટ આવી પડે છે. ત્યારે તેતું રક્ષણ કરવા માટે કેટલાક અસામાન્ય વીર પુરૂષોનો ઉદ્ભવ થાય છે. જ્યારે આર્યો પ્રાચીન કાળમાં ધર્મ અને દર્શનશાસ્ત્રનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વોનું અનુસંધાન કરવામાં ગુંથાયા હતા, તે સમયે પણ વીરધર્મ અને યુદ્ધનીતિનો ઉત્કર્ષ કરવામાં પછાત પડ્યા નહોતા. અર્વાચીનસમયમાં પણ રાણા પ્રતાપસિંહ, ગોવિંદસિંહ, શિવાજી જેવા મહાપુરૂષોની કીર્તિનાં દૃષ્ટાંતો થોડાં મળશે નહિ. અને જે દૃષ્ટાંત મળશે તે વાંચ્યાથી આર્યોની વીર પ્રતિભાનું ઉત્તમોત્તમ દિગ્દર્શન થયા વિના રહેશે નહિ.

મહાપુરૂષોનું એક મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તેઓ પ્રથમ બહુ વિચાર કર્યા પછી કોઈ પણ કાર્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞાનો નિશ્ચય કરે છે, અને જ્યારે કોઈ કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે જગત્ની કોઈ શક્તિ કિંવા વિધિ તેના કર્તવ્યમાર્ગમાંથી તેને વિચલિત કરી શકતાં નથી. મહાવીર પ્રતાપે જે સમયે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરી કે દેશના શત્રુ મોગલોના હસ્તમાં સ્વદેશ, અને સ્વધર્મનું વેચાણ કરવું નહિ; તે સમયે મહાન પરાક્રમશાળી, પ્રભાપ્રિય અકબરશાહનું સૈન્યબળ, અર્થ બળ, અને પ્રખ્યાતબળ તેમની રહામે નિર્રથક થઈ પડ્યું. મોગલ ગૈર-

વના મધ્યાહ્ન કાળમાં જ્યારે અન્ય રાજપુત વીરો સમ્રાટના પક્ષમાં લજ્યા ત્યારે રાણા પ્રતાપ, પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં અચળ, અવિચળ અટલ રહ્યા હતા, તેમણે કહ્યું હતું કે “ આત્મવિક્રય કિંવા સ્વદેશ વિક્રય કદિ કરીશ નહિ ” અને પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે થોડા રાજભક્ત રાજપુત વીરો સહિત, પ્રબળ શત્રુ સામે પંચવિંશતિ વર્ષ યુદ્ધમાં શુઠાઈ રહી, વીરત્વની પરાકાષ્ઠા બતાવી હતી ! પ્રતાપસિંહમાં એક મહત્વનો ગુણ એ હતો કે તેમના વીરત્વમાં નીચતાનું બિંદુ સરખુ પણુ હતું નહિ. રાણા પ્રતાપે આત્મસન્માન અને સ્વદેશનું ગૌરવ ગુમાવ્યું નહોતું, પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતાં સર્વ જાણે તેમાં પ્રતાપને કિંચિત્ અડચણુ નહોતી. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન મથાય તે પછી તેમને કોઈ પણુ વસ્તુની અગત્યજ નહોતી ! “ હતો વા પ્રાણ્યસિ સ્વર્ગે જિત્વા વા મોક્ષ્યસે મહીમ્ । ” પ્રતાપસિંહ એ ભગવદ્ગીતાનું વાક્ય બૂલ્યા નહોતા.

“ સંકલ્પની સિદ્ધિ કિંવા શરીરનો નાશ. ” એજ રાણુ પ્રતાપના જીવનનો મૂળ મંત્ર હતો. સર્વ તપશ્ચર્યાઓ કરતાં પ્રતાપની રાજનૈતિક એ તપશ્ચર્યાએજ તેને વીરેન્દ્રસમાજમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ સ્થાન અપાવ્યું હતું. તપશ્ચર્યા તે પ્રતિજ્ઞા પાલન શક્તિ તેજબરેખરી રીતિ કહી શકાય. મહારાણુ પ્રતાપે જે ભૂમિમાં જન્મ ધારણુ કર્યો હતો તેને હું નમન કરું છું.

यस्यां जाताः सुप्रतापप्रतापसद्वभूषाः भूषसद्भूषणायाः ।

बह्वाश्चर्या नैकरस्नोद्भवां च, वंदे देवीं भारतीं मातरं ताम् ॥

(शा. सो. ૨)

બરેબરો યોદ્ધો ક્યારે કહેવાય કે જ્યારે તેને સ્વપક્ષ પરપક્ષ બનનેનો ધન્યવાદ મળે.

ઉપરોક્ત શ્લોક નિશ્ચયતઃ પ્રતાપની કીર્તિને લાગુ પડે છે. ગુણુનુરાગી અકબર સમ્રાટે મહારાણુ પ્રતાપની પ્રશંસા સ્વદરબારમાં

કરી હતી. “ પ્રતિજ્ઞા તે આતુ’ નામ ”. “ આ જગત્માં સમસ્ત વસ્તુઓ અનિત્ય અને અચળ છે; રાજ્ય અને ધન સમસ્ત નાશ પામે છે પરંતુ એક મહા પુરૂષની અસીમ કીર્તિ સર્વદા અમર રહે છે. (મહારાણા) પ્રતાપસિંહે પોતાનું રાજ્ય, ધન ઇત્યાદિ સમસ્ત પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યો પરંતુ તેમણે કોઈ પણ સમયે કોઈના સ્હામે પોતાનું શિર નમાવ્યું નથી. ભારતવર્ષના સમસ્ત રાજકુમારોમાં (રાજપૂત રાજાઓમાં) કેવળ તેઓજ પોતાના પવિત્ર ક્ષત્રિય કુળના ગૌરવનું રક્ષણ કરી શક્યા. (ખાનખાના.) ઉપરોક્ત લેખથી માલૂમ પડશે કે એક સુસલમાને પણ પ્રતાપની કીર્તિનું, તેમની પ્રતિજ્ઞાનું, તેમના વીરત્વનું ખરું પચાન કર્યું છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવી તો પ્રતાપના પ્રમાણેજ પાળવી જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞામંત્રની કરણી, ચલાવે દેવતાઓને;
ચલાવે સર્વ લોકોને, ફળે છે સિદ્ધ લોકોને. ૩૮

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞામંત્રની કરણી ખરેખર દેવતાઓને દ્રવ્યથી અને જ્ઞાવથી ચલાવી શકે છે, અને તેમજ સર્વ લોકોને ચલાવી શકે છે. પ્રતિજ્ઞાની મંત્ર કરણી ખરેખર સિદ્ધ લોકોને ફળે છે. પ્રતિજ્ઞા મંત્રની કરણીનું એટલું બધું બળ છે કે તે ત્રણ ભુવનને પણ ચલાયમાન કરવા શક્તિમાન થાય છે. પ્રતિજ્ઞામંત્રની કહેણીથી નહિ પરંતુ પ્રતિજ્ઞા મંત્રની કરણીથી આપણે દેવતાઓને ચલાયમાન કરવા શક્તિમાન થઈએ છીએ. અખિલ વિશ્વના લોકોને પ્રતિજ્ઞા મંત્ર કરણીથી અસુક વ્યવસ્થા વડે વ્યવસ્થિત કરવા શક્તિમાન થઈએ છીએ. જેઓ મહાત્માના પદને પામ્યા છે; એવા મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞામંત્રની કરણી વડે જે ધારે તે કરી શકે છે. કાળા માથાનો મનુષ્ય સંકલ્પબળવડે ધારે તે કરી શકે છે. પ્રતિજ્ઞામંત્રની કરણી વિના કોઈ સિદ્ધ થયો નથી, વર્તમાનમાં થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થનાર નથી. પ્રતિજ્ઞામંત્રની કરણીમાં જેટલું મંદસ્વીય રહે છે તેટલું સિદ્ધત્વ ન્યૂન અવબોધવું.

પ્રતિજ્ઞામંત્ર વિના યંત્ર તંત્રોની સિદ્ધિ થતી નથી એમ સર્વ દેશોના શોધકોનાં ચરિત્રો વાંચવાથી નિશ્ચય થાય છે. કોલંબસે સંકલ્પબળ વા પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિને લઇને અમેરીકા ખંડ શોધી કહાડયો. વાસ્કોડીગામા પ્રતિજ્ઞાને લઇને 'કેઇપ ઓફ ગુડ હોપ' સુધી હિંદુસ્તાનનો દરિયાઇ માર્ગ શોધવા શક્તિમાન થયો હતો. આશાઓતું કિરણ જે ભૂમિએ દર્શાવ્યું તેને વાસ્કોડીગામાએ ઉપરોક્ત નામથી તે ભૂમિને અંકિત કરી કે જે વાંચસો વર્ષ થયાં હજી ઇતિહાસના પાને તેમજ દરેક મનુષ્યના મુખે યાદ છે. પ્રતિજ્ઞામંત્રની કરણીથી જગત્માં જે જે સુધારા વધારા ફેરફાર કરવા ધારીએ તે થઇ શકે છે. પ્રતિજ્ઞા મંત્રની કરણી બળની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. પ્રતિજ્ઞા મંત્રની કરણી એ મહા તપ છે, એ તપના પ્રભાવે આ વિશ્વમાં કર્મયોગીઓ ધારે તે કરી શકે છે તેનાં અનેક દ્રષ્ટાંતો મોબુદ છે.

પ્રતિજ્ઞા પ્રાણસમ ઠહાલી, ખરેખર સંત લોકોની;

ચલાવ્યા ના ચળે લોભે, ડરાવ્યા ના ડરે તેઓ. ૩૯

વિવેચન—સંત લોકોને પ્રાણના સમાન સ્વપ્રતિજ્ઞા ઠહાલી છે. તેઓ કોઇની પણ દરકાર રાખ્યા વિના સ્વપ્રતિજ્ઞા પાલનમાં જીવન વ્યતીત કરે છે. અનલહકકે હું ખુદા છું એવું સ્વમુખથી બહાર કર્યું તેને કોઇ ફેરવવા શક્તિમાન થયું નહિ. શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ ગૃહસ્થ પ્રતિબંધ ત્યાગી જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે અંતકાળ સુધી પાળી. અમદાવાદના નગર શેઠે શ્રી રાજસાગરજીને આચાર્ય પદવી આપવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તેમના સામા શ્રી વિજયદેવસૂરિ પડયા તોપણ શ્રીમદ્ રાજસાગરજીને આચાર્ય પદવી આપીને સ્વનિશ્ચય રૂપ પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ કરી. શાંતિદાસ નગરશેઠને આચાર્ય પદવી આપવામાં અનેક વિધ્નો ઉપસ્થિત થયાં હતાં છતાં પણ તેની તેમણે દરકાર કરી નહોતી. તેથી શાંતિદાસ શેઠના સંતાનોને હાલ પણ સાગર ગચ્છ સ્થાપ્યાતું સન્માન મળે છે. શ્રી વજ્ર સ્વામીએ બવડશાહે શત્રુંબયના ઉદ્ધાર માટે સંકલ્પરૂપ પ્રતિજ્ઞા કરીને હજારો વિધ્નો સહીને પાર પાડી

હતી. સત્પુરૂષો પ્રતિજ્ઞાથી કદાપિ મેરૂપર્વતગ્રી પેઠે ચળાવ્યા છતાં ચળતા નથી. સુદર્શન શેઠને રાણીએ શીયલશ્રી ચળાવવા અનેક ઉપાયો કર્યા પણ સુદર્શન શેઠ ચળાયમાન થયા નહિ. તેમજ સત્પુરૂષોને પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરવા માટે ડરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે ડરતા નથી. ડરવું, ચલાવમાન થવું એ મનને ધર્મ છે, પરંતુ જેઓ મનના ધર્મની પેલી પાર જઈ આત્મ ધર્મથી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે તેઓને ડર નથી. તેઓ તેા નિર્ભયપણે પ્રતિજ્ઞામાં પ્રવર્તે છે.

પ્રતિજ્ઞા જે કરો તેને, નિભાવી લો ઉપાયોથી

પુરૂષમાંહી ગણાવવાને, કરેલો કોલ પાળી લે. ૪૦

વિવેચન-હે મનુષ્ય તું સમજીને જે પ્રતિજ્ઞા કરે તે પ્રતિજ્ઞાને નિભાવી લે, પુરૂષમાં ગણાવવાને જે વચનનો કોલ કરેલો હોય તેને પાળ ! પ્રતિજ્ઞા પાળ્યા વિના પુરૂષ તરિકે ગણાવવાનો પોતાને હકક નથી, દેશ કાળને વિચારીને સ્વશક્તિના અનુસારે પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ, આબુખાબુના સાનુકુલસંયોગોનો વિચાર કરીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ, પરાશ્રયી ન બનતાં આયઃ સ્વાશ્રયી બનીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. “બોદયુ તેવું પાળીએ દંતીદંત સમ બોલ”નો અનુભવ કરીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. શ્રેયાંસિ बहुविघ्नानि એ વાક્યનો સાર સત્ય છે એમ નિશ્ચય કરીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. “લાલા લાખ તો સવાલાખ” બોલનાર શખની પેઠે સ્વજીવંદા ન બને એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને પ્રાતજ્ઞા કરવી જોઈએ. સૂર્યના સ્થમાં મસ્તક મૂકીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. શિબિનૃપતિની પેઠે આત્મસ્વાર્પણનો પાઠ શિખીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. પ્રમાણિકતાનો નાશ ન થાય એવી સુસુક્તિપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. પ્રમાણિકતા રૂપ પ્રાણનું પોષણ કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં પુરૂષાર્થ ફેરવ્યાથી પુરૂષ તરીકે ગણાવવાનો પોતાનો હક છે. કેશરીયાં કરીને રાજપુત્રો જેમ યુદ્ધમાં અંપલાવે છે તેમ પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં આત્મલોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. હે મનુષ્ય ! જે ને પ્રેમ જાતની પ્રતિજ્ઞા કરી કોલ લે.

અનેક પ્રકારની મીઠી કડવી મુંઝવણીમાંથી મુક્ત થઈ અનેક પ્રકારના ક્ષેત્રકાળાનુસારે ઉપાયો ચોભ પ્રતિજ્ઞાને નભાવી લે. કોઈને આપેલો કોલ પાળી લે.

કદાપિ ઝેરનો ખ્યાલો, પીવાનો યોગ આવે તો;
ગણીશ ના મૃત્યુની પરવા, પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે. ૪૧

વિવેચન:—હે ભોળા મનુષ્ય જો પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે તારે કદાપિ ઝેર પીવાનો સમય આવે તો મૃત્યુની પરવા રાખ્યા વિના અમૃતમય ગણીને પી જજે. સંસારની અનેક ઉપાધિઓમાં મનુષ્યને સમયે સમયે કાંઈક વિચિત્ર નવો અનુભવ મળ્યા કરે છે. આ સિદ્ધાંત અનુભવ ગમ્ય છે. તેવી ઉપાધિઓમાં મનુષ્ય તેમને નિવારણ કરવા-અનેકશઃ ઉપાયો ચોજવા માટે પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરે છે. તે એમ કહે છે કે હું આમ કરીશ, હું આવી પ્રતિજ્ઞા કરું છું; આંતરિક ઉદ્ગારોની શ્રેણિ નિઃસ્વાર્થપણે વમન કરે છે પરંતુ તે ઉદ્ગારોની જે કિંમત છે તે જાણતો હોતો નથી, તેથીજ પાછો પડે છે.

મિરાંબાઈ જેવી ભક્તાણી વિષ્ણુ પંથમાં ભાગ્યેજ થઈ હશે. તે વીર બાઈ પોતાની નિઃસીમ ભક્તિને લઈને સ્વપતિ કુંભારાણાએ મોકલેલા ઝેરના ખ્યાલાને અમૃત ગણી શ્રીપ્રભુનું નામ જપી પી ગઈ. શું તેની અસર મૃત્યુવત્ થઈ? નાશવંતદેહને ઝેરની અસર થઈ કે નહિ? આત્માના અમરપણામાં તે અમૃતમય બની ગયું વા દેવીમાયાથી અલોપ થઈ ગયું. સર્વતઃ ભક્તિના આધારે-પ્રતિજ્ઞા દેવીની કૃપાવડે-ઝેર મટીને અમૃત થયું. મિરાંબાઈનું દ્રઘાંત પ્રતિજ્ઞા પાલનશુભને અતિઉચ્ચતમ બનાવે છે.

ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૭ માં ગ્રીસદેશની પાટરાજ્યધાની આથેન્સ શહેરમાં મહાનૃતત્તવેત્તાસોક્રેટીસનો જન્મ થયો હતો. સોક્રેટીસ એક સામાન્ય કુટુંબમાં જન્મેલો હતો. ખરેખર માણસમાં વાસ્તવિક પ્રતિષ્ઠા અને ખરી મહોટાઈ આવવામાં નીચ કુલોત્પત્તિ પ્રતિબંધ કરતી નથી. સોક્રેટીસે એક તફાવત જાણ્યો અને વિચિત્ર તત્ત્વ-

જ્ઞાનની શાળા કાઢી અને તેના શિષ્યોમાંથી “ સોફીસ્ટો ” મહાજ્ઞાની છે એવી ભ્રમણાને સર્વતઃ દૂર ફેંકી દેવા ઉપદેશ દેવા લાગ્યો. આથેન્સ નિવાસીઓ સોક્રેટીસના સત્યજ્ઞાનની કિંમત કરવાને શક્તિમાન હતા નહિ તેથી તેઓએ તેના ઉપર આક્ષેપ મૂકીને ઝેર પીવાનો કૂર દેહાંતઠંડ સોક્રેટીસ ઉપર વરસાવી દીધો. સોક્રેટીસને તેના મિત્રો તરફથી નાસી જવાને ઘણું સમજાવવામાં આવ્યો હતો, અને તેઓ વચ્ચે સંવાદ પણ થયો હતો. પરંતુ મહાન્તત્ત્વવેત્તાસોક્રેટીસ આત્મા અમર છે, દેહ નાશવંત છે, આ સંસારની સર્વ વસ્તુઓ નાશવંત છે. કયા સુખની આશાએ આ દુનિયામાં ચોરની માફક રહેવું જોઈએ. સોક્રેટીસે સ્વમુખેથી ઉચ્ચાર્યું હતું કે, પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે મૃત્યુ મને પ્રિય લાગે છે. એ ઝેર પાઇને દુષ્ટ આથેન્સ વાસીઓ મહારા ઉપર ઘણાજ જીલમ કરે છે એમ નહિ, પણ એ લોકો મહારા ઉપર કૃપા કરીને મને આનંદ લોકમાં જવાને આ મૃત્યુરૂપી માર્ગ ખુલ્લો કરી આપે છે એવું તેને લાગ્યું હતું. “ ખરેખર મહાત્માઓ પંકને પંકજનું ઉપસ્થાન માને છે. ”

મહાત્મા સોક્રેટીસ અને ભક્તમિરાંબાઈ આ નાશવંત દુનિયા છોડીને ચાલ્યાં ગયાં છે, પરંતુ તે દેશના સંતાનોને માટે અતિખેદ સાથે આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખે તેવો પ્રતિજ્ઞા પાળક સ્વર્ગની નિઃસરણી સમાન પન્થ સુકતા ગયા છે. પ્રતિજ્ઞા પાળવી એ દરેક વીરધીર મતુખ્યની ફરજ છે. પ્રતિજ્ઞા એજ સહજાનંદ છે.

કદાપિ કોધ જીરુસાથી, પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ ના થાતો;
મળે જો ઇન્દ્રની પદવી, તથાપિ ભ્રષ્ટ ના થાવું. ૪૨

વિવેચન:—હે બંધો ! તું કોધના જીરુસાથી પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થતો નહિ. તેમજ લોભના વશ થઈ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થતો નહિ, યદિ ઇન્દ્રની પદવી મળે તો પણ હે બંધો ! તારે પ્રતિજ્ઞા ધર્મથી ભ્રષ્ટ ના થવું જોઈએ. મહારાજા સૂર્યવંશશત્રપતિ પ્રતાપસિંહના બ્રાતા શક્તિસિંહ સ્વદેશભૂમિરક્ષણની જે સ્વભાવિક આન્તરિક પ્રતિજ્ઞા હોય છે તેનાથી ભ્રષ્ટ થયો, તેણે “ સલીમ ” નો પક્ષ સ્વીકાર્યો

અને માતૃ ભૂમિના નાંશાર્થે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેમાં વાસ્તવિક પ્રથે જન તેના ક્રોધના જુસ્સાનું હતું. ક્રોધના જુસ્સાથી વૈરની લાગણી સચેત થાય છે, અને મનુષ્યને અંધ બનાવે છે. તે સ્વજન્મભૂમિ દ્રોહી બન્યો. પણ અતે પશ્ચાત્તાપ યોગે ક્રોધનો નાશ થવાથી તેના હૃદયમાં સ્વદેશપ્રેમ જાગૃત થયો, દેહીપ્યમાન થયો, ઝળાઝળ જ્યોતિથી પ્રગટ થયો અને આંતરિક શાંતિ આપવાને સમર્થ થયો. પૃથ્વીરાજના પ્રતિપક્ષી કનોજના રાજા જયચંદ્રે ક્રોધ વૈરના જુસ્સાથી માતૃભૂમિ પાલનની સ્વભાવિક પ્રતિજ્ઞા હતી તેનાથી વિરુદ્ધ કાર્ય કરીને શહાદ્યુદ્ધિનને સ્વારી કરવાની પ્રેરણા કરી, તેથી પરમૂળનો નાશ કરતાં સ્વમૂળને જડમૂળથી ઉખેડી નાખ્યું. આર્ય ભૂમિનું સત્યાનાંશ પાળ્યું, વિદેશીઓને માતૃ ભૂમિઓ રીખાવવાને સોંપી દીધી અને સંહાને માટે વિદેશીઓની પરત્વ્રતાની બેડીમાં સ્વભૂમિને સોંપી દીધી. હા દુષ્ટ ક્રોધી સ્વાર્થી જયચંદ્ર ! તું તો તારું અશ્રવેત સુખ લઈને ગયો પરંતુ આર્ય માતાની બેડીઓને કોણ પ્રતિજ્ઞાપાળક વીર તોડી નાખ્યો. જયચંદ્ર ! તારો ગુનોહ નથી. પરંતુ ક્રોધના આવેશે તારું ભાન ભુલાવ્યું. પરસ્પર મિત્રોએ, બંધુઓએ, ભગીનીઓએ, સુવંદોએ, ગુરુઓએ અને શિષ્યોએ કદાપિ ક્રોધના જુસ્સાથી પ્રતિજ્ઞા પાલનથી ભ્રષ્ટ થવું નહિ. પરસ્પર મનુષ્યોએ પ્રેમની લાગણીથી-સંબંધથી અનેક જાગતાનાં પરસ્પરને વચન આપ્યાં હોય, ટેક લીધી હોય, કોલ કર્યાં હોય તેને ક્રોધના જુસ્સામાં આવી જઈને તોડવા ન જોઈએ. તેમજ લોભની લાગણીથી કોલ, પ્રતિજ્ઞા, વચનનો ભંગ ન કરવો જોઈએ. યુરોપીય રાજ્યો પૈકી કેટલાંક રાજ્યોએ લોભના વશે અધુના કેટલાંક વર્ષથી યુદ્ધદેવીનું તર્પણ ભરવા માંડ્યું છે. તે સમયને વિશ્વ સંમુતિ પથમાંથી દૂર કરી શકે તેમ નથી. રજેશુણ અને તમોશુણના તોષે થઈ પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ ન થવું જોઈએ અને તેના સરખી પદવીની લાલ-ચોમાં લપટાઈને પ્રતિજ્ઞાને તોડવી ન જોઈએ.

જરા વાતે વિરોધી થઈ, અભિમાને કુલાઈને;
વચનનો ભંગ ના કરજો, વિચારી ટેકને ધરજો. ૪૩

વિવેચન—હે મનુષ્ય!!! સામાન્ય વાતમાં વિરોધી થઈને અને અભિમાને પ્રુલાઈને વચનનો ભંગ કરીશ નહિ અને હૃદયમાં સંપૂર્ણ વિચાર કરીને ટેકને ધારણ કરજે. અમુક કાર્યને હું કરીશ, અમુકમાં અમુક રીતે હું આત્માનો ભોગ આપીશ, અમુક બાણુવામાં આવેલી વાતને હું બહાર નહિ કહું, અમુક રીતિએ સ્વભોગ આપીશ. અમુકને અમુક વખતે સહાયક થઈશ, અમુકને માટે અમુક કાર્ય કરીશ અને અમુક બાબતમાં આપેલા વચન પ્રમાણે વર્તીશ તેમાં કદિ સ્કૂટ કરીશ નહિ, ઇત્યાદિ અનેક વિષયોની પ્રતિજ્ઞા કરીને, વચન આપીને, પશ્ચાત્ અમુકની સાથે કોઈ પ્રસંગે વિરોધી બનીને વચનનો ભંગ કરીશ નહિ. અમુક વચનનો ભંગ કરીને અમુક હાનિ પહોચાડવાની સાથે વચન ભંગ કરવાથી પોતાની અનન્તગણી હાનિ થાય છે, તેનો હે મનુષ્ય! ખ્યાલ કર! ગુજરાતનો પ્રધાન માધવ સ્વકર્ણનૃપ સાથે સ્ત્રીસંબંધે વિરોધ થવાથી દેશદ્રોહી બન્યો અને પોતાની જન્મભૂમિ ગુજરાતની પડતી થાય એવી રીતે તેણે અલ્લાઉદ્દીનેને ઉસ્કેર્યો. તેનું પરિણામ એ આન્ધુ કે ગુજરાતની પડતી થઈ, હિંદુસ્થાનનો સુકોમળ બગીચો સુકાઈ ગયો, સુકુમાર વેલડીઓ માધવની ઇર્ષ્યા કરતી સુષ્ક બની ગઈ, સુગંધી કુદોએ સ્વગંધીની શ્રેણિને ત્યજી દીધી—સર્વત્ર “સહારાના” રણ જેવું દેખાવા લાગ્યું. ગુર્જાપટ્ટીઓ હતાશ પામ્યા. કર્ણુ-દક્ષિણમાં આવ્યો પ્રયો. પરંતુ માતૃભૂમિને ઉદ્ધારવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં સ્વજીવનની આહુતિ આપી. દુષ્ટ, દેશદ્રોહી માધવની પણ દુષ્ટ દશા થઈ. પરધર્મી થવાને ના-કબુલ થતાં તે પણ નીચની માફક વિદેશી કૂતરાઓથી, અહીં તહિં કરડાવા લાગ્યો. અલ્લાઉદ્દીને માધવને કહ્યું કે, “તારી જન્મભૂમિ, તારો રાજા વચન ઇત્યાદિ તેનાથી તું વિરૂદ્ધ પડ્યો. જે નૃપતિ પાસે રાજકીય બાબતો નહિ હોવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પ્રધાન થયો હોતો, તે વચનનો ત્હોં ભંગ કર્યો, તો માફ તું શું ઉકાળવાનો છતો” એમ કહીને તેનો તિરસ્કાર કર્યો. આ ઉપરથી હે મનુષ્ય! તું જરા જરા વાતમાં, જરી જરી બાબતમાં વિરોધી થઈ વચનનો

ભંગ કર નહિ. અભિમાન, ઇર્ષ્યાથી પુલાઇને વચનનો ભંગ ના કર. આ વિષયને તારા હૃદયમાં પળે પળે ધારણુ કર.

**પ્રતિજ્ઞાઓથી પડેલાઓ, જગત્માં અન્યને પાડે;
કદી ના સંગતિ કરજે, થશે સંગત અસર તેની. ૪૪**

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞાથી પતિત મનુષ્યો જગત્માં અન્ય મનુષ્યોને પાડે છે. હે મનુષ્ય ! એવા પ્રતિજ્ઞાથી પતિત મનુષ્યોની સંગત કર નહિ. તેઓની સંગતિથી તેઓના વિચારો અને પ્રતિજ્ઞા પતિત આચારોની ત્હને અસર થશે. જેવી સંગતિ તેવી અસર થઈ થાય છે અને થવાની. જેવો સંગ તેવો રંગ ખેસે છે. પુસ્તકો કરતાં સંગતની અસર વધારે થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાલન, પ્રતિપાઠક પુસ્તકો કરતાં પ્રતિજ્ઞાપાળક મનુષ્યોની સંગતિથી પ્રતિજ્ઞાપાલન કરવા માટે અત્યંત અસર થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનથી ભ્રષ્ટ થયેલા મનુષ્યોની સંગતિથી વિજળી કરતાં પણ અધિક ઝડપથી પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટતાથી અસર થાય છે. ‘એક ભ્રષ્ટ થયેલ સોને ભ્રષ્ટ કરે અને એક સુધરેલો સોને સુધારે’ એમ જે કહેવામાં આવે છે તે સત્ય છે. પતિવ્રતા ધર્મ-પાલનરૂપ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયેલ ગુજરાતના રાજા કરણધહેલાની રાણીએ સ્વધર્મનો નાશ કર્યો, અને પોતાની પુત્રીને પોતાના ધર્મથી મ્યૂત કરવા પકડી મંગાવી. હુબરો સ્વદેશીઓના રકતની નદીઓ વહેરાવી. હિંદુધર્મનું સત્યાનાશ વાળી નાખ્યું. ભારત પરદેશીઓની બુદ્ધિ બેડીઓમાં સંકડાઈ ગયો. પતિતઃ પાતયતિ સર્વમ્ ! આ વાક્ય સર્વાંશે સત્ય છે. એક નાક કપાયેલ મનુષ્ય સોના નાક કપાવીને પોતાના જેવા કરે છે. પ્રતિજ્ઞાઓ, ટેક, વચન, બાધાઓ, આખરીઓ, લેનારાઓનો જ્યાં ત્યાં રાફડો ફાટેલો જણાય છે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરનારાઓ તો આંગળીના ટેરવા ઉપર ગણાય તેટલા અદ્વ નીકળી આવે છે. ખોલેલા શાબ્દોમાં રાજ્ય છે; પાલન કરવામાં સ્વર્ગ છે અને પતિત થવામાં નરક છે. જેવી રીતે નરકના કીડાને કોઈ બહાર કાઢી સ્વચ્છ જગ્યાએ મૂકે તો કાંતો તેઓનું મરણુ નીપજે, કાંતો તેઓ તરફ-

ડીઆં મારે. તે પ્રમાણે પતિત મનુષ્ય અન્યોને ડુબાડવાના તરફડીઆ માર્યા કરે છે. પ્રતિજ્ઞાના લઢાણુનો રસ સ્વાદવો એ શૂરવીર, ધીર, બહાદુરોનાં ભાગ્ય છે. હે મનુષ્ય !!! તું કદાપિ પ્રતિજ્ઞા પતિત મનુષ્યોની સંગત કર નહિ. પડતો મનુષ્ય અન્યને પાડે છે. કહેવત છે કે “ડુબતો ડુબાડે અને પડતો પાડે.” ગમે તેવી પ્રતિજ્ઞામાં મનુષ્ય સજ્જડ હોય તો પણ પ્રતિજ્ઞાથી પતિતની સંગતિ કરતાં અવશ્ય પડવાનું થાય છે. પૃથુરાજ ચૌહાણનો પ્રધાનપુત્ર વિજયસિંહ પોતે સ્વદેશધર્મપાલન પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થયો, અને તેની સંગતિ કરનારાઓને તેણે પાડયા. આંબા અને લીંબડા બન્ને એકજ સ્થાનમાં ઉછરી મોટા થયા હોય છે અને પરસ્પર બન્નેનાં મૂળ લેગાં આતપ્રોત થઈ ગયાં હોય છે, તો લીંબડાની સંગતિથી આંબાની કેરીની મીઠાશમાં ફેરફાર થાય છે. યતઃ અંબસ્સય નિંબસ્સય દુન્હિવિસ્માગયાઈં મૂલાઈં, સંસમ્ભોળવિ-ગટોં અંબોનિંબત્તણં પત્તો ॥ વચન ભાંગ કરનારાઓને તો સો હાથથી નમસ્કાર કરવાની જરૂર છે.

**વચનની ટેક ધરવાનું, શિખ્યો નાતો શિખ્યો તું શું ?
પ્રતિજ્ઞા પાળતાં શિખ્યો, શિખ્યો ત્યારે સકળ બીજું. ૪૫**

વિવેચન:—હે આત્મન્ ! જો તું વચનની ટેક ધરવાનું ન શિખ્યો તો અન્ય શું શિખ્યો ? અર્થાત્ કાંઈ પણ શિખ્યો નહિ. જો તું પ્રતિજ્ઞા પાળવું એમ શિખ્યો તો અન્ય સર્વ કળા શિખ્યો એમ ત્હારે અવશ્ય જાણવું. આગમો, ચાર વેદ, એકસો આઠ ઉપનિષદ્ , કુરાન, બાઇબલ, વિગેરે અન્ય પુસ્તકો વાંચીને, વિજ્ઞાનાદિ અનેક વિષયોનો અભ્યાસ કરીને મહા વિદ્વાન્ ગણાયો હોય તો પણ જો પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું ના શિખ્યો તો તું કાંઈ પણ શિખ્યો નથી. કરોડો પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરીને મગજના જ્ઞાનતંતુઓને થકવી નાખી મહાશિક્ષક તરીકે તું પ્રખ્યાત થયો. હોય તોપણ વચન પાળવાનું હૃદય શિક્ષણ તો તેં અહ્યું નથી તેથી ત્હારું સર્વ પ્રકારનું લીધેલું શિક્ષણ નિરર્થક છે, વ્યર્થ છે, કિંમત વગરનું છે—કાંકાં મારવાનું છું. જો તું

પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું જ એક જ શિક્ષણ સંપૂર્ણ શિષ્યો તો તહે કરો એ પ્રિય-
 યોનું શિક્ષણ મેળવ્યું એમ નકકી બાણવું. સર્વ શિક્ષણ કરતાં પ્રતિજ્ઞા
 પાળવાનું શિક્ષણ મહાન છે. “ તારકોમાં રજનીપતિ, વૃક્ષોમાં કલ્પ-
 વૃક્ષ, પર્વતોમાં મેરૂ, મનુષ્યોમાં ચક્રવર્તિ, સર્વ રસોમાં શાંત રસ,
 ભક્તિયોમાં સ્વાર્થણ ભક્તિ, સર્વ ગુણોમાં વિનયગુણ, સર્વ વ્રતોમાં
 બ્રહ્મચર્યવ્રત, સર્વ દાનોમાં અભયદાન, સર્વ જ્ઞાનોમાં આત્મજ્ઞાન, સર્વ
 ક્રિયાઓમાં નિર્લેપ ક્રિયા, સર્વ ળોમાં યોગબળ, સર્વ ળોમાં ગરૂડ,
 સર્વ વનચરોમાં મૃગેન્દ્ર, સર્વ શૂરોમાં ધર્મશૂર, સર્વ તેજમાં સૂર્યનું
 તેજ, પંખીઓમાં સર્વોત્તમ હંસ, અને સર્વ જોમાં મેઘનું જળ તેમ
 સર્વ શિક્ષણમાં પ્રતિજ્ઞા, ટેક, વિશ્વાસ, બોલ પાળવાનું શિક્ષણ મહાન
 છે, ઉત્તમ છે, સર્વોત્તમ છે, સાગર સમાન છે, પૃથ્વી સમાન નિશ્ચળ
 છે. આકાશ સમાન સર્વ વ્યાપી છે, દેદીપ્યમાન છે, ઉજ્જવળ છે,
 અમર છે. અજર છે.

જેનો બોલ હાથમાં નથી તેનું હૃદય હાથમાં નથી. પતિવ્રતા
 ધર્મની ટેકથી સતીઓ સ્વસ્વામિની પછવાડે અગ્નિની ભરભરૂતી
 રહેમાં હસતા સુપ્રસન્ન મુખે બળી ભરમી ભૂત થઈ બાય છે તે
 ખરેખર વિચાર શ્રેણિમાં પ્રથમ સ્થાન આપવા યોગ્ય છે. પ્રતિજ્ઞાનું
 વર્ણન કરવું, તત્સંબંધી ચર્ચા કરવી તે મગજ, બુદ્ધિનું કામ છે.
 પરંતુ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું એ તો હૃદયબળનું કાર્ય છે. મગજ
 બુદ્ધિ કરતાં પ્રેમ, શૈર્ય, અને પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં કરોડ દરજ્જે
 હૃદય ઉત્તમ છે, માટે પ્રતિજ્ઞા પાળતાં જે શિષ્યો તે અન્ય સંકળ
 શિષ્યો એમ કહેવું તેમાં કોઈ બાતનો વિરોધ આવતો નથી. બાળ-
 કોને ગળથુથીમાં પ્રતિજ્ઞા પાળનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ, કે જેથી
 અન્ય મનુષ્યો પ્રતિ તે પોતાના હૃદયની સારી છાપ પાડી શકે
 પ્રતિજ્ઞાપાળક મૈત્રી મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં અન્યને જેટલું
 શિક્ષણ આપી શકે છે તેટલું હજારો પુસ્તકો, અને પ્રતિજ્ઞાની પ્રશંસા
 કરનારાઓ હજારો ઉપદેશકો પણ તેટલું શિક્ષણ આપી શકતા નથી.

ફરી જાતી જીભલડી જે, પ્રતિજ્ઞા બોલીને ક્ષણમાં;
અહો એ જીભ સર્પિણી, રહે ત્યાં ભય કહો કેવો? ૪૬

વિવેચન—પ્રતિજ્ઞા બોલીને જે જીભ ક્ષણમાં પ્રસંગોપાત ફરી જાય છે તે જીભ અરેખર કાળીનાગણના જેવી છે. એવી જીભનો જ્યાં વાસ છે ત્યાં ઘણો ભય રહેલો છે. પ્રતિજ્ઞાબોલીને ફરી જનારી જીભલડીને સર્પિણીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. તે અરેખર યોગ્યજ છે. સર્પિણી જ્યાં રહે છે ત્યાં લોકોને ઘણોજ ભય હોય છે. સર્પિણી જેને કરડે છે તેનો નાશ કરે છે. તદ્વત્ જીભલડીપ સર્પિણી જે સુખમાં રહે છે, તેનાથી આખું વિશ્વ ડરતું રહે છે, અને જીભલડીપ સર્પિણી જેને કરડે છે તેનો નાશ કરે છે. નિત્યાત્મસુખ તો આવી નાગણીને જીતવામાંજ છે. સંતપુરુષો કદાપિ સ્વજીભને સર્પિણી બનાવતા નથી. માટે અન્ય સુસમનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞાથી ફરી જામને કદાપિ સ્વજીભને કાળીનાગણ બનાવવી જોઈએ નહિ. જેના સુખમાં પ્રતિજ્ઞાથી બદલાતી જીભલડી રૂપ સર્પિણી વસે છે, તેને કદાપિ જાંપીને બેસવાનો વખત આવતો નથી. દરેક મનુષ્યે હસેશાં અલ્પ બોલવાની ટેવ પાડવાથી કદાપિ જીભ, સર્પિણી બનતી નથી. કોલથી ફરીજનારી જીભલડીપ સર્પિણી જ્યાં વસે છે ત્યાં સદાકાલ અશાંતિ અને ભયનો વાસો છે, એવું જાણીને સુસમનુષ્યોએ બોલેલા બોલથી ફરી ન જવું જોઈએ.

શરીરો નહિ અમર રહેતાં, મજ્યું તે ભિન્ન થાવાનું;
જગતની લાલચો છોડી, પ્રતિજ્ઞા પાળજે પૂરી. ૪૭

વિવેચન:—પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે ખાસ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. મનુષ્યોનાં શરીરો અમર રહેતાં નથી. સમઘાતુની ગંદીકાયા બનેલી છે. આત્માને જે જે પુહ્ગલયોગે મજ્યું છે તે એકદિવસ ભિન્ન થનાર છે. કોઈનું શરીર સદાકાળ રહ્યું નથી અને રહેવાતું નથી. તો પછી શરીરની મમતા ધારણ કરીને પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવાની શી જરૂર છે? અલબત્ત કાંઈ પણ જરૂર નથી. પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળવામાં

આવે તો પણ કાયાનો તો એક દિવસ નાશ થનાર છે. તો પછી પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં શરીર નષ્ટ થઈ જાય તો તેની શા માટે મમતા રાખવી જોઈએ? પ્રાપ્ત કરેલું ધન પણ સદાને માટે રહેતું નથી. કરોડો ધનપતિઓ ચાલ્યા ગયા. મહાયજ્ઞવર્તિઓ, સાર્વભૌમનૃપે: તેમજ કકડા ભૂમિના મગફળ માલીકો પણ ચાલ્યા ગયા. નવનંદરાજાઓ કે જેઓએ દરિયામાં સુવર્ણની ડુંગરીઓ ખનાવી હતી તેઓ પણ ચાલ્યા ગયા. રામ રાવણ સરખા પણ ચાલ્યા ગયા. મહર્ષિઓ, ઋષિઓ, મનુષ્યો, પ્રાણી, તેમજ સર્વ જગત્ જંતુઓ, આ નાશવંત દેહ છોડીને ચાલ્યા ગયા છે. ભર્તૃહરિએ વૈરાગ્ય શતકમાં કહ્યું છે કે:-

યદા મેરુઃ શ્રીમાન્નિપતતિ યુગાન્તાગ્નિનિહતઃ,
સમુદ્રાઃ શુષ્યન્તિ પ્રચુરમકરગ્રાહનિલયાઃ ।
ધરા ગચ્છત્યન્તં ધરણિધરપાદૈરપિ ધૃતા,
શરીરે કા વાર્તા કરિકલમકર્ણાગ્રચપલે ॥

એક ડગલું પણ કોઈની સાથે ધન ગયું નથી, તો પછી એવં લક્ષ્મીદેવીના પૂજારી બનવાથી શો લાભ. શા માટે સ્વકર્તવ્યપરાયણ તાથી વિમુખ થવું જોઈએ? શરીર અને ધન કરતાં પણ સ્વકર્તવ્યતાની આવશ્યકપ્રતિજ્ઞાવચન, ટેકની અનંતગણી વિશેષકિસ્મત છે. સગાં કુટુંબી પણ સદાકાળ સાથે રહેતાં નથી. પંખીના મેળાન જેવી તેમની સ્થિતિ છે. અમરમહેલો નથી રહેતા, અમરનામો નથી રહેતાં, આકાશમાં પ્રગટતીવિદ્યુત્પેટે આદેહની સ્થિતિ છે સ્વાત્માની પ્રતિજ્ઞાપાલન મહત્તા સમાન અન્યકોઈની મહત્તા નથી તો પછી કુટુંબ દુનિયાનાસામુ જોઈ સ્વપ્રતિજ્ઞાથી શામાટે ભ્રષ્ટ થવું જોઈએ, પ્રતિજ્ઞા, વચન, ટેકના માટે ઇલાંડ, ડ્રાન્સ વિગેરે રાજ્યો વર્તમાનમાં ચાલતાં યુદ્ધોમાં લાખોમનુષ્યોની આહૂતિ આરો છે. બાહ્ય વૈષયિકસુખો પણ સદાકાળ રહેતાં નથી તો પછી વૈષયિક સુખો અને વૈષયિકપદાર્થોની લાલચથી પણ સ્વયોગ્ય આવશ્યક જે પ્રતિજ્ઞાઓ. ટેકો ખોલો છો, તેનાથી શા માટે ભ્રષ્ટ થાઓ છો? શરીર

ધન, વૈધયિકપદાર્થોં કરતાં સ્વપ્રતિજ્ઞા વચન ટેકની ઘણી અમરતા, ઉપયોગિતા અને આવશ્યકતા છે, એવું ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. એકવખત ફરીથી શ્રીમદ્ ભર્તૃહરિના 'વૈરાગ્યશતકતુ' વાચન કરીએ અહા મનુષ્યની કેવી સ્થિતિ છે, તેનો તો જરા ખ્યાલ કરો ? નિશ્ચિંત વેદીઆઠોરની માફક, રાસભાની માફક ભાર વહન કરતાં છતાં પણ એકવખત નીચેના શ્લોક તરફ ધ્યાન આપો.

કૃચ્છ્રેણામેધ્યમધ્યે નિયમિતતનુભિઃ સ્થાયતે ગર્ભવાસે,
કાન્તાવિશ્લેષદુઃસ્વવ્યતિકરવિષમો યૌવને ચોપભોગઃ ।
નારીણામપ્યવજ્ઞા વિલસતિ નિયતં વૃદ્ધભાવોપ્યસાધુઃ,
સંસારે રે મનુષ્યા ! વદત્ત યદિ સુખં સ્વલ્પમપ્યસ્તિ કિંચિત્ ॥

અહા ખરેખર આ સંસારમાં નિશ્ચલ સુખ નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાંજ સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે; કારણ કે પ્રતિજ્ઞા પાલનથી હૃદય પુલકિત થાય છે, આનંદ પામે છે, અને તેથીજ સંસાર સુખમય ભાસે છે. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન; જતન, સેવન, તેજ વસ્તુસ્થિતિ તપાસતાં અતિ મધુર છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનની સુવાસ મનુષ્યના હૃદય ઉપર પ્રસરાવી દે છે.

હે મનુષ્ય !!! તું જગત્ સંબંધી અર્થાત્ જગત્ના પદાર્થોં સંબંધી જે જે દુષ્ટ લાલચો રાખતો હોય તે તે દુષ્ટવાસનાઓનો ત્યાગ કરીશ તોજ પ્રતિજ્ઞાપાલનધર્મમાં પ્રવર્તીશકીશ. તે લાલચોને દૂર ફેંકી દઈને પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઈએ. પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી અનેક પ્રકારનું સુખ થાય છે. આત્માની શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે. માટે જગત્ના પદાર્થોંની લાલચમાં ન ફસાતાં પૂર્ણપણે પ્રતિજ્ઞા પાળ. પ્રતિજ્ઞાનું રહસ્ય સ્વયંમેવ તને જણાશે

નપુંસક-તે ગણાવાનો, પ્રતિજ્ઞાથી હઠે પાછો;
પ્રતિજ્ઞા જો ફેરે કીધી, પછી એ માનવી શાનો ? ૪૮
પ્રતિજ્ઞાની ખરી ટેકે, વધે છે નેક માનવનો;
પહે વિશ્વાસ તેનો બહુ, ફેરે એ કાર્ય ધારેલાં. ૪૯

વિવેચન—જે પ્રતિજ્ઞાથી પાછો હઠે છે, તે વિશ્વમાં નપુંસક ગણાય છે. જેનામાં કાર્ય કરવાની શક્તિ નથી હોતી તે નપુંસક ગણાય છે. પુરૂષનો વા સ્ત્રીનો આકાર હોય પરંતુ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ન પ્રવર્તાય તો નપુંસકત્વપદ્ધતે વિશ્વમાં લોકો તેને વ્યવહારે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. જે પ્રતિજ્ઞા કરીને પાછો હઠે છે, જે નામરૂપના મોહમાં મુંઝાઈને પ્રતિજ્ઞા માટે આત્મશક્તિનો વ્યય કરતો નથી, જે આત્માર્પણ વખતે પાછો હઠી જાય છે, જેને પોતાની પ્રતિજ્ઞાદિકર્તવ્યતા માટે શૂરાતન ચડતું નથી અને જેને આત્મશક્તિઓનો સ્વાશ્રયમાં વિશ્વાસ નથી; તે નપુંસક છે. પ્રતિજ્ઞાદિ કાર્યોથી પાછો હઠનાર નવ નવ ગજની મુછો વાળો હોય અને ભૂંડની પેટે બસ્તાર વાળો હોય તોપણ તે નપુંસક છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનનું પુરૂષાર્થ દરેક મનુષ્યના આત્મામાં ખીલી શકે છે. પરંતુ પોતાની પ્રતિજ્ઞા વિના અન્યવિશ્વના સામુ ન જોવામાં આવે ત્યારે તે કાર્ય યની શકે છે. પ્રતિજ્ઞા જો કરેલી ફરતી હોય તો, એ પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ, માનવ જાતિમાં ગણાય નહિ.

પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ થવાથી પુરૂષત્વનો નેક, ટેક રહેતો નથી. માટે નામદર્દીનો ત્યાગ કરીને કીધેલી પ્રતિજ્ઞાએને પાળવી જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞાની ખરી નેકટેકવડે મનુષ્યનો ટેક વધે છે. એમ જે કથવામાં આવ્યું છે, તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. જે પ્રતિજ્ઞાની ટેકથી પોતાનો નેક જાળવી રાખે છે, તેનો વિશ્વના લોકોમાં અત્યંત વિશ્વાસ અધામ છે, અને તે ધારેલાં કાર્યોને કરી શકે છે. ખરી કસોટીના પ્રસંગે પ્રતિજ્ઞાની ટેક જાળવવાથી નેક વધે છે. જે નેક તરવારની ધાર વડે વધતો નથી તથા લક્ષ્મી સત્તાવડે વધતો નથી, તે ખરેખર પૂર્ણ પ્રતિજ્ઞા પાલનથી વધે છે. આફ્રિકામાં મોહન કરમચંદ ગાંધી સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞાને લઈને ધારેલાં કાર્ય પાર પાડવા શક્તિમાન થયા છે. પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તાવે રહેવાથી લોકોને પોતાના ઉપર વિશ્વાસ બેસે છે. લાખો અને કરોડો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારા વહેપારીઓ ખરેખર બોલેલા વચન પ્રમાણે ટેક રાખવાથી વિશ્વમાં ફાવી જાય છે. પ્રતિજ્ઞાની ખરી ટેક વિના બોલેલા બોલોની ધૂળી જેટલી પણ કિંમત નથી. માટે

મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવા માટે અને તેથી જગતમાં વિશ્વાસ બેસાડવા માટે સ્વાર્પણ કરવું જોઈએ. નિયમિત પ્રતિજ્ઞાને ઉચ્ચ કોટીપર લાવવાને વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞાને ત્યજે ભીડ, વિપત્તિયો પડે ત્યારે;
વિપત્તિયો સહી પૂરી, પ્રતિજ્ઞા પાળતો શૂરો. ૫૦

પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ પાળકની, ચરણ ધૂલી જ પૂજતી;
અહો તે ધૂલીમાં પણ કંઈ, ભરાતું સત્વ પૂજ્યજ છે. ૫૧

વિવેચન—જ્યારે શીર્ષપર વિપત્તિયો આવીને પડે છે, મૃત્યુ સામું ગર્જના કરીને ઉભું રહે છે, ખાવા પીવાના સાંસા પડે છે, અનુકુળ સંયોગો ફરી જાંધને પ્રતિકુળ દેખાય છે, સ્વપક્ષના મનુષ્યો સામા પક્ષમાં પેસીને શત્રુ બને છે, શીતાતપનાં કઠીન અસહ્ય દુઃખો સહન કરવાં પડે છે, લોકો ધિક્કાર આપે છે, કોઈ મનુષ્ય પણ પોતાને આન્યાસન આપવા એક શબ્દ તો શું પણ એક શબ્દની વર્ગણા માત્ર પણ કહેતો નથી. લોકો પોતાની હાંસી કરે છે અને આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિથી ઘેરાઈ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્ય યાસેથી લક્ષ્મી દેવી વિદાયગિરી માગીને પલાયન કરી જાય છે. જો કે મનુષ્ય તેનો તે છે, તેજ ઇન્દ્રિયો છે, તેજ નામ છે છતાં મનુષ્ય ધનરહિત થતાં ગાભરો, વિચિત્ર બની જાય છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે:—

તાનીન્દ્રિયાણિ સકલાનિ તદેવ નામ,
સા બુદ્ધિરપ્રતિહતા વચનં તદેવ ।
અર્થોષ્મણા વિરહિતઃ પુરુષઃ સ एव,
ત્વન્યઃ ક્ષણેન ભવતીતિ વિચિત્રમેતત્ ॥

અહા લક્ષ્મીદેવીની કૃપા અલૌકિક છે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા દેવી તો તેથી અધિકપદ મનુષ્યના હૃદય ઉપર ધારણ કરીને સ્વર્ગની સિદ્ધિ નિસરણી પ્રાપ્ત કરવાને મનુષ્યના જીવનને ઉત્તેજિત કરે છે. જ્યારે

લક્ષ્મીદેવી. અલ્પ સમયને માટે મનુષ્ય જીવન ઉબ્ધુ બનાવે છે ત્યારે. પ્રતિજ્ઞા દેવી ચહાયશો મુખ હોય વા દુઃખ હોય, ચહાયશો પૈસો હોય વા ન હોય, તોપણ તે દેવીની આરાધના કરનારનું જન્મ મરણનું દુઃખ સદાને માટે નાશ કરે છે.

ભીરૂ હંમેશાં સુપ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરી નાખે છેને પોતાની ટેકને શુભાવી દે છે. ચિતોડના મહારાણાઓઉપર પ્રતિજ્ઞાત્મજ દેવાના અનેક પ્રસંગો આવી પડયા, પરંતુ તેઓએ સૂર્યવંશીની પ્રતિજ્ઞાનો ટેક ત્યજ્યો નહિ. પિતૃઓની મહાન્ જાતિને કલંક લગાડયું નહિ. શશાંક કલંકિત છે કિંતુ સૂર્યનારાયણુ તો કલંકરહિત છે. તો સૂર્યવંશી નૃપો કદાપિ સ્વગોત્રને કલંકિત કરી શકેજ નહિ. જ્યારે કલંક રહિત ગોત્ર વા મુખ હોય છે ત્યારેજ બહાદુરીથી સ્વમુખ ઉચ્ચ રાખી શકાય છે અને વિશ્વમાં વાહવાહ કહેવાય છે.

સમ્રાટ્ કમળે સ્વમુખેથી ભર સભામાં વિપત્તિ વાદળથી ઘેરાયલા જીવતાસૂર્ય મહારાણાપ્રતાપની પ્રશંસા કરી, વખાણુ કર્યાં, તે શું માન ગણાય નહિ ? ખરેખર સ્વપક્ષ પરપક્ષનો ધન્યવાદ તેજ સ્વર્ગની સુંદરીઓના આલિંગન કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. કહ્યું છે કે:—

અભિમુખનિહતસ્ય સતસ્તિષ્ઠતુ તાવજ્જયોડ્યવા સ્વર્ગઃ ।

ઉમયબલસાધુવાદઃ શ્રવણસુસ્વોડસૌ વતાત્યર્થમ્ ॥

અનેક વિપત્તિયો સહન કરીને શૂરવીર પૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે: મહારાણા હમીર, કુંભો, પ્રતાપ, વનરાજ, ચંદ્રગુપ્ત, ચંદ્રગા-રોટ, વિગેરે પ્રતિજ્ઞા પાળકોની વિશ્વમાં ચરણુધૂલી પૂજાય છે અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞાપ્રતટેકને પાળનારાઓની પગનીચેની રજનાં કણો પણુ અન્ય જનોવટે પૂજાય છે. શીર્ષપર ચડાવાય છે, પ્રતિજ્ઞા પાળકોની ચરણુ ધૂલી ખરેખર વિશ્વમાં વંદનીય છે. વચનપાળક, પ્રતિજ્ઞાપાળક બનવું મહા મુશ્કેલ છે. પ્રતિજ્ઞાપાળકની ચરણુ ધૂલમાં પ્રતિજ્ઞાપાળકના શરી-રનાં આદોલનોનું સત્વ ભરાય છે, અને તેના પૂજકોપર અત્યંત અસર

થાય છે. વ્રત, ટેક, પ્રતિજ્ઞાપાળકોનાં જ્યાં શરીર પડ્યાં છે તે તે સ્થાને તે લોકો તીર્થ માનીને પૂજે છે, વંદે છે, સ્તવે છે. ત્યાંના આન્દોલનોને હૃદયપુટમાં ઉતારે છે. તીર્થોની ઉત્પત્તિ ખરેખર મહાપુરૂષોના સ્પર્શ તથા શરીરત્યાગ વિગેરેથી થઈ હોય છે. હિંદુસ્થાનમાં ટેકીલાવ્રતધારી પ્રતિજ્ઞાપાલકો ઘણા થયા છે, તેથી હિંદુસ્થાનને આર્યદેશ તરીકે મહાપુરૂષો કહે છે. પ્રતિજ્ઞાવ્રત પાળનારાઓનું આર્યાવર્ત મહારથાન છે. મહાવીર, કૃષ્ણ, રામ, ગૌતમ, બુદ્ધ, યુધિષ્ઠિર, દ્રોણાચાર્ય, ભીષ્મપિતામહ, ઇશુકાઈસ્ટ, મહમદ પેગમ્બર, કબીર, તુળસીદાસ, હેમચંદ્ર અને તુકારામ, તીર્થંકરો, મહાપુરૂષો, મહાત્મા ગણાતા અનેકમહાપુરૂષોની ચરણધુળવડે આર્યાવર્ત પવિત્ર થયો છે. “ તેથી આર્યદેશની એક ચપ્પી ધુળમાં પણ અનેક શુભ સાત્વિક ગુણનું વાતાવરણ સમાયું છે, તેથીજ તે પાંચ ખંડો તો શું પણ અખિલ વિશ્વમાં સુવર્ણભૂમિ તરીકે ગણાય છે, તે આરાધ્ય દેશ ગણાય છે. ” મહાનૃસિંહીશો પણ તેજ દેશને લઈને સમૃધ્ધિના, વૈભવના અને મહાન્ રાજ્યની પ્રાપ્તિના વિચારો માત્રમાં તે સોનેરી દેશમાં રહેવાને ઉત્સુક બની જાય છે. તેઓમાં કેટલાક તો આ દેશમાં જો જન્મ્યા હોત તો તેઓનું જીવન ભાગ્યશાળી થાત એવું માને છે. સ્વામી વિવેકાનંદ જેવાઓએ અમેરીકામાં “ આર્યાવર્તની એક ચપ્પી ધુળમાં જે સત્વ રહ્યું છે તે અન્યદેશમાં નથી ” એમ જે કહ્યું છે તે ખરેખર પ્રતિજ્ઞાપાલક પુરૂષો, ભકતો, યોગીઓ અને સતીઓની ટેકની પવિત્રતા માટે છે.

વિવેકે સહુ વિચારીને, પ્રતિજ્ઞા ધારવી પશ્ચાત્;

કરીને તું કરીશ ના કંઈ, મરણુ છે સર્વના માથે. ૫૩

વિવેચન—વિવેકથી વિચાર કરીને પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ. વિવેક વિનાની પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં લાભને બદલે ઘણી હાનિ પ્રાપ્ત થાય છે. જે કંઈ કરવું તે વિચારીને કરવું. જે કંઈ બોલવું તે વિચારીને બોલવું. જે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં આવતી હોય તેમાં લાભ શો છે

મને હાનિ.કંઈ છે તેનો પૂર્ણ વિવેક કરવો જોઈએ. આત્માને, કુટુંબને, સમજાને અને દેશને લાભ છે વા હાનિ છે તેનો તરતમયોગે વિચાર કરવો જોઈએ અને પ્રશ્નાત્ પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરવી જોઈએ એવો જ્ઞાની-ઓનો ઉપદેશ છે. પ્રતિજ્ઞાનું પ્રથમ જ્ઞાન કરવું અને પશ્ચાત્ પ્રતિજ્ઞા કરવી એ અપૂર્વ સિદ્ધ નિયમ છે તેનો ભંગ કરીને પ્રતિજ્ઞા કરવાથી સ્વપરને ઘણી હાનિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રતિજ્ઞાઓ પ્રથમ વિચારરૂપ સૂક્ષ્મ-સૃષ્ટિમાં ઉદ્ભવે છે અને પશ્ચાત્ તેનું કાર્ય, પ્રવૃત્તિથી સ્થૂલ જગત્માં દર્શન થાય છે. પ્રતિજ્ઞાના હબરો, લાખો, કરોડો, પરાર્ધ અને અસંખ્ય ભેદો છે. શુભાદિક અનેક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓનું સ્વરૂપ પ્રથમ અવયો-ધનું જોઈએ. કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ આદેય છે કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ હેય-ત્યાગ્ય છે અને કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ આદેયહેયમિશ્રિત છે. પ્રતિજ્ઞા કરવાથી પ્રામાણ્યજીવનસૃષ્ટિનો આરંભ થાય છે માટે પ્રતિજ્ઞા લેતાં પૂર્વે સર્વ શુભાશુભ આખતોનો વિચાર કરીને પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ. દેવ ગુરૂ સાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કરવી. સંઘ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરવી. ગુરૂજનોની સલાહ લેઈ પ્રતિજ્ઞા કરવી. કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ લેતાં પૂર્વે કેટલાક કાળની રાહ જોવી. પ્રતિજ્ઞા લેવાનો એકદમ હૃદયમાં ઉભરો આવે છે; પરંતુ તેનું પાલનસામર્થ્ય આત્મામાં છે કે નહીં? તેનો વિવેકપૂર્વ વિચાર કરવાને પરિણામિક યુદ્ધિવાળા મનુષ્યોની સલાહ લેવાની અત્યંત જરૂર છે. કેટલાક વિવેકથી વિચાર કર્યા વિના પ્રતિજ્ઞાઓ ગ્રહે છે; પરંતુ પશ્ચાત્ તેઓ જરા માત્ર હાનિ આવતાં વા વિઘ્ન નડતાં સંશયી બનીને તુર્ત પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરી દે છે. અતએવ ઉપર્યુકત દુહામાં ગુરૂવર્ય્ય કથે છે કે હે ભવ્યમનુષ્ય તું પ્રથમ વિચાર કરીને વિવેકવડે પ્રતિજ્ઞા કર અને કર્યા બાદ ડરીશ નહિ. સર્વથી મહાન્ મરણ્યલીતિ છે. મરણસમં નસ્થિ મયં. મરણસમં નાસ્તિ મયસ્ મૃત્યુ સમાન ભય નથી. આ વિશ્વમાં જન્મ્યા છે, તેટલા મરવાના છે. જાતસ્યહિ ધ્રુવં મૃત્યુઃ ત્યારે પ્રતિજ્ઞા પાળતાં આ માટે ડરવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાપાલન રણ્યમેદાન-માંથી ડરતાં પણ મર્યા વિના છૂટકો નથી ત્યારે બહેતર છે કે સર્વ સુસ્ત મનુષ્યોએ સ્વપર પ્રગતિ માટે પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં મરવું. પ્રતિજ્ઞાથી

પતિજ્ઞા પાલન

૬

ભ્રષ્ટ થએલના મસ્તકે મરણુ છે તેથી તેને મરણુ ત્યજી પાલન કરવું જોઈએ. તે મર્યાદિત રહેવા જોઈએ. નથી. અલગે અલગે પાલનમાં જીવતાં મૃત્યુ પામવું એ મરણુનું પ્રથમ મરણુ છે. “એક મરણુઓ સોને ભારે” એ કહેવત માટે કરીને પ્રતિજ્ઞાપાલન માટે જીવવું તેજ સત્યજીવન માની પ્રવર્તવું જોઈએ. જે મનુષ્ય મરણુ ભયથી ડરતો નથી તેજ પ્રતિજ્ઞાપાલન કરી શકે છે. હાલમાં યુરોપ દેશમાં મહાભારત યુદ્ધમાં ફક્ત દેશહિતાર્થે પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં લાખો મનુષ્યોના પ્રાણુ હોમાય છે. શ્રીમહાવીરપ્રભુના ચેટક મામા કે જે વિશાલા નગરીના રાજા હતા તેઓએ ક્ષત્રિધર્મરૂપ પ્રતિજ્ઞાપાલન કરવા માટે કોણિક રાજાની સાથે બારવર્ષપર્યંત યુદ્ધ કર્યું હતું તેથી તેઓ પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણથી અક્ષરદેહે અમર થયા છે. શ્રીવીરપ્રભુના દશ શ્રાવકોએ સારી રીતે ગ્રહીતવ્રતોની દેવતાઓના ઉપસર્ગ થયા છતાં પણ પ્રતિજ્ઞાઓ પાળી હતી, તેથી તેઓની શ્રીવીર પ્રભુએ પ્રશંસા કરી હતી, તે વર્ધમાન દેશના વગેરે ગ્રન્થોના અવલોકનથી અવગ્રાધાય છે. આ વિશ્વમાં મરણુ સમાન કોઈ દુઃખ નથી, તેને પણ અમૃત સમાન ગણીને સતીઓ પત્નીવ્રતની પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે. તેઓને ચિતા એક પુષ્પની સમાન લાગે છે અને અગ્નિ પણ સુખકર લાગે છે. પ્રતિજ્ઞાના ભંગ કરતાં મરણુ કોઈ અપેક્ષાએ કરોડ ઘણું શ્રેષ્ઠ છે. માટે હે મનુષ્ય !!! તું ગમે તે જાતનો હોય, બાળ હોય, વૃદ્ધ હોય, વા યુવક હોય, નર હોય વા નારી હોય; પરંતુ તે જે પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરી હોય તેને મૃત્યુપર્યંત ત્હારે પાળવી જોઈએ. સર્વના માથે મરણુ છે. આ વિશ્વમાં કોઈ શરીરથી સદા અમર રહેવાનો નથી તો પશ્ચાત્ ત્હારે પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં મૃત્યુ થાય તેથી શા માટે ડરવું જોઈએ ? પ્રતિજ્ઞા પાલન કરતાં જેઓ મરે છે તેઓને અપસરાઓ વરે છે અને તેઓનો આત્મા ઉચ્ચ શુદ્ધપ્રગતિમાન બને છે. અતએવ ઉપયુક્ત દુહાનો ભાવાર્થ હૃદયમાં વિચારીને વિવેકપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરી મૃત્યુપર્યંત પાળવી જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાપાલન સમાન કોઈ તપન્ય નથી, પ્રતિજ્ઞાપાલન સમાન કોઈ સ્વાર્થત્યાગ નથી, પ્રતિજ્ઞાપાલન સમાન કોઈ

જીવનતથા નથી, અતઃએવ ગુરુગમપૂર્વક કોઈ જાતની પ્રતિજ્ઞા અહુષ્ટ કરવી અને પશ્ચાત્ તેને પ્રાણાંતે પણ પાળવી એજ ઉત્તમ સભ્ય મનુષ્યોત્તમું કર્તવ્ય છે. ક્રાન્સનો વીર સેનાપતિ જ્યારે દેશના ઉદ્ધાર માટે લડવાને સૈનિકોના મહાન્ લક્ષ્યકરમાં જવા નિકળ્યો ત્યારે તેનું શરીર ધૂજવા લાગ્યું, કંપ થયો, સ્વેદથી ભીંજાઈ ગયું, પરંતુ પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણતું વીર્ય તેના આત્મપ્રેરીત ગુણોવડે ઉછળી રહ્યું હતું. રંગોરંગમાં પ્રસરી રહ્યું હતું, ભીંજાઈને તે સેનાપતિ હતો નહિ. જે દેશમાં 'જેહન ઝોફ આર્ડ' જેવી વીર પુત્રીઓનો જન્મ થયો તેજ દેશના રક્ષણ માટે આજ તે તૈયાર થયો હતો. સ્થૂળ શરીર, સ્થૂળ ઇદ્રિઓતું સામ્રાજ્ય નૈતિક બળને હડાવવા કેટલો પ્રયત્ન કરે છે ? ભીંજ બનાવી મૂકે છે. જગતમાંજ સદા રહેવાનો છે એવું તે મનુષ્યતું મન ભ્રમિત કરી નાખે છે, પરંતુ નૈતિકબળ એ એક અદ્વૈતશક્તિ છે કે જે સ્થૂળ પરમાણુઓને અંધકારના વિચિત્ર ખાડામાં દૂર ફેંકી દે છે, કે જ્યાં તેઓ લુપ્ત થઈ જાય છે.

તેણે નીચેના ઉદ્દગારો સ્વશરીરને સંબોધીને ઉચ્ચાર્યા હતા:-

અરે મારા સ્થૂળશરીર ! શા માટે તું ભીંજ થઈ બીકથી થરથર ધ્રુજે છે, કંપે છે. ત્હારે હજી લડાઈના મેદાનમાં, જેટલા બળપૂર્વક તું ધ્રુજે છે તેના કરતાં અધિક બળથી ત્હારે શત્રુઓના સૈન્યને વિખેરી નાખવાનું છે. અહા કેવી વિચિત્ર, અદ્વૈત નૈતિક બળની સત્તા કે સ્થૂળ શરીરના સામ્રાજ્યને પણ એક પળમાં વિખેરી નાખે છે ? કોઈ ઉંચા પ્રકારનું નવું રસજીવન રેડે છે; એટલુંજ નહિ પણ પ્રતિજ્ઞાને પરિપૂર્ણ પાળવાને ઉદ્યમવંત કરે છે. તે વીર કેશરીએ ક્રાન્સને પરતંત્રતાની ઝેડીમાંથી બચાવ્યો. અરે સ્વપ્રતિજ્ઞાને સંપૂર્ણ પાળી, પ્રતિજ્ઞાજ મનુષ્યતું જીવન હોવું જોઈએ.

પ્રતિજ્ઞા પાઠન.

૯૩

રીચેન્ઝીનું પ્રતિજ્ઞાપાલન માટે આત્મત્યાગ.

રોમના છેલ્લા ટ્રીબનું રીચેન્ઝીના નામથી ઇતિહાસનું પરિશિલન કરનાર કોઈ પણ અભાષ્યો હશે નહિ. રોમનો-ઇટાલીને ઉદ્ધાર કરવો એવી એક સામાન્ય મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા કરે. અનિશ્ચિત સમયના સંયોગોમાં સ્વપ્રતિજ્ઞાને પાળવી એ કાંઈ સામાન્ય વાત નથી રીચેન્ઝીએ સર્વ મગરૂબ ઉમરાવોનો અભિમાન દૂર કરી પ્રબળ હિત સાચવ્યું. દેશનું નષ્ટોદ્ધાર કાઢનારાઓનું જડમૂળ ઉખેડી નાખ્યું; પરંતુ દેશની તેની હયાતીમાં પરિપક્વ સ્થિતિ થયેલી નહોતી. એક વખત ફટકો ખાતો, જેને એક વખત દેશનું નાનું બાળક સુદ્ધાં માન આપતું, શત્રુઓ તેની બીકથી દૂર નાશી ગયા હતા, તેજ રીચેન્ઝીને એક વખત રોમ છોડીને ચાલવું પડ્યું. બીરૂઓ પ્રતિજ્ઞાઓથી વ્યૂત થાય પરંતુ વીર પુરૂષો તો પ્રાણાંતે પણ સ્વપ્રતિજ્ઞાને છોડતા નથી. શું રીચેન્ઝી બીરૂ હતો વા વીર હતો. તેના હૃદયમાં પ્રતિજ્ઞાની સંપૂર્ણ છાપ પડેલી હતી. તેથીજ ઘણાં સંકટો સહન કર્યા પછી તેણે રોમનો ફરીથી ઉદ્ધાર કર્યો. લોકની દાઢમાં આંચો કે, આપણા જેવો સાધારણ મનુષ્ય શું રાજ્ય કરે ? બસ રીચેન્ઝીનો સત્યાનાશ વાળ્યો. અહા વીર પુરૂષ સ્વજીવનની પણ દરકાર કરતો નથી. તેણે એક વખત રોમના લોકોને પોતાનું ભાષણ સાંભળવા કહ્યું પણ સાંભળે કોણ ? પ્રતિજ્ઞા પાળતાં આ વીર પુરૂષે સ્થૂળદેહનો ત્યાગ કર્યો.

પ્રતિજ્ઞા પાળવા માટે, અને તે કર ઉપાયોથી;
વિપત્તિઓ પડે પહેલી, પછીથી સહુ ખસી જાય. ૫૪

વિવેચન—મનુષ્ય ત્હારા પ્રામાણ્યનો ખ્યાલ કરીને પ્રતિજ્ઞા-પાળવા માટે ઉપાયોથી જે જે અને તે કર ! પ્રતિજ્ઞાવડે ત્હાઈં ભાવિ-

જીવન ખરેખર સુખમય થવાનું છે એવો નિશ્ચય કરીને ત્હારાથી જે બને તે કર. પ્રતિજ્ઞાપાળવામાં પહેલી વિપત્તિયો આવે છે. વિપત્તિયો આઠ્યાવિના પ્રતિજ્ઞાની મહત્તાનો પૂર્ણ ખ્યાલ થઇ શકતો નથી. સુવર્ણની પેઠે કષ, છેદ અને તાપરૂપ વિપત્તિયોથી મનુષ્ય ન્યારે કસાય છે ત્યારે તે સુવર્ણની પેઠે સ્વાત્માની કિંમત સકલ વિશ્વ પાસે અંકાવવા સમર્થ થાય છે. શિવાજીને પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં અનેક વિપત્તિયો વેઠવી પડી હતી. દિલ્હીમાં તે કેદી બન્યો હતો. તે નાશી છૂટ્યો ત્હોથે માર્ગમાં અનેક વિપત્તિને પામ્યો હતો. પશ્ચાત્ અનેક વિપત્તિયો વેઠીને તેણે હિંદુઓનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી ભૂખણ કવિયે કહ્યું કે-શિવાજી ન હોત તો સુત્રત હોત સખડી, એવી તેની કીર્તિ ગાઇ. વિપત્તિયો પડતાં જે હઠી જાય છે તે કલ્પીબની ગણતરીમાં ગણાય છે. આ દુનિયામાં વિપત્તિયો ખરેખર શિક્ષકોની ગરજ સારે છે. વિપત્તિયોના પ્રસંગોથી ઘણું શિખવાનું મળે છે. મનુષ્યને ઉદયના માર્ગ તરફ વાળીને વિપત્તિયો અંતે ખસી જાય છે. જેઠ માસના પૂર્ણ તાપ વિના વૃષ્ટિ થતી નથી તદ્દત્ પ્રતિજ્ઞાપાલન પ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિયોની સાથે યુદ્ધ કરીને પ્રતિજ્ઞાપાલન વરમાળને વરવી પડે છે એમ ખાસ હૃદયમાં પ્રત્યેક મનુષ્યે સમજવું જોઇએ. શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરવામાં જાવડશા અને વજ્રસ્વામીએ અનેક વિપત્તિયો સહન કરી અંતે શત્રુજયોદ્ધાર કર્યો, તદ્દત્ મનુષ્યોએ વિપત્તિયો સહીને પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઇએ. પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં જે જે વિપત્તિયો પડે તેઓને ઉત્સવસમાન માનીને પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. જે આવે છે તે જાય છે. વિપત્તિયો પણ આવે છે માટે જાય છે એવું જાણી દીન-ગરીબ ન બનતાં ધૈર્યથી પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાનીને શોભે, પ્રતિજ્ઞા સંતને શોભે;
પ્રતિજ્ઞાની પડે હાકો, અહો બહાદૂરના સુખથી. ૫૫

પ્રતિજ્ઞા ન્યાયીને શોભે, પ્રતિજ્ઞા યોગીને શોભે;
પ્રતિજ્ઞા ધીરને શોભે, નથી ત્યાં કામ કાયરનું ૫૬

વિવેચન:—પ્રતિજ્ઞા કોને શોભે છે તે જણાવવામાં આવે છે. જ્ઞાનીને અને સંતને પ્રતિજ્ઞા શોભે છે. બહાદૂર-શૂરાના મુખથી પ્રતિજ્ઞાની હાકો પડે છે. બહાદૂરના મુખે પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો શોભી શકે છે. કાયરના મુખથી પ્રતિજ્ઞાના નીકળેલા શબ્દો શોભી શકતા નથી. વીરની હાકો ખરેખર વીરના મુખે શોભે છે. સિંહના મુખથી સિંહનાદ નીકળે છે તેથી વનચર પશુઓ કંપે છે, તદ્દત્ વીરના મુખથી પ્રતિજ્ઞાના શબ્દો નીકળે છે તેથી અન્ય મનુષ્યો જ્યજ્યધ્વનિથી તે શબ્દોને વધાવી લે છે. શિવાજી અને પ્રતાપરાણો જ્યારે સભામાં પ્રતિજ્ઞાની વીરહાકથી ગર્જરવ કરતા હતા ત્યારે સર્વ મનુષ્યોથી સભા ગાજી ઉઠતી હતી. બહાદૂર વીરની પ્રતિજ્ઞા દેરવવાને કોઈ પણ શક્તિમાંન થતું નથી. હાથીના નીકળેલા ઠંતુશળ પાછા પેસતા નથી, તદ્દત્ વીર મનુષ્યો પોતાની પ્રતિજ્ઞાને કદાપિ ભંગ કરતા નથી. બહાદૂરના ઠંતી-ઠંત સમ બોલ છે તે કદાપિ તેના મુખમાં પાછા પેસતા નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલકો ખરેખરા બહાદૂર ગણાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાલકોની ખરાબરી કરવાને કોઈ સર્થ થતું નથી. ગુરૂજી નિવેદે છે કે—ન્યાયીને પ્રતિજ્ઞા શોભે છે, ન્યાય વિના પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થઈ શકતું નથી, અન્યાયી મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાનું ન્યાયત્વ અવબોધી શકતો નથી, અતએવ ન્યાયીને પ્રતિજ્ઞા શોભે છે એવું જે ઉપર્યુક્ત પદ્યમાં આલેખ્યું છે તે વાસ્તવિક છે. જેઓ કર્મયોગીઓ થયા છે તેઓ પ્રતિજ્ઞાને નિષ્કામ-પણે પાળે છે. અતએવ યોગીને પ્રતિજ્ઞા શોભે છે એવું જે પદ્યમાં આલેખાયું છે તે યથાતથ્ય છે. ધીરને પ્રતિજ્ઞા શોભે છે. જેનામાં ધૈર્ય નથી એવા કલબ કાયર મનુષ્યોનું પ્રતિજ્ઞાપાલન કાર્ય નથી. કાયર મનુષ્યોને માથે શીંગડાં નથી પરંતુ તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરીને તેનો ભંગ કરે છે તેથી તેઓ કાયર છે એમ દુનિયા જાણી શકે છે. ધીર પુરૂષોના સંકલ્પો પ્રતિજ્ઞા રૂપ છે. કાયરના સંકલ્પો જળમાં ઉઠેલા પરપોટાઓની પેઠે ક્ષણિક છે, અતએવ ધીર પુરૂષને પ્રતિજ્ઞા શોભે છે એમ લખ્યું છે તે યથાતથ્ય છે.

ફલગો સિંહની જેવી, પ્રતિજ્ઞા શૂરની તેવી;

પ્રતિજ્ઞાનાં વચન જૂદાં, પ્રતિજ્ઞાનાં હૃદય જૂદાં. ૫૭

વિવેચન—જેવી સિંહની ફલંગો છે તેવી શૂરની પ્રતિજ્ઞાઓ છે. સિંહની ફલંગ ખ્યાતિ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. સિંહે ફલંગ ભરી તે ભરી. મૃત્યુ થાય ત્હાણે તે ડરતો નથી, તદ્દત્ સિંહસમ શૂરાઓ પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે. પ્રાણાંતે પણ ત્યાગતા નથી. તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરીને મૃત્યુને જલના પરપોટા સમાન માને છે. ભયનો ત્યાગ કર્યાવિના શૂરત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી. નિર્ભયી મનુષ્યો દેશ, સમાજનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય છે. કૂતરાની પેઠે ઉભી પુછડીએ ભાગનાર ભયશાલી મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞાના યુદ્ધમેદાનમાંથી સત્વર પલાયન કરી બચે છે. શૂરના અંગમાં સર્વત્ર નિર્ભયપણું વ્યાપી રહેલું હોય છે તેથી તે મૃત્યુનો કંઈ હિસાબ ગણતો નથી. શૂરની પ્રતિજ્ઞાથી તેના શત્રુઓને ઊંઘ આવતી નથી. શૂરની વાણીમાં પ્રભુત્વ તેજ રહેલું હોય છે તેથી તે વચનસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શૂરની પ્રતિજ્ઞાના વચનોમાં આકાશ પાતાળ જેટલો અંતર હોય છે. શૂર પ્રતિજ્ઞાપાલકને દુનિયા નમે છે. અનેક ભવના સંસ્કારથી પ્રતિજ્ઞાપાલક બની શકાય છે. ગુજરાતના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના વખતમાં થએલ જગદેવ પરમારે જે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી તે પ્રાણાંતે પણ પાળવા સમર્થ થયો હતો. પ્રતિજ્ઞાપાલકનું હૃદય ખરેખર મેઝુપર્વતના જેવું નિષ્કામ, પરમાર્થ દશાથી ઉચ્ચ અનેલું હોય છે. જગદેવ પરમારની પેઠે અને તેની આવડી રાણીની પેઠે પ્રતિજ્ઞાપાલકનાં વચનો શોભી શકે છે. કાયર પુરૂષોનું કોયલાની પેઠે કૃષ્ણવર્ણી હૃદય હોય છે અને પ્રતિજ્ઞાપાલકનું ચન્દ્રની પેઠે ઉજ્જવળ હૃદય હોય છે. આત્મલોગી, સ્વાર્થત્યાગી પરમાર્થ રસી, પ્રાતઃસ્મરણીય પ્રતિજ્ઞાપાલક બની શકે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલકના શબ્દોની જે અસર થાય છે તેવી કાયર પુરૂષોના શબ્દોથી અસર થતી નથી. સૂર્યના વિમાનમાં પ્રથમથી શીર્ષ મૂકીને પ્રતિજ્ઞાપાલક પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. સાગરની પેઠે પ્રતિજ્ઞાપાલકનું ગંભીરતાથી હૃદય શોભી શકે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલકના હૃદયની દેવતાઈ અસર ખરેખર આ વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોપર થાય છે માટે પ્રતિજ્ઞાનાં વચનો અને હૃદયો આ વિશ્વમાં બુદ્ધા પ્રકારનાં અર્થાત્ દિવ્ય હોય છે એમ જણાવ્યું છે.

થયો વિદ્વાન્ તથાપિ શું ? મળી પદવી તથાપિ શું ?
વધી ઉમ્મર તથાપિ શું ? પ્રતિજ્ઞા ટેક ના ધાર્યો. ૫૮

વિવેચન:—અરે મનુષ્ય ! તું ભાષાઓ, ન્યાય, વ્યાકરણ, ટીકા, સંહિતા, સુરણી વિગેરે ભણીને વિદ્વાન્ થયો હોય પરંતુ જો તું પ્રતિજ્ઞા ટેક-વચનને ધારણ કરતાં શિષ્યો નહિ તો તારા સર્વ શિક્ષણ ઉપર ધૂળ પડી એમ જાણુ. ચાર વેદ, ઉપનિષદો, ખાઈબલ, કુરાન, બૌદ્ધ-શાસ્ત્રો, જૈનશાસ્ત્રો, ગીતા, રામાયણ, મહાભારત વિગેરે અનેક શાસ્ત્રોતું વાચન, અધ્યયન, અને ગોખણપદ્ધતિથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને કોઈ મોટો વિદ્વાન્ થાય પરંતુ સર્વ શાસ્ત્રોનો મુખ્ય પાઠ પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણુ ન ગ્રહ્યો તો તેથી વાસ્તવિક ક્ષણ પ્રાપ્ત થતું નથી. હૃદયમાં સુવર્ણ અક્ષરે તહારા કાર્યક્રમને આધારભૂત થવાને પ્રતિજ્ઞા ગુણુને કોતરી રાખ. વેદીઆ ઢોરની માફક ગોખ્યાથી કાંઈ કીર્તિની પ્રાપ્ત થતી નથી. રાસભવત્ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ભાર વહન કરવાથી રાસભને કાંઈ લાભ થતો નથી તદ્દત્ મનસિક શક્તિયોને ઘટાડનાર પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મશાથી કાંઈ લાભ થતો નથી, તે તું સારીરીતે સમજી શકે છે. માટે અરેખર જો તું વિદ્વાન્ છે તો પ્રતિજ્ઞા પાળવાને સદા તૈયાર રહે. પ્રતિજ્ઞાકૃપી સ્વર્ગની કુંચીને ગ્રહણ કર. સ્વર્ગનાં દ્વાર તહારા હસ્તે ઉઘાડવાં હોય તો પ્રતિજ્ઞાદેવીની પાસેથી શુભ આરાધન વડે તેની કુંચી પ્રાપ્ત કર.

પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરી સદા તેનું વહન કરવું જોઈએ. અનેક કવિઓ થઈ ગયા, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ થઈ ગયા, વિદ્વાનો થઈ ગયા, રાસડા ગાનાર ગરીબ ભરવાડ પણ થઈ ગયા, કિંતુ જેઓએ પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરી હતી તેઓનાં કાર્યો અધુના પણ સંશોધનથી હયાત છે. અરે ભલા વિદ્વાન્ ! તહારી વિચારશ્રેણિની બહાર તો નહિ હોય કે હજારો કવિઓ, વિદ્વાનો, વીરો, બહાદૂર થઈ ગયા પરંતુ તેઓમાંથી જેઓ પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ થયા તેઓનાં નામો અમર રહ્યાં નથી. પ્રતિજ્ઞાથી જો કાર્ય કરવામાં આવે છે તેથી તે વખતની સામાજિકસ્થિતિને તો લાભ થાય છે અને થવાનો, મનુષ્ય કરોડોવર્ષસુધી અધ્યયન કર્યો કરે, પરંતુ

સર્વ વસ્તુનો જ્ઞાતા થવો દુર્લભ છે. માટે વિચાર કરી પ્રતિજ્ઞાનું ધ્યાન ધર અને સર્વજ્ઞપદની પ્રાપ્તિના પગથીયા રૂપ પ્રતિજ્ઞાપાલન પ્રવૃત્તિને સ્વીકાર.

અહા ! સંસાર ત્હાણું વૈચિત્ર્ય કોઈ અન્યથા પ્રકારનું છે. સંસારને કેટલાક જનો સુવર્ણની વા લોહની બેડી કહે છે, કે જે બેડીને ભાગી નાખી અક્ષયસુખની પ્રાપ્તિ તો વિરલ પુરૂષો કરી શકે છે. અહંકાર, મદ, અભિમાન, લોભ, વિગેરે અનેક લાલચોના લોગ થનાર લોહની બેડીમાં જકડાયેલો રહે છે. ભાર વહન કરવાની શક્તિ નહીં હોવા છતાં ભાર વહન કરવા બંધ છે, એટલે તેથી અભિમાનીને ખલાપર બે આંખો આવે છે.

બેરીસ્ટર, જડજ, કલેક્ટર વા મહાનૂ ન્યાયાધીશની પદવી ધારણ કરીને જેઓ પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણથી ભ્રષ્ટ થાય છે તેઓ મૃત્યુની સમીપ બંધ છે. પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટવૃત્તિ અહોનિશ યમની રાજધાની તરફ આકર્ષણ કરે છે. પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થવાથી પાપસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પદવીઓ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થતાં અધોગતિ થાય છે.

મનુષ્ય !!! વિચાર કર. મનુષ્ય !!! તારી કેવી અલૌકિક સ્થિતિ હતી, આનંદમાં મસ્ત રહેલું. યોગીઓની સ્થિતિનો કિંચિત્ અનુભવ કરવો તેજ તારો લઘુ વયમાં અનુભવ હતો. તું બાલીશભાવે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરતો તેને તું પરિપૂર્ણ પાળતો. અધુના પદવીને પ્રાપ્ત કરતાંજ તે સર્વ પ્રતિજ્ઞાઓ, ટેક, વિચાર ભૂલી ગયો, છતાં નવીન પ્રતિજ્ઞાને ધારણ કરીને તોડી નાખી. અરે તારા શરીરની છિન્ન-ભિન્ન દશા ત્હોં પ્રાપ્ત કરી. સંસારનું શુભ ચક્ર ફેરવી નાખ્યું, વિદ્વાન થાય, પદવીનો લોહિતા થાય, વર્ષમાં વધે પણ જે પ્રતિજ્ઞા, ટેક, વચન, કોલ કરારને ધારણ કરતાં મનુષ્ય ના શિખે તો તે મૂર્ખ છે, કાંઈ શિખ્યો નથી, લાયક થયો નથી. ઉંમર વધતાં તે મૃત્યુનો આસ થયો છે. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી તેના કરતાં મરણને પ્રાપ્ત

કરવું તે હબર દરબજે ઉત્તમ છે. પ્રતિજ્ઞાની ટેકજ આ સંસારમાં લોહની બેટીને સુવર્ણની બનાવે છે અને સુખમય સંસાર કરે છે. તે માનસિક સ્થિતિ સુધારે છે. નૈતિક બળતું સામ્રાજ્ય ચારે તરફ વિસ્તારે છે. અતઃપ્રતિજ્ઞાની ટેકને પ્રાપ્ત કરવા તત્પર રહેવું જોઈએ. ઊંમર વધવાથી અગર પહવી પ્રાપ્ત કર્યાથી કુલાઈ જવું નહિ. કથ્યમાર એ છે કે ઊંમર વધતાં અને પહવીઓ મળ્યાથી પ્રતિજ્ઞા-પાલનજીવનવિના આત્મોન્નતિ, દેશોન્નતિ, સંઘોન્નતિ, વિશ્વોન્નતિ અને ધર્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી.

બન્યો રાજા તથાપિ શું ? , બન્યો વક્તા તથાપિ શું ?

બન્યો લેખક તથાપિ શું ? , વચન બોલી ફરી જાતાં. ૫૯

બન્યો સાધુ તથાપિ શું ? , બન્યો શિક્ષક તથાપિ શું ?

મળી લક્ષ્મી તથાપિ શું ? , કરીને કોલ તોડ્યા તો. ૬૦

વિવેચન:-હે આર્ય !!! યદ્યપિ તું પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરીને રાજાની પહવીથી જીવતો હોય ત્હોરો શું ? કદાપિ તું વક્તા બનીને લાજો કરોડો મનુષ્યોને રંજ્યા ત્હોરો શું ? લેખક બનીને લાજો મનુષ્યોનાં મન આકર્ષ્યાં હોય ત્હોરો શું ? પ્રતિજ્ઞા કરીને ફરી ગયેલ વક્તા વા લેખક બનવાથી કંઈ સ્વાત્મશોભાની વૃદ્ધિ થતી નથી. વ્યકવર્તિ રાજા હોય તોપણ પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવાથી તેનું પ્રામાણ્ય નષ્ટ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાળકગુણ વિનાના રાજાઓની વસ્તુતઃ કોડી જેટલી પણ કિમ્મત નથી. સત્તા મુજબથી જીવવું એટલાથી જીવવાતું પ્રયોજન કદાપિ સિદ્ધ થતું નથી, પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલનપ્રામાણ્યગુણથી જીવજીવનની સત્યતા સિદ્ધ થાય છે. વક્તાની વા લેખકની પહવી પ્રાપ્ત કરવી સહેલ છે પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણની પ્રાપ્તિ કરવી તે મહા દુર્લભ છે. પ્રતિજ્ઞાપાલન આદિ ગુણોનાં ભાષણોવડે સભાને ગર્જાવી મૂકનારા વક્તાઓમાં પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણ પ્રાયઃ લાજોમાં એક બેમાં હોય છે. લાજો લેખકોમાં પ્રાયઃ વિરલા લેખકોમાં પ્રતિજ્ઞાપાલન પ્રામાણ્ય ગુણ હોય છે. હબરો રાજાઓમાંથી પ્રાયઃ અદ્ય રાજાઓમાં પ્રતિજ્ઞા પાલન

ગુણ હોય છે. રત્નેગુણી અને તમોગુણી મનુષ્યોમાં પ્રાયઃ વિરલ મનુષ્યે પ્રતિજ્ઞાપાલન કરી શકે છે. મંદવીર્યવાળા મનુષ્યો રાજાઓ હોય, વકતાઓ હોય વા લેખકો હોય તથાપિ તેઓ પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણમાં સ્થિર થઈ શકત નથી. મસ્તક મુંડાવીને વા કેશલુંચન કરીને ત્યાગીનાં વસ્ત્ર પેહેરી સાધુ થયો હોય તોયે શું ? જો તેનામાં પ્રતિજ્ઞાપાલનશક્તિ નથી તો ઉપરના સાધુવેષ માત્રથી કંઈ વળતું નથી. ખાખ ચોળીને ખાવા બર્ન શકાય, ત્રિહંડ રાખીને સંન્યાસી બની શકાય, પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલન વિના તે વેષ માત્રથી કંઈ આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. ભગવાંવસ્ત્ર પહેરો, લાલ પહેરો, પીળાં પહેરો; પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણ વિના આધ્યાત્મિક શક્તિઓમાં તો એક તસુ માત્ર પણ આગળ વધી શકતું નથી એમ નિશ્ચયતઃ માનવું. કોલ કરીને તોડનારા સાધુઓ ઘણા છે અને કોલ કરીને પાળનારા સાધુઓ અદ્ય હોય છે. જેટલું પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણથી સાધુતું જીવન શોભે છે તેટલું કદાપિ ઉપરની ધર્મક્રિયા અને વેશથી શોભતું નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણવાળા જે દેશમ ઉત્તમ સાધુઓ ઉદ્ભવે છે તે દેશની સર્વ ખાબતમાં ઉન્નતિ થયાવિન રહેતી નથી. જે સાધુઓના મનમાં વાસનાઓ, સ્વાર્થ, પ્રપંચ, ભય ખુશામત, અસત્ય, વગેરે દુર્ગુણો હોય છે તેઓ પ્રતિજ્ઞાપાલન પ્રામાણ્યથી કરોડો કોશ દૂર રહે છે. આત્મલોગ વિના પ્રતિજ્ઞાપાલન પ્રામાણ્યગુણની ગંધ પણ પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. જે સાધુઓ યોલ યોલીને, પ્રતિજ્ઞા કરીને, કોલ કરીને, તથા ભય, દ્રેષ, ઇર્ષ્યા, સ્વાર્થ, આદિના તાબે થઈ ફરી જાય છે તેઓના હૃદયમાં તથા વાણીમાં સાધુપણું પ્રગટ્યું નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણ વિના સાધુતું પ્રામાણ્ય સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થતું નથી. જેઓ આજીવિકા માટે સાધુ બને છે અને ગુરૂઓની સાથે કરેલા પ્રતિજ્ઞા કોલને તોડે છે તેઓ ગૃહસ્થ અને સાધુ એ બંને જીવનથી ભ્રષ્ટ થાય છે. સાધુનો વેષ પહેરવો સહેલ છે પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણ પ્રાપ્ત કરવો મહા મુશ્કેલ છે. જે મનુષ્યો મરજીવા થઈને પ્રતિજ્ઞાપાળવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓતુ સાધુજીવન શોભી શકે છે. જેઓ સાધુઓ બનીને પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણમાં દ્રઢ થતા નથી તેઓ સ્વદેશ, તથા માતાપિતાના કુલને કલંકિત કરે

છે. પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરીને સંપૂર્ણ દુનિયાને પગે લગાડવા માત્રથી કંઈ કેઈ સાધુ તરી જતો નથી. પ્રતિજ્ઞાભંગ કરીને જીવવું તે ન જીવવા ખરોખર છે. સાધુઓએ અને ત્યાં સુધી મૌન રહેવું અને કદાપિ બોલવું તો યથાર્થ બોલવું. સાધુઓએ બોલ બોલીને, કોલ કરીને કદિ ભ્રષ્ટ થવું નહિ. પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણુ વિનાના શિક્ષકો, પ્રોફેસરો, પોતાના જીવનની તથા વિદ્યાર્થીઓના જીવનની પ્રગતિ કરવા સમર્થ થતા નથી. ‘આપ તેવા બેટા અને વડ તેવા ટેટા’ જેવી કહેણી પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપાલકશિક્ષકોના શિષ્યો પ્રતિજ્ઞાપાલક બની શકે છે અને પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ શિક્ષકોના શિષ્યોમાં પણ પ્રાયઃ તેવી દશા પ્રગટે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણુવિનાનું શિક્ષણ તે શિક્ષણ તરીકે ગણાતું નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણુવિનાના શિક્ષકોથી ખરી ઉચ્ચ કેળવણીની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. લક્ષ્મીથી સદ્ગૃહસ્થ-જેટલમેન-બાબુ બનવાથી પણ કંઈ વળતું નથી. પ્રતિજ્ઞા કરીને જેઓ સ્વાર્થ, લોભ, ભય, દ્રેષાદિ દુર્ગુણોના તાબે થઈ આત્મજીવનરૂપ શુભ જ્યોતિને કલંક લગાડે છે, તેઓ ભલે સુખી જેવા દેખાય પરંતુ તે ખરેખરા સુખી અને વિશ્વાસ્ય થઈ શકતા નથી. લક્ષ્મી, સત્તા, વિદ્વત્તા અને મહત્તાની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, પરંતુ પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણુની પ્રાપ્તિ થવી મહા દુર્લભ છે. અતએવ લક્ષ્મી, સત્તા અને વિદ્વત્તા કરતાં પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં સદા સ્વાર્પણુ કરવું જોઈએ.

થયો જો શેઠ તહોંયે શું ? મળ્યા ઇલકાબ તહોંયે શું ?

પ્રતિજ્ઞા ભ્રષ્ટ થવાથી, ફરે છે સર્વપર પાણી. ૬૧

વિવેચન:—ઘડી ઘડીમાં વચન આપી બોલીને ફરી જનારા અને લક્ષ્મીના લોભે અનીતિસાગરપ્રવાહમાં તણાતા લક્ષ્યાધિપતિ, કરોડાધિપતિ શેઠિયા થવાયું તહોંયે શું ? અર્થાત્ કંઈ નહિ. સ્વાર્થવૃત્તિના વેડીયાઓને લક્ષ્મીથી શેઠિયા કહેવામાં ખુશામતીયાઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે. પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણુ વિના અસત્ય વચનથી જીવનારા શેઠિયાઓની અપ્રમાણિકતાથી વિશ્વને વસ્તુતઃ કંઈ સત્ય

લાલ મળી શકતો નથી. ભાવ કરીને ફરી જાય, પગાર ઠેરવીને ફરી જાય, વચન આપીને ફરી જાય, સાક્ષી થઈ ફરી જાય, બૂકી સાક્ષી આપીને વિશ્વાસઘાત કરી, લક્ષ્મીનો લોભી બની, ગળાં કાપનારા કસાઈની સ્પર્ધા કરનારા શેઠીયાની બહારની અને અન્તરની કાળાશ ખરેખર દુનિયાને શાંતિસુખ આપી શકવા સમર્થ નથી. અનેક જનોના સુખમાં લાગ લેવાને જે શેઠાઈ ન હોય તે શેઠાઈથી કંઈ કલ્યાણ નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલનશુભ વિના ખરી શેઠાઈનો ઝોળો (પડછાયો) પણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલનશુભ વિના શેઠીયાનું સુખ ખરેખર ઝુંપડીમાં રહેનાર ગરીબ પ્રમાણિક વેઠીયાના સુખની તોલે કદાપિ આવી શકતું નથી. સત્તાધિકારિયો તરફથી અને વિદ્યાધિકારિયો તરફથી અનેક ઇલકાઓને પ્રાપ્ત કર્યા છતાં પણ પ્રતિજ્ઞાપાલનશુભ વિના કદાપિ આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. પ્રતિજ્ઞાપાલનશુભ વિનાના મનુષ્યોના ઇલકાઓ ખરેખર ચંદ્રમાં દેખાતી કાલિમાની શોભાને ધારણ કરી શકે છે. બોલ બોલીને ફરી જનાર અને બોલ્યા પ્રમાણે ન વર્તનાર પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ મનુષ્યોના ઇલકાઓ ખરેખર ખસીયા મનુષ્યોના ફાલ્લા જેવા શોભે છે. કોઈ મનુષ્યને ઇલકાબ મળ્યો તેથી તે મહાન થઈ શકતો નથી. પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું એવા કુદરતી ઇલકાબથી આત્માની જે ઉન્નતિ થાય છે તે અન્યથી થતી નથી. અસુક મનુષ્યે અસુકને અસુક વખતે મળવાનો અને અસુક કાર્ય કરવાનો કેલ આપ્યો હોય અને પશ્ચાત્ તે પ્રમાણે ન વર્તે તો તે સ્વજીવન મૂળ મંત્રરૂપ પ્રતિજ્ઞાથી બ્રહ્મ થાય છે. પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ થવાથી પોતાનાં સર્વ શુભ કાર્યોપર પાણી ફેરે છે. સુખ વિનાનું શરીર જેમ શોભતું નથી, તેમ પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ થવાથી અન્ય શુભ કાર્યો પણ શોભતાં નથી. કલ્યા પ્રમાણે વર્તવું, જે વચન બોલવું તે પ્રમાણે નિયમસર ચાલવું, એવું જે મનુષ્ય રહેણીથી ભણતર ભણ્યો નથી તેની. શેઠાઈ, વિદ્વત્તા, સત્તા અને ઇલકાબાદિ સર્વ પર પાણી ફેરે છે એવું અવધારીને મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞાપાળક બનવું જોઈએ.

सुधारक जो बन्यो त्हांं शुं ? परीक्षक जो बन्यो त्हांं शुं ?
 प्रतिज्ञा टेक ना धार्यो, अलैखे जन्म मानवनो. ६२ ॥

વલ્લે શું ? બોલવાથી વહુ, વલ્લે શું ? ધર્મના ઢોલે;
વચન બોલી ફરી જાતાં, નહીં વિશ્વાસ રહેવાનો. ૬૩

વલ્લે શું ? વહુ વિચારોથી, વલ્લે શું ? સૂઝ વાચનથી;
વદી શબ્દો ફરી જાતાં, નથી કિમ્મત ટકાની રે. ૬૪

વલ્લું શું ? વાગમાં ફરતાં, વલ્લું શું ? પંચમાં બેઠે;
વલ્લું શું ? મૂંઝાઈ ઓંઝાઈ, વચન બોલી ફરી જાતાં. ૬૫

વિવેચન:—પ્રતિજ્ઞા પાલનશુભની પ્રાપ્તિ વિના સુધારક બન્યો તેથી શું ? તેમજ તું પરીક્ષક બન્યો હોય તેથી શું ? હે મનુષ્ય ! ત્હેને પ્રતિજ્ઞા ટેક ન ધારણ કરી તો ત્હારો માનવનો જન્મ અલેખે અર્થાત્ નિષ્ફલ છે. પ્રતિજ્ઞા ટેક ધાર્યા વિના બહુ બોલવાથી કશું વળતું નથી અને ધર્મના ઢોળે પણ પ્રતિજ્ઞા પાલન કર્યા વિના આત્મોન્નતિ થતી નથી. હે મનુષ્ય ! ત્હારે હૃદયમાં નક્કી માનવું કે વચન બોલીને ફરી જાતાં વિશ્વજનોમાં વિશ્વાસ રહેવાનો નથી. પ્રતિજ્ઞા ટેક ધાર્યા વિના બહુ વિચારો કરવાથી પણ કંઈ વળતું નથી, તેમ પુસ્તકોના ખૂબ વાચનથી પણ કંઈ વળતું નથી. બહુ વિચારો કરીને અને ખૂબ વાચન કરીને પણ જે પ્રતિજ્ઞા પાળી નહીં તો પશ્ચાત્ બહુ વિચારની અને ખૂબ વાચનની નિષ્ફલતા થાય છે. હે મનુષ્ય ! તું સુસ કોટિ મનુષ્યો અને કરોડો મહાત્માઓથી સિદ્ધાંત થએલ પ્રતિજ્ઞા-પાલનશુભ નહીં પ્રાપ્ત કરીશ, અને બોલી બોલીને ફરી જાતી તો ત્હારી દુનિયામાં એક ટકાની કિમ્મત પણ નથી એમ માન. પ્રતિજ્ઞા પાલનશુભ વિના મનુષ્યની ટકાની પણ કિમ્મત થતી નથી. ‘નહીં ત્રણમાં નહીં તેરમાં અને નહીં છપ્પનના મેળમાં’ જેવી પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ મનુષ્યની દશા થાય છે. પ્રતિજ્ઞા પાલનશુભ વિના સ્વસ્થ વસ્ત્ર પહેરી બાગમાં ફર્યાથી કંઈ વળતું નથી, તેમજ બોલ બોલીને ફરી જવાની પ્રવૃત્તિવાળા છતાં પંચમાં બેસીને પંચાતો કર્યાથી પણ કંઈ વળતું નથી. પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ થતાં મૂંઝાઈ આંબળવાથી પણ કંઈ વળતું નથી. જે મનુષ્ય વચન બોલીને ફરે છે તેની કોઈ રીતે શોભા થતી નથી એમ કાવ્યકારનો

કથિતવ્ય આશય છે. સારાંશ એ છે કે સર્વ ગુણોની પહેલાં અને સર્વ ધર્મોનુકાનોની પહેલાં પ્રતિજ્ઞા પાલનની રહેણીમાં રહેા.

પ્રતિજ્ઞા પાળક મનુષ્યના મૌનથી અન્યોના આત્માપર જેવી અસર થાય છે તેવી બહુ બકવાદ કરનારા મનુષ્યોનાં લાંબાં લાંબાં ભાષણોથી અસર થતી નથી. પ્રતિજ્ઞા પાળક, પોતાની રહેણીથી ખરેખરો ઉપદેશક મૌન રહ્યા છતાં પણ બને છે. અતએવ મનુષ્યોએ પ્રથમ સર્વ પ્રકારની ધમપછાડનો ત્યાગ કરીને પ્રતિજ્ઞા પાળક બનવું જોઈએ. જે પ્રતિજ્ઞા પાળક બને છે તેજ ખરેખરો સુધારક બની શકે છે. જે પ્રતિજ્ઞા પાળક બને છે તેજ ખરેખરો પરીક્ષક બની શકે છે. પ્રતિજ્ઞાપાળકનો માર ખાવો સારો પરંતુ પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટનું ંહાલ યુરૂં. પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થવાથી આત્માની અધોગતિ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થઇને જેઓ અન્યોનું ધન પચાવે છે, સત્તા પચાવે છે, જમીન પચાવે છે. તેઓના પગની ધૂલિથી દેશની અપવિત્રતા થાય છે. તેવા મનુષ્યોને દેખી પંખીઓ પણ ડરે છે. પ્રામાણ્યનો જીવનમંત્ર પ્રતિજ્ઞાપાળકગુણ છે. પ્રતિજ્ઞાપાળકની ઝુંપડી ખરેખર સ્વર્ગના વિમાન કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. પ્રતિજ્ઞાપાળક મનુષ્યના શરીરની સાખથી મનુષ્યોમાં પ્રતિજ્ઞાપાલનગુણ ખીલે છે. જીવતાં મરવું હોય તો પ્રતિજ્ઞા પાલન ગુણમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. પ્રતિજ્ઞા પાલન કરનાર અર્જુનની સર્વ વીરોમાં પ્રધાનતા થઇ. વચન આપીને તેને પ્રાણોતે પણ પાળનારને દેવતાઓ નમસ્કાર કરે છે, તો અન્ય મનુષ્યોનું તો શું કહેવું? શિવાજીને દિલ્હી બોલાવી પાછો દેશમાં મોકલવાના કોલ કરારની રૂએ ઐરંગજે શિવાજીને દક્ષિણમાંથી બોલાવ્યો પરંતુ શિવાજીને કેદ કર્યો તેથી ઐરંગજે અપ્રમાણિક ઠર્યો અને ખીલ વાર શિવાજીએ તેનો વિશ્વાસ કર્યો નહીં અને માનસંહનો પણ તેથી ઐરંગજે ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. જે વાત હોજથી ગઈ તે યુદ્ધથી આવતી નથી. એકવાર વચન બોલીને ફરી જવાથી અનેક બાબતો પરથી લોકોનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે. અતએવ પ્રતિજ્ઞાપાલન ગુણની પ્રાપ્તિ કરવામાં સર્વથા સર્વદા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

મહાનૂ સમ્રાટ અકબરના નામથી કોઇપણ મનુષ્ય ભાગ્યેજ

અબલુઓ હશે ! જે મુગલ શહેનશાહે રાજપુતોને ધર્મ બ્રહ્મ કરી નીચતામાં દાક્ષિણ્યતાનો ગુણ દર્શાવ્યો, તે શહેનશાહ કેટલો પ્રતિજ્ઞા પાળ હતો તે સર્વને વિદિત છે. સ્વાર્થ, લંપટ, અને મોજશોખના હરકોઈ સાધનોવડે સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તન કરનાર, બહિરથી લોકતું ક્ષિત સમબલવનાર શહેનશાહે રાજપુતોની સ્ત્રીઓની મર્યાદા ઉપર એક વખત તરાપ મારી, રાજપુતકન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યા છતાં વિષય વાંછનાના ત્યાગનો દંભ રાખનાર નૃપતિ “બુશરોજ” ના બાઝારમાં કેવી છુપી રીતે રાજપુત કન્યાઓના અને સ્ત્રીઓના સુખારવિંદતું દર્શન કરતો હતો તે વિશેષ પ્રકારે કથવાની જરૂર નથી. અકબર બાદશાહનો ‘બુશરોજ’ નો બાઝાર ભરવામાં શું હેતુ હતો ! તે હેતુ કેવી રીતે પાર પાડતો હતો તે સર્વ મેવાડનો ઇતિહાસ વાંચ્યાથી માલમ પડશે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મની કેવી સ્થિતિ થાય છે તેનું ધ્યાન કરવાનો અમારો વિચાર છે. પ્રિય વાંચક ! જરા ધીમો થા. ઉતાવળે આંખા પાકતા નથી. શાંત થવાની ઘણી જરૂર છે. બહિરથી લપકામાં તણાઈ જતા જનોનું પ્રતિજ્ઞા ચારિત્ર્ય પણ જોવાની ઘણીજ જરૂર છે.

અકબર બાદશાહે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે બુશરોજના બાઝારમાં આવનાર સ્ત્રીઓની લાજ હું ટીશ નહિ. આવી તેની પ્રતિજ્ઞાથી હિન્દુ રાજાઓ પોતાની રાણીઓને ત્યાં મોકલતા હતા.

મહારાજ સમ્રાટના દરબારમાં પૃથ્વીસિંહ નામનો સામંત હતો, તેની સ્ત્રી ઉપર બુશરોજના બબ્લરમાં પડદે સંતાઈ રહેલા આયલા અકબરની દૃષ્ટિ પડી. પૃથ્વીરાજની સ્ત્રીનો મ્યાનો અલગ કરવામાં આવ્યો. વીરપત્ની બહાદૂરીથી સર્વ નિહાળવા લાગી. ઝોરડામાં બળતા ઝીણા દીવાના પ્રકાશમાં તેણીએ કોઈ મનુષ્યને દ્વાર બંધ કરતાં જોયો. વીર બાઈએ સ્વરક્ષણનો અત્યંત સાથી એક જમૈયો કે જે સર્વ રાજપુતાણીઓ તે વખતમાં રાખતી હતી, તેને ઠહાલથી છાતી સરખો ચાંપ્યો. અકબર પ્રથમ તો છેતરપંડીથી તે ક્ષત્રિયાણીને ફેસલાવા લાગ્યો; પરંતુ જ્યારે કાંઈ ન વળ્યું ત્યારે તે કામંધે બળ

વાપરવાનો વિચાર કર્યો. ખરેખર કામી પુરૂષો કાંઈ પણ જોઈ શકતા નથી. એક પ્રાચીન કવિએ કહ્યું છે કે,

તરસ ન જીવે ધોખીનો ઘાટ, ભુખ ન જીવે ટાઠો ભાત;
ઉંઘ ન જીવે તુટી ખાટ, કામી ન જીવે જાત કુળત.

અહા! વીર સ્ત્રીઓ આગળ કામાંધી પુરૂષોતું શું વળે? સર્વ ભાન ભુલાવી નાખનાર કામ પણ ભીરૂઓના ઉપર ઘણીજ સરસ રીતે જ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. વીર ક્ષત્રિયાણીએ જોયું કે સ્વશરીરને મોગલ બાદ-શાહ અકબર સ્પર્શ કરે છે ત્યારે તે બહાદૂર સ્ત્રીએ, સ્વશરીરનો અકબરની જોડે સ્પર્શ કરવાને બદલે સ્વજન્મેયાની જોડે સ્પર્શ કરવા તૈયાર કર્યો. જે સમ્રાટ મહામલ્લોથી પણ જીતાતો ન હતો તે એક અખળાથી મહાત થયો. ખરેખર પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ મનુષ્ય, વીરરવનો ગુણ દાખવતી વ્યક્તિ પાસે, એક ક્ષણ પણ ઉભો રહી શકતો નથી. પ્રતિજ્ઞા-ભંગ કરનાર સમ્રાટ એક ભીરૂની માફક ઉભો રહ્યો. પશ્ચાત્ અકબરે લાજ લુટવાનો ત્યાગ કર્યો. જે સમ્રાટને ઇતિહાસકારો લોકપ્રિય માને છે; તે ફક્ત તેના રાજ્યદારી ગુણોથી સમજવું. તેઓ ધોળી બાબુને જીવે છે. જેઓ તુલનાથી વસ્તુતું પરિણામ કાઠતા નથી, તેઓ એક ગંભીર બૂલ કરે છે. હંમેશાં પ્રતિજ્ઞા બ્રહ્મ રાજ હોય, શેઠ હોય વા એક ગરીબ હોય તો પણ તેને જીવ સંભોળો પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમાં તે પ્રતિજ્ઞાબ્રહ્મ થવાથી વિશ્વમાં શોભી શકતો નથી. પ્રતિજ્ઞાથી બ્રહ્મ થવું તે સર્વ વસ્તુઓમાં મહા પાતક સમાન છે એવું સુજ્ઞાએ અવધોધવું જોઈએ.

વળ્યું શું? મોઝ માર્યાથી, વળ્યું શું? મીષ્ટ ખાવાથી;
વળ્યું શું? શેનસી કપડે, વચનનો ભંગ જો કીધો. ૬૬
વળ્યું શું? હાજી હા કરતાં, વળ્યું શું? દાવ ખેદ્યાથી;
નસ્યા જો લોક તહોયે શું? વચનનો ભંગ જો કીધો, ૬૭

વિવેચન:—હજારો મનુષ્યો આજની મોલગોખની કેટલીક

પ્રતિતા પાલન.

૯૭

પ્રવૃત્તિમાં પરચ્યા છે. તેઓતું લક્ષ્યખિંદુ તો ધનનો સંચય કરવો અને પ્રામાણ્યનો ભંગ કરીને મોજશોખમાં મશ્ગુલ રહેવું. ગમે તે રીત્યા ધન પ્રાપ્ત કરવું. આવી રીતે જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો વચનના ભંગનો દોષ અવશ્ય આવ્યા વિના રહેતો નથી. જ્યાં કરોડોની સંખ્યામાં સ્વજાતીય, એક-દેશીય મનુષ્યો ત્રણ ત્રણ દિવસના અંતરે પણ રોટલાનો ટુકડો પ્રાપ્ત કરતા નથી ત્યાં લાખો મનુષ્યો સ્વમોજશોખમાં, વેશ્યાઓના ગૃહોમાં, ગાનારીઓના નાચ ઉપર ફીદા થાય છે. નહિ આરોગવા યોગ્ય પદાર્થોતું સેવન કરે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ બહેરસલાઓના માચડા ઉપર સ્વધનની બઠાઈમાં તણાતા દેશોદ્ધારના મોટા લાંબા વાનરપુચ્છવત્ લાખણોની લવાઈઓમાં તાળીઓના ગડગડાટ શ્રવણ કરવાને માચડા અગર પુલમીટ ઉપર આવી સ્વજાતીય ઉન્નતિનાં લાખણો આપે છે, એ કેટલું શોચનીય છે? સર્વ જાણે છે કે ભાઈ શ્રીપાંચે કેટલાં વચનનો ભંગ કરીને ધન પ્રાપ્ત કર્યું છે અને કેવી રીતે તેવા ધનનો વ્યય કરે છે. અહા ! હિંદુસ્થાનમાં જ્યાં સુધી આવા હજારો મનુષ્યો વસે છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ રીતે આર્થિક વા અન્ય ઉન્નતિતું ખિંદુ પણ દેખાય તે આકાશકુસુમવત્ છે. જ્યારે ક્રાન્સની હદ ઉપરાંત અત્યંત ફેશન વધી ત્યારે આધુનિક વિગ્રહ કે જેણે ક્રાન્સની ફેશનની સ્થિતિમાંથી લોકોને બચત કર્યાં. ફેશનબાઈને સદાની તિલાંજલી આપવાનો સમય આવ્યો. વસ્તુસ્થિતિ આવા પ્રકારની છે, છતાં પણ આધુનિક અર્ધદગ્ધ ઇંગ્લીશ ભાષાની કેળવણી પામેલા યુવાનોતું લક્ષ્યખિંદુ મોજશોખ, મિષ્સોજન, સ્વાર્થ, કાપટય અને ગોલાઓની સ્થિતિ, એટલામાં સમાયલું માલમ પડે છે. જરા તમારા પલંગની પથારીના એક ખુણામાં વિચારતો કરો કે તમોએ કેવી રીતે ધન પ્રાપ્ત કર્યું છે. અનેક તિજ્ઞા ભંગકોએ પ્રમાણિકપણાને તિલાંજલિ આપી છે. આવા કેટલાક વચન ભંગી સ્વાર્થીઓને લઈને વિદેશીઓ હિંદિઓતું પ્રામાણ્ય સ્વીકારતા નથી. જ્યારે આવી સ્થિતિ છે, ત્યારે હિંદુસ્થાનની ઉન્નતિને માટે ધરાડા પાડવામાં આવે છે. એ કેટલી દુર્ઘંશાતું ભાન કરાવે છે? પ્રિય વાચક ! સ્વતંત્ર બનવાનો

પ્રયત્ન કરવો, પરંતુ સ્વચ્છંદી ન બનવું એ, ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પણ એક વખત વચનનો ભંગ કરનારને ધિક્કાર આપવામાં આવે છે. પ્રતિજ્ઞા યુક્ત વચનનું પાલન કરવાથીજ અક્ષય-સુખની પ્રાપ્તિના પગથીએ ચડી શકાય છે. વચનનો ભંગ પ્રાણ્ણાંતે પણ ન કરવો જોઈએ.

અમીરાઇ મળી તો શું ? પ્રતિજ્ઞાઓ નહીં પાળી;
 પ્રતિજ્ઞા પાળનારાઓ, સકલથી શ્રેષ્ઠ છે જગમાં. ૬૮
 પ્રતિજ્ઞાના અધિકારી, બન્યા જે યોગ્યતા પામી;
 પ્રતિજ્ઞાઓ કરે પૂરી, વિવેકે સત્ય સમજીને. ૬૯
 પ્રતિજ્ઞા પાળતાં પૂરી, નવું જીવન પ્રગટ થાતું;
 નવો અવતાર પામીને, અસલ આંખે નવું દેખે. ૭૦

વિવેચન—મોટા અમીરો બન્યા તેથી શું ? જો કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓથી ભ્રષ્ટ થવાયું તો અમીરાઇ પર પાણી ફેરે છે. અમુક વખતે હું તમારું અમુક કાર્ય કરીશ, અમુક કાર્ય નહિ કરું, અમુક કાર્યમાં ભાગ લઈશ, અમુક બાબતમાં વિશ્વાસદ્રોહી નહિ બનું, અમુક વિચારોને શુભ રાખીશ, અમુક લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ચાલીશ, અમુક વખતે અમુક આપીશ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં આવી હોય પરંતુ તે પ્રતિજ્ઞાઓ પ્રમાણે ન વર્તવામાં આવે તો અમીર સત્તાધિકારી થવાથી કંઈ સ્વપરનું શ્રેયઃ કરી શકાતું નથી. આ વિશ્વમાં દાની, બ્રહ્મચારી આદિ સકળગુણીઓમાં શ્રેષ્ઠ પ્રતિજ્ઞાપાલકો છે. આકાશમાં ચડી શકાય, દેવતાઓને પ્રત્યક્ષ કરી શકાય, આખી દુનિયાને પોતાના વિચાર પ્રમાણે ચલાવી શકાય, પરંતુ પ્રતિજ્ઞાના સ્વાર્થજી મેદાનમાં પ્રતિજ્ઞાપાલક બનવું એ ધાર્યા-વિચાર્યા કરતાં અનન્તગુણ મુશ્કેલ કાર્ય છે. નહાની નહાની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવાથી મોટામાં મોટી પ્રતિજ્ઞાઓ પાળી શકાય છે. પ્રથમ તો પ્રતિજ્ઞા લેવાના અધિકારી બનવું મહા મુશ્કેલ છે. સં. ૧૯૬૪ ની સાલમાં હિંદુસ્થાનમાં પ્રાયઃ શહેરોશહેર પરદેશી કાપડ નહીં વાપરવું, પરદેશી ખાંડ ન વાપરવી,

એવી લાખો મનુષ્યોએ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, પરંતુ હાલ તે પ્રમાણે વર્તનારા અદ્ય સંખ્યામાં નીકળી આવશે. કેઈ બાબત વાંચવાથી વા શ્રવણથી પ્રતિજ્ઞા લેવાનો એકદમ મનોરથ થઈ આવે છે, પરંતુ તેથી પોતાની યોગ્યતા થયા વિના પ્રતિજ્ઞા લેઈ પુનઃ ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનની યોગ્યતાનો પૂર્ણ અનુભવ કર્યા વિના પ્રતિજ્ઞા લેવાથી આત્મવીર્યની હાનિ થાય છે અને લોકોમાં અપ્રમાણિક બનવું પડે છે. સૈન્યમાં દાખલ થયેલા સિપાઈઓમાં એક જો મૂઠી વાળીને ભાગે છે તો તેની પાછળ અન્ય યોદ્ધાઓ પણ નાસે છે, તેમ એક મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાના રણમેદાનમાંથી ભાગે છે તો તેની પાછળ અન્યો પણ ભાગે છે અને તેનો હેતુભૂત પ્રથમ જે પ્રતિજ્ઞા છાંડે છે તે બને છે. એક મિત્ર પોતાના અન્ય મિત્રને કથે છે કે ત્હારો હું જીવનન મિત્ર છું. ત્હારી કેઈ વાત ગમે તેવા પ્રસંગોમાં અન્યોને હું પ્રાણાન્તે પણ કથીશ નહિ, પશ્ચાત્ પરસ્પરમાં વૈમનસ્ય થતાં તેઓ પ્રતિજ્ઞાને સો યોજન દૂર મૂકીને એક ષીબની ગુપ્ત વાતોને લોકોમાં ફેલાવે છે અને એક ષીબના શત્રુ બને છે. તેથી સુજ્ઞોએ સમજવું જોઈએ કે પ્રથમ તો પ્રતિજ્ઞાના અધિકારી બનવું જોઈએ અને ગમે તેવા આત્મ-ભોગે પ્રતિજ્ઞા કર્યા બાદ પાળવી જોઈએ. જેઓ પ્રતિજ્ઞાના અધિકારી બને છે તેઓ પૂર્ણપણે પ્રતિજ્ઞાને પાળી શકે છે. મહાપુરૂષો વિવેક દૃષ્ટિએ સત્યનો પરિપૂર્ણ ખ્યાલ કરીને પ્રતિજ્ઞાઓ કરે છે અને તેથી તેઓ મૃત્યુભય, લોકભય, આદિનો ત્યાગ કરીને અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે, પૂર્ણરીત્યા પ્રતિજ્ઞા પાલવાથી નવું દિવ્ય જીવન પ્રગટ થાય છે. જેમ એ એકકા ભેગા કરવાથી અગિયાર જેટલું બળ પ્રાપ્ત થાય છે, તદ્વત્ પ્રતિજ્ઞા કરીને તે પાલવાથી અનન્ત ગણું બળ પ્રકટ થાય છે અને તેથી નવ્ય દિવ્ય જીવન પ્રવાહોની સ્વાત્મોની વિદ્યુદ્વેગવત્ પ્રગતિ થાય છે. ગમે તેવું અધમજીવન હોય છે, તો પણ પ્રતિજ્ઞા પાળવાથી અધમ શક્તિયોનો નાશ થાય છે, અને નવ્યદિવ્ય શક્તિયોથી દિવ્ય-જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનબળે નવ્ય અવતાર પામીને અસલ સહજ ચક્ષુએ પોતાના આત્મજીવનમાં અનેક શક્તિયોનો પ્રચાર થાય છે તેને તે દેખી શકે છે. અમુક વખતે અમુક કાર્ય કરીશ

એવી દૃઢ સંકલ્પથી પ્રતિજ્ઞા કરીને ગમે તેવાં વિઘ્નો આવે તહોયે જે કૃત પ્રતિજ્ઞાને પાળે છે તે નવ્યદિવ્યજીવનને પ્રાપ્ત કરે છે, અર્થાત્ તે સ્વર્ગનો દેવ થાય છે, અથવા સકળ જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મનો ક્ષય કરીને પરમાત્મા થાય છે, આ ભવમાં તે લક્ષ્મી સત્તાથી વિભૂષિત થઈને પૂર્વજીવન દૂર કરે છે. પ્રતિજ્ઞાપાલક નિર્ધન મટીને ધનવાન થાય છે, રાંકનો રાજા બને છે, તે પોતાના અવતારમાં મહા અલૌકિક કાર્ય કરવાને શક્તિમાન થાય છે—

શુભાશુભ બહુ પ્રતિજ્ઞાઓ, વિવેકે સત્ય આદરવી;
બની ગંભીર ને ધીરા, સમયના બાણ થઈ કરવી. ૭૧

વિવેચન:—શુભ પ્રતિજ્ઞાઓ, અશુભ પ્રતિજ્ઞાઓ, ધર્મ્ય પ્રતિજ્ઞાઓ, સ્વહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, પરહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, સમાજહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, દેશહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, કુટુંબહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, જાતિહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, ધર્મહાનિકર પ્રતિજ્ઞા, અલ્પલાભ અને બહુ હાનિરૂપ પ્રતિજ્ઞા, બહુ હાનિકર અને અલ્પલાભકર પ્રતિજ્ઞા, સ્વહાનિકર અને પરલાભકર પ્રતિજ્ઞા, રાજ્યહાનિકર અને સમાજલાભકર પ્રતિજ્ઞા, સમાજહાનિકર અને રાજ્યલાભકર પ્રતિજ્ઞા, કુટુંબ, કોમ અને વિશ્વાસઘાતકર પ્રતિજ્ઞા, અજ્ઞાન પ્રતિજ્ઞા, જ્ઞાન પ્રતિજ્ઞા, અન્ધશ્રદ્ધા પ્રતિજ્ઞા, શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા, સમયોચિત પ્રતિજ્ઞા, અસમયોચિત પ્રતિજ્ઞા, સ્વદેહ દ્રોહકર અને પરદેશ પ્રગતિકર પ્રતિજ્ઞા, સ્વદેશ અને પરદેશ પ્રગતિકર પ્રતિજ્ઞા, કોપપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા, માન પ્રતિજ્ઞા, કપટ પ્રતિજ્ઞા, સ્વાર્થ પ્રતિજ્ઞા, પરમાર્થ, વૈરવાલનાર પ્રતિજ્ઞા, ઐક્યકારક પ્રતિજ્ઞા, હિંતચિંતક પ્રતિજ્ઞા, અહિંતચિંતક પ્રતિજ્ઞા, મિત્ર પ્રતિજ્ઞા, અમિત્ર પ્રતિજ્ઞા, મન્દ પ્રતિજ્ઞા, ઇત્વર પ્રતિજ્ઞા, યાવતકથિત પ્રતિજ્ઞા, નિર્લોભ પ્રતિજ્ઞા, કર્મયોગ પ્રતિજ્ઞા, સંન્યાસયોગ પ્રતિજ્ઞા, વિવેકપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા, પ્રેમ પ્રતિજ્ઞા, સંયોગ પ્રાપ્ત પ્રતિજ્ઞા, દુષ્ટ નાશક પ્રતિજ્ઞા, અવિવેક પૂર્વક પ્રતિજ્ઞા, બાલ પ્રતિજ્ઞા, પંડિત પ્રતિજ્ઞા, ગાડરીયા પ્રવાહ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા, ભયથી પ્રતિજ્ઞા, દાક્ષિણ્ય પ્રતિજ્ઞા, સેવા પ્રતિજ્ઞા, દાન પ્રતિજ્ઞા,

પ્રતિજ્ઞા પાલન.

૧૦૧

હયાકારક પ્રતિજ્ઞા, સત્યવચન પ્રતિજ્ઞા, બ્રહ્મચર્ય પ્રતિજ્ઞા, મૈત્રી સંબંધ પ્રતિજ્ઞા, આધ્યાત્મિક પ્રતિજ્ઞા, બાહ્ય પ્રતિજ્ઞા, સંયમ પ્રતિજ્ઞા, મૌન પ્રતિજ્ઞા, વ્રત પ્રતિજ્ઞા, અવ્રત પ્રતિજ્ઞા, સુલેશ્યાએ પ્રતિજ્ઞા, કુલેશ્યાએ પ્રતિજ્ઞા, કથન પ્રતિજ્ઞા, લેખન પ્રતિજ્ઞા, દેશોદ્ધારક પ્રતિજ્ઞા, ધર્મોદ્ધારક પ્રતિજ્ઞા, સત્યગ્રાહક પ્રતિજ્ઞા, મધ્યસ્થ પ્રતિજ્ઞા, ન્યાયી પ્રતિજ્ઞા, અન્યાયી પ્રતિજ્ઞા, આદેય પ્રતિજ્ઞા, હેય પ્રતિજ્ઞા, આશ્ચર્યકારક પ્રતિજ્ઞા, સંવરકારક પ્રતિજ્ઞા, વચનાર્થ પ્રતિજ્ઞા, ઇર્ષ્યાથી પ્રતિજ્ઞા, સુદેવ ગુરુ, ધર્મ આરાધક પ્રતિજ્ઞા, ઉચ્ચ પ્રતિજ્ઞા, નીચ પ્રતિજ્ઞા, સરલભાવે પ્રતિજ્ઞા, વિષમભાવે પ્રતિજ્ઞા, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવથી સર્વ પ્રકારે ઉન્નતિકારક પ્રતિજ્ઞા ઇત્યાદિ શુભાશુભ અનેક પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓનું ગુરુગમપૂર્વક સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ અને પશ્ચાત્ વચ, શક્તિ, લાલ, સુખ, પરમાર્થ, પ્રગતિ આદિનો વિચાર કરીને પ્રતિજ્ઞાઓ કરવી જોઈએ. જે કાળે જે આદર્યાથી સ્વલાલ, કુટુંબલાલ, ધર્મલાલ, દેશલાલ, સમાજલાલ, વિશ્વલાલ, સુખ, તથા શાંતિ આદિની પ્રાપ્તિ થતી હોય તેવી પ્રતિજ્ઞાઓને આદરવી જોઈએ. અશુભ, અધર્મ્ય, પાપકારક, હાનિકારક પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અશુભ પ્રતિજ્ઞાઓ કરવી નહિ અને કરી હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાથી સ્વપરની હાનિ થતી નથી. પ્રગતિ વિરોધક અશુભ પ્રતિજ્ઞાઓના ત્યાગથી ધર્મ છે પણ અધર્મ નથી. જેથી સર્વ પ્રકારની શુભ પ્રગતિ થતી હોય અને અલ્પહાનિપૂર્વક બહુ લાભ થતો હોય તો તે પ્રતિજ્ઞાને શુભમાં ગણી તેનો આદર કરવો અને તેમાં પ્રાણપાપ કરવામાં પાછા હડવું નહિ. ગંભીર અને ધીર બનીને સમયના જ્ઞાતા થઈ પ્રતિજ્ઞાને કરવી અને પશ્ચાત્ પાળવામાં પ્રાણપાપ કરવું. ગંભીર મનુષ્યોની પ્રતિજ્ઞાઓ ત્વરિતપૂર્ણ થાય છે. મનુષ્યોની પ્રતિજ્ઞાઓ જગન્નહેર થવાથી તેમાં અનેક વિદ્ને ઉપસ્થિત થાય છે. ગંભીર મનુષ્યો પ્રતિજ્ઞા પાલનમાં સુક્ષ્મપૂર્વક પ્રવર્તે છે અને ધૈર્યથી અનેક પરિષદો, વિદ્ને વેઠવા સમર્થ બને છે. અતએવ ગંભીર, ધીર, બનવાની લાયકાતને પ્રાપ્ત કરીને શુભ યોગ્ય પ્રતિજ્ઞાઓ કરવી જોઈએ. દુનિયાના અનેક વિષયોની લાલસાઓ, તૃષ્ણાઓ, વાસનાઓને પગ તળે કચરી નાખ્યા

વિના કોઈ મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞાપાલક બની શકતો નથી. માન અને અપ-માન, લાલસાઓ, અહંમત્વલાવના, રાગ, દ્વેષ આદિને છૂટીને જે જ્ઞાની, કર્મચોગી બને છે, તે પ્રતિજ્ઞાઓને પાળવા સમર્થ થાય છે. નિર્લેપ કર્મચોગી સર્વ પ્રકારે યોગ્ય થવાથી પ્રતિજ્ઞાપાલન કરી શકે છે. સમયજ્ઞ થવાથી વર્તમાનમાં તથા ભવિષ્યમાં અનેક રીતે વર્તવાના અનુભવ મળે છે અને પ્રતિજ્ઞાપાલના વાર્તામાનિક ઉપાયોને સર્વ પ્રકારે ગ્રહી શકાય છે. અત્યેવ સમયજ્ઞ થઈને પ્રતિજ્ઞા પાળવાની અત્યંત જરૂર છે. સમય જ્ઞાતા બનીને કૃત પ્રતિજ્ઞાઓને પૂર્ણપણે પાળનારનો તો સર્વત્ર જગમાં યશોવાદ પ્રસરે છે.

**પ્રભુ દરબારમાં જવા, પ્રતિજ્ઞા પાસના જેવી;
બુદ્ધચિંધ સિદ્ધ સાધનમાં, પ્રતિજ્ઞાઓ વ્રતોની છે. ૭૨**

વિવેચન:—પ્રભુ દરબારમાં અર્થાત્ પરમાત્મસિદ્ધસ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાને માટે પાસના જેવી સર્ટીફિકેટ જેવી પ્રતિજ્ઞા છે. જેની પાસે જ્યાં જવાનો પાસ હોય છે. ત્યાં ગમન કરતાં કોઈ તેનો અવ-રોધ કરતું નથી. તદ્વત્ વ્રતોની પ્રતિજ્ઞાપાલન રૂપ પાસ છતાં કોઈ તેનો નિરોધ કરતું નથી. બુદ્ધિ અર્થાત્ જ્ઞાનના સાગરરૂપ સિદ્ધ પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ મહાવ્રત પ્રતિજ્ઞાઓ છે. તેનું જે પાલન કરે છે તે સિદ્ધસ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. વ્રત પ્રતિજ્ઞારૂપ પાસની પ્રાપ્તિથી સ્વર્ગ સિદ્ધિનાં દ્વાર ખુલે છે માટે સજ્જનોએ પ્રતિજ્ઞાપાળવા સદા કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. પ્રતિજ્ઞાપાલનની ઉપયોગિતા, મહત્તા સંબંધી જે જે કરવું તેનો હૃદયમાં સાર ધારણ કરીને પ્રેમોત્સાહથી પ્રવર્તવું જોઈએ. જ્યાંથી પડયા ત્યાંથી પાછા ચડો. જ્યાંથી ભૂલ્યા ત્યાંથી ગણો એટલે પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં દરરોજ નવ્ય શક્તિયોને પ્રાપ્ત કરી શકશો. જેણે પ્રતિજ્ઞા પાળી તેણે સર્વ પાત્ક્યું એવો નિશ્ચય કરીને પ્રતિજ્ઞાપાલન કરો કે જેથી સર્વ પ્રકારથી શુભ મંગળમાળાઓ પ્રાપ્ત કરો—

ૐ શ્રીગુરુભ્યો નમઃ

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

(સ્થાપન-જ્ઞાનપાંચમી-વિર સંવત ૨૪૩૫.)

જે તમારે તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો, સરલ અને પ્રિય શૈલીમાં સમજવા હોય અને પોતાનું હૃદય નિર્મળ બનાવવું હોય, તે મંડળ તરફથી પ્રગટ થયેલ:

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી અન્થમાળા અવશ્ય વાંચો.

મજકુર અન્થમાળામાં નીચલા અન્થો પ્રગટ થયેલ છે, જે વાંચી, મનન કરી, તમારા આત્માને ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચઢાવો. ઉત્તમ અન્થો જ્ઞેન અપૂર્વ સતસંગ છે. ખચીત આ અન્થોના મનનથી ઘણું જાણવા અને મેળવવા પામશો-ગુરૂશ્રીની લેખનશૈલી-માધ્યસ્થદૃષ્ટિવાળી હોવાથી, દરેક ધર્માવલંબીઓ તેને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. દરેક અન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી વિવેચન છે.

વૈરાગ્ય, ઉપદેશક, અને ભોધક, પદો-ભજનો-તે તે વિષયમાં લિખતા કરી નાખે છે. દરેક પદોનો સાર વિચારણીય છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી, હૃદયની વિશાળતાપૂર્વક અને પ્રિય તથા પથ્યવાણીથી દરેક જણને ઉત્તમ બનાવી શકાય છે અને તે મુજબ આ અન્થો છે.

માત્ર પાંચકોના હિતાર્થે, ઉદાર ગૃહસ્થોની સહાય વડે, -કોષપણુ અન્થ પ્રકાશક મંડળ કરતાં-ઓછામાં ઓછી કીંમત રાખવાની પહેલ આ મંડળેજ કરી છે-ઓછી કીંમત છતાં છપાઇ-કાગળ-બંધાઇ વગેરે કામ સુંદર થાય છે, તદ્ ઉપરાંત વધુ પ્રચારાર્થે-પ્રભાવના, વિદ્યાર્થીઓને ધનામ અને ભેટ આપનાર માટે વધુ નકલો મંગાવનારને (શીલીકમાં હોય તે) બની શકતી ઓછી કીંમતે આપવામાં આવે છે.

જેઓને પ્રગટ થઇ ચુકેલા અને થવાના અન્થો પૈકી, કોષપણુ અન્થો પોતાના મુરબ્બી કે સ્નેહી અને ઉપકારીઓના સ્મરણાર્થે, પ્રગટ કરવાને ઇચ્છા હોય તેમને તે મુજબ મંડળ સગવડ કરી આપે છે.

પત્રવ્યવહાર-સુબાધ-ચંપાગલી. વ્યવસ્થાપક-અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારકમંડળ જેગ કરવો.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી અન્થમાળામાં પ્રગટ થયેલા અન્થો.

અંક.	પૃષ્ઠ.	રૂ.આ.પા.
૧. ક ભજન સંગ્રહ ભાગ ૧ લો.	...	૨૦૦ ૦-૮-૦
૧. અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા.	...	૨૦૬ ૦-૪-૦
૨. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જે....	...	૩૩૬ ૦-૮-૦
૩. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જે....	...	૨૧૫ ૦-૮-૦
૪. સમાધિ સતકમ....	...	૩૪૦ ૦-૮-૦
૫. અનુભવ પચ્ચિયશી,	...	૨૪૮ ૦-૮-૦

૬. આત્મપ્રદીપ.	૩૧૫	૦-૮-૦
૭. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો... ..	૩૦૪	૦-૮-૦
૮. પરમાત્મદર્શન.	૪૩૨	૦-૧૨-૦
૯. પરમાત્મજ્યોતિ.	૫૦૦	૦-૧૨-૦
૧૦. તત્ત્વશિંદુ.	૨૩૦	૦-૪-૦
૧૧. ગુણાનુરાગ. (આવૃત્તિ બીજી)	૨૪	૦-૧-૦
૧૨-૧૩. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદિપીકા. ૧૯૦	૦-૬-૦	
૧૪. તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આવૃત્તિ બીજી)	૬૪	૦-૧-૦
૧૫. અધ્યાત્મ ભજનસંગ્રહ	૧૯૦	૦-૬-૦
૧૬. ગુરુબોધ... ..	૧૭૨	૦-૪-૦
૧૭. તત્ત્વજ્ઞાનદિપીકા.	૧૨૪	૦-૬-૦
૧૮. ગહુલીસંગ્રહ.	૧૧૨	૦-૩-૦
૧૯. શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧ લો (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૪૦	૦-૧-૦
૨૦. ,, ભાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ત્રીજી)	૪૦	૦-૧-૦
૨૧. ભજન પદ સંગ્રહ ભાગ ૬ ઠો.	૨૦૮	૦-૧૨-૦
૨૨. વચનામૃત.	૩૦૮	૦-૧૪-૦
૨૩. યોગદીપક.	૨૬૮	૦-૧૪-૦
૨૪. જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા.	૪૦૮	૧-૦-૦
૨૫. આનન્દધન પદસંગ્રહ ભાવાર્થસહિત....	૮૦૮	૨-૦-૦
૨૬. અધ્યાત્મ શાન્તિ (આવૃત્તિ બીજી)....	૧૩૨	૦-૩-૦
૨૭. કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો.	૧૫૬	૦-૮-૦
૨૮. જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ.	૯૬	૦-૨-૦
૨૯. કુમારપાલ ચરિત્ર (હિંદી)	૨૮૭	૦-૬-૦
૩૦. થી ૩૪ સુખસાગર ગુરુગીતા.	૩૦૦	૦-૪-૦
૩૫. પદ્મવ્ય વિચાર.	૨૪૦	૦-૪-૦
૩૬. વિજયપુર વૃતાંત.	૯૦	૦-૪-૦
૩૭. સાક્ષમતી કાવ્ય.	૧૯૬	૦-૬-૦
૩૮. પ્રતિજ્ઞા પાલન.	૧૧૦	૦-૫-૦

નીચલા ગ્રન્થો ગ્રેસમાં છપાય છે.

- (૧) કર્મયોગ. (૨) પદસંગ્રહ ભાગ ૮ મો. (૩) ગદ્યસંગ્રહ.
(૪) દેવચંદ્રજી. (૫) જૈનગચ્છમત પ્રબંધ. (૬) ધાતુપ્રતિમા લેખ સંગ્રહ.

